

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

GAZNELİLER

RAVZATU'S-SAFÂ

(MÜLÜK-İ GAZNEVİYYE)

Muhammed bin Hâvendşâh
bin Mahmûd Mîrhând

TERCÜME VE NÖTLAR
ERKAN GÖKSU

GAZNELİLER
Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)

MUHAMMED BİN HÂVENDŞÂH BİN MAHMÛD MÎRHÂND

KRONİK KİTAP 16

Asya Tarihi Dizisi: 2

TERCÜME VE NOTLAR

Erkan Göksu

YAYIN YÖNETMENİ

Adem Koçal

EDİTÖR

Cüneyt Dalgakıran

KAPAK TASARIMI

CUMBA.CO

MİZANPAJ

Kronik Kitap

1. Baskı, Nisan 2017, İstanbul

ISBN

978-975-2430-05-1

KRONİK KİTAP

Balçık Sk. N°6, Gümüşsuyu

İstanbul - 34327 - Türkiye

Telefon: (0212) 243 13 23

Faks: (0212) 243 13 28

kronik@kronikkitap.com

Kültür Bakanlığı Yayıncılık

Sertifika No: 34569

www.kronikkitap.com

   kronikkitap

BASKI VE CİLT

Pasifik Ofset Ltd. Şti.

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

A Blok Kat: 2 Haramidere/İstanbul

Telefon: (0212) 412 17 77

Matbaa Sertifika No: 12027

YAYIN HAKLARI

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.

Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında yayınevinden izin alınmadan çoğaltılamaz, yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

GAZNELİLER

RAVZATU'S-SAFÂ

(MÜLÜK-İ GAZNEVİYYE)

Muhammed bin Hâvendşâh
bin Mahmûd Mîrhând

TERCÜME VE NOTLAR

ERKAN GÖKSU

ERKAN GÖKSU

1976'da Malatya'nın Yeşilyurt ilçesinde doğdu. İlkokulu Yeşilyurt Atatürk İlkokulu, ortaokulu Malatya Atatürk Ortaokulu ve Liseyi Malatya Ş.K.Ö. Endüstri Meslek Lisesi'nde okudu. 1994 yılında girdiği Erciyes Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nden 1998'de mezun oldu. 1999'da Kırıkkale Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Okutmanı, bir yıl sonra ise aynı üniversitenin Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'ne Araştırma Görevlisi olarak atandı. 2004 yılında Karakkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde hazırladığı *Türk Kültüründe Silah* konulu tezle Yüksek Lisans'ını tamamladı. Aynı yıl, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Ortaçağ Tarihi Anabilim Dalı'nda doktora yapmak üzere görevlendirildi. 2008 yılında Prof. Dr. Reşat Genç danışmanlığında hazırladığı *Türkiye Selçuklularında Ordu* konulu tezle doktorasını tamamladı. 2009 yılında Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Ortaçağ Tarihi Bilim Dalına Yardımcı Doçent olarak atandı. 2013 yılında Ortaçağ Doçenti unvanını aldı. 2015 yılı içerisinde 6 ay süre ile Ardahan Üniversitesi İnsani İlimler ve Edebiyat Fakültesi Tarih bölümünde görev yaptı. Aynı yıl içerisinde Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde çalışmaya başladı. Hâlen aynı görevde bulunan Göksu, evli ve iki çocuk babasıdır.

2011 yılında *Türk Tarih Kurumu 80. Yıl Bilim ve Teşvik Ödülü*'ne, 2012 yılında ise *Türk Ocağı 100. Yıl Ziya Gökalp İlim Teşvik Armağanı*'na layık görülen Erkan Göksu'nun, başta Selçuklu tarihi olmak üzere Ortaçağ Türk tarihinin muhtelif konuları hakkında yazılmış birçok kitabı, tercümeleri ve bilimsel dergilerde yayınlanmış çok sayıda makalesi bulunmaktadır.

Eserlerimiz bize delâlet etmektedir;
Öyleyse bizden sonra eserlerimize bakın...

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	11
MÜELLİF VE ESER HAKKINDA	15
Mîrhând ve Ravzatu's-Safâ	15
TERCÜME	
MÜLÜK-İ GAZNEVİYYE	25
Mülûk-i Gazneviyye Denilen Emîr Nâsîrû'd-dîn Sebüktegin ve Onun Evlâdının Saltanatı	25
[Sebüktegin'in Kuvvet ve Kudrete Kavuşmasının Keyfiyeti]	29
[Nâsîrû'd-devle Sebüktegin'in Hindistân'a Ordu Çekmesi]	30
Üç Yüz Altmış Yedi (978) Senesinde Büst'ün Fethi ve Bu Tarihten İtibaren Devlet-i Gazneviyye'nin Başlangıcı	32
[Ebû'l-Fehî-i Büstî]	34
Kusdâr'ın (قصدار) Fethi ve Emîr Nâsîrû'd-dîn'in Hind Beldelerinde Yaptığı Bazı Gazalar	36
<i>Gazâ-yı Hindistân</i>	37
<i>Sâmânî Emîrine Mûsâade [Verilmesi] ve Emîr Nâsîrû'd-dîn Sebüktegin'in Ölümü</i>	43
Emîr İsmail bin Nâsîrû'd-dîn Sebüktegin'in Saltanatı ve Onun ile Kardeşi Seyfû'd-devle Mahmûd Arasında Meydana Gelen [Hadiseler]	45
Mahmûd'un İsmail Karşısında Galib Gelmesi	49
Yemînû'd-devle ve Emînû'l-mille Mahmûd bin Sebüktegin'in Saltanatı	50
Halîfe Tarafından Hil'at ve Flkâb İrsâli	51
Sultân Mahmûd'un İlig Han İle Dostluğu	52
Bhâtîya (بهاطيه) Gazvesi ve Ondan Sonra Sultân'ın Mûltân'a Gitmesi	55
[Mûltân Gazası]	57

İlig Han'ın Sultân Mahmûd bin Sebüktegin'e Muhâlefeti, Dîn Mücâhidlerinin Kılıç Darbesiyle Onun Yenilmesi, Doğru Yolun Yolcuları	59
<i>Hindistân Gazası</i>	69
Sultân'ın Bhim Nagar Kalesi Tarafına Yürümesi	70
<i>Nârîn Gazvesi</i>	73
<i>Gûr Gazvesi</i>	74
<i>Horâsân'da Kıtık</i>	79
İlig Han'ın Yemînü'd-Devle Mahmûd'la Yaptığı Savaşta Münhezim Olmasından Sonra Onun ve Togan Han'ın Durumu	81
<i>Hind Gazası</i>	85
Garcistân Şârları ve Onların Ahvâli	86
Diğer Fetihler ve Sultân'ın Hind Memleketlerinin En Uzak Bölgelerine Yürümesi	92
Hârezmşâh'ın Devlet Günlerinin Son Bulması ve Mülkünün Yemînü'd-devle Mahmûd'a İntikâli	94
Mathura (Muttra) ve Kanavc (Kannoc)'ın Fethi	98
Sultân Mahmûd'un Somnât (سومناٹ) Tarafına Yürümesi, Bol Bağışta Bulunan Allah'ın İnâyetiyle Geri Dönüşü	108
<i>Anhalvara (انہلوارہ)'nın Fethi</i>	114
<i>Bhâtiya'nın Fethi</i>	115
<i>Hikâye</i>	115
Yemînü'd-devle ve Emînü'l-mille Sultân Mahmûd bin Sebüktegin'in Rey Memleketine Gidişi, Oradan Gazne'ye Dönüşü ve O Memlekette Ölümü	118
<i>Sultân Mahmûd'un Vezirleri</i>	126
<i>Zâhid Âhûpûş</i>	128
<i>Sultân Mahmûd ve Şerik-i Kumârbâz</i>	128
Emîr Nâsîrü'd-dîn Sebüktegin ve Onun Meâl-i Hâli	129
Muhammed bin Mahmûd Bin Sebüktegin, Dârü'l-mülk Gazne'den Çıkışından Sonra Esir Düşmesi ve Onun İşlerinin Sonu	130
Me'sûd'un Kardeşinin Üzerine Yürümesi	131
Muhammed bin Mahmûd'un Askerler (Sipâhiyân) Tarafından Zindana Atılması	132
Mes'ûd bin Yemînü'd-devle Mahmûd bin Nâsîrü'd-dîn Sebüktegin'in Saltanatı	134
Ahmed bin Hasan-i Meymendi'nin Vezirliği	134
Buhârâ'nın Fethi ve Semerkand'ın Kuşatılması	135
Ali Tegin'le Sulh Yapılması ve Altuntaş'ın Ölümü	135
Ebû Nasr Ahmed bin Muhammed'in Vezirliği	136
Selçuklu Fitnesi ve Hindistân Gazası	136

[Asilerin ve Eşkiyanın Cezalandırılması ve Bu Konuda Yaşanan Acizlik]	137
Sultân Mes'ûd'un Gazne'ye Ulaşması, Oradan Yanındakilerle Birlikte Hindistân'a Hareket Etmesi ve Bu Yolculuk Sırasında Başına Gelenler	138
[Sultân Mes'ûd'un Askerlerin Eline Esir Düşmesi]	139
Gazneli Mes'ûd'un Öldürülmesi	141
Gazneli Mes'ûd'un Sıfatları	142
[Gazneli Sultân Mes'ûd'dan Sonra Yerine Geçenler]	144
Mevdûd bin Mes'ûd'un, Amcası Muhammed bin Mahmûd ile Savaşması, Onun Mülk ve Devletininin Mevdûd'a İntikali, Onların Durumları ve Âkıbetleri	144
[Mecdûd bin Mes'ûd'un Ölümü]	145
[Selçuklularla Savaş]	146
[Mevdûd'un Hindistân'a Ordu Çekmesi]	146
Mevdûd bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Sebüktegin'in Vefatı	148
[Mevdûd'un Yerine Tahta Oturanlar]	149
Ni'met Kâfiri Tuğrul'un Abdu'r-reşîd'i ve Yemînü'd-devle Mahmûd'un Evladlarının Çoğunu Öldürmesi, Onun Öldürülmesi ve Hâlinin Meâli	150
Ferruhzâd bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Sebüktegin'in Saltanatı	155
İbrahim bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Sebüktegin'in Saltanatı	156
<i>İbrahim bin Mes'ûd'un Hind'e Ordu Çekmesi</i>	157
<i>Ebü'l-Muzaffer İbrahim bin Mes'ûd'un Vefâtı ve Oğlu Mes'ûd'un Hükûmeti</i>	159
[Mes'ûd bin İbrahim bin Mes'ûd'un Saltanatı]	161
Arslan Şâh bin Mes'ûd bin İbrahim bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Sebüktegin'in Saltanatı	162
Behrâmşâh bin Mes'ûd bin İbrahim bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Sebüktegin'in Saltanatı ve Onun Ahvâli	166
Hüsrevşâh bin Behrâmşâh bin Mes'ûd bin İbrahim bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Sebüktegin	167
Gaznelilerin Son Pâdişâhı Hüsrev Melik bin Hüsrevşâh	168
<i>HARİTALAR</i>	171
<i>KAYNAKLAR</i>	175
<i>İNDEKS</i>	181

FARSÇA tarih kitaplarının, genişlik ve kapsam bakımından en dikkat çekenlerinden biri, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ*'dır. Timurlular dönemi müelliflerinden Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând (ö. 903/1498) tarafından kaleme alınan eser, yedi ciltten oluşmaktadır. Eserini hocası Ali Şîr Nevâî'ye ithaf eden Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*'yı İslâm dünyasında kendi zamanına kadar yazılmış olan tarih kitaplarının birçoğunu inceleyerek kaleme almıştır. Bu bakımdan Mîrhând'ın bizzat tanıklık ettiği dönemin anlatıldığı altıncı ve torunu Hândmîr tarafından yazıldığı bilinen yedinci cildi hariç, bir derleme mahiyetinde olduğu söylenebilir. Ancak bu durum, eserin dil, üslûp ve içerik bakımından sahip olduğu değeri azaltmaz. Üstelik müellifin eseri hazırlarken kullandığı kaynaklardan bir kısmı, günümüze ulaşmayan kayıp eserlerdir ki, bu durum, *Ravzatu's-Safâ*'yı sıradan bir derleme olmaktan çıkarmakta ve Türk tarihinin en önemli kaynaklarından biri hâline getirmektedir.

Yedi ciltten oluşan eserin birinci cildinde tarihin faydaları ve eserin hazırlanması sırasında kullanılan kaynaklar zikredilmiş, daha sonra ise hilkatten başlayarak peygamberler tarihi ve İslâmiyet'ten önceki İran tarihi anlatılmıştır. İkinci ciltte Hz. Peygamber ve dört halife devirleri, üçüncü ciltte Oniki İmâm, Emevî ve Abbâsî halifeleri, dördüncü ciltte Selçuklular ve Hârezmşâhlar gibi Abbâsîlerle çağdaş olan sülâleler, beşinci ciltte Cengiz Han ve halefleri, altıncı ciltte Timur ve halefleri konu edilmiştir. 929 (1523) yılında torunu Hândmîr (ö.1534) tarafından yazıldığı bilinen yedinci ciltte ise Hüseyin Baykara, Bediü'z-zamân

Mirza ve Özbek Hanı Şeybânî Han devirleri hakkında bilgi verilmektedir. Eser bir hatîme ile sona ermektedir.

Gerek dil ve üslûbu, gerekse içeriği bakımından özel bir yere sahip olan *Ravzatu's-Safâ*, Doğu İslâm tarihinin ansiklopedisi olarak kabul edilmiştir. Bu yüzden yazıldığı tarihten itibaren sadece İran coğrafyasında değil, Hindistân, Türkistân ve Anadolu'da büyük ilgi görmüştür. Ünü Avrupa'ya da yayılan eserin, muhtelif dünya kütüphanelerinde çok sayıda nüshaları mevcuttur. İlk taş baskısı ise 1263 (1847)'te Bombay'da yapılmıştır. Daha sonra Bombay, Lucknow ve Tahran'da yapılan muhtelif neşirleri içerisinde en iyilerinin Abbâs Pervîz (1338-1339 hş) ve Cemşîd Keyânfer (13801, 13852) tarafından hazırlananlar olduğu söylenebilir. Bunların dışında eserin Abbâs Zeryâb tarafından hazırlanan iki ciltlik muhtasar bir neşri de mevcuttur (1373).

Ravzatu's-Safâ'nın tam tercümesi mevcut değildir. Ancak muhtelif bölümleri Latince, İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusca, İtalyanca, İspanyolca ve İsveççe gibi batı dillerine ve başta Osmanlı Türkçesi olmak üzere bazı Türk lehçelerine tercüme edilmiştir. Daha yazıldığı asırda, 957/1550 senesinde Sadrazam Rüstem Paşa'nın emriyle Osmanlı Türkçesine çevrilmeye başlanması, eserin Anadolu'da da büyük ilgi gördüğünün göstergesidir. Mütercim Mustafa b. Hasan Şâh, *Hadîkatu'l-Ulyâ* ismini verdiği bu tercümenin beşinci cildinin sonunda, eserin son iki cildini de çevirdiğini zikretmiş ise de bu son iki cilt mevcut değildir. Bundan bir kaç yıl sonra 962/1555'de de Balatizâde Kemâlî Mehmed Çelebi, *Tercümânü'd-Düstûr fî Havâdisi'l-Ezmân vâ'd-Duhûr* adıyla *Ravzatu's-Safâ*'nın yeni bir tercümesine başlamış, ancak eserin sadece İslamiyet'in doğuşuna kadar olan kısmını çevirmiştir. Balatizâde'nin bu tercümesi 1258 (1842)'de basılmıştır.

Günümüz Türkçesine aktarılmamış olan bu tercümeler, bir yandan dönemin tercüme anlayışının getirdiği sorunlar, diğer yandan ise dil ve üslûp bakımından oldukça ağır olmaları sebebiyle, özellikle günümüz araştırmacılarının ihtiyaçlarına cevap vermekten çok uzaktır. Üstelik sözkonusu tercümeleri bırakın istifade etmek, temin etmek, hatta görmek bile araştırmacılar için oldukça müşkil bir meseledir ki,

bu durum, *Ravzatu's-Safâ*'nın günümüzün modern tarihçilik anlayışı ve tercüme tekniği ile yeniden ele alınmasını gerekli kılmıştır.

Bu düşünceden hareketle *Ravzatu's-Safâ*'nın Türk tarihiyle ilgili bölümleri için başlattığımız tercüme çalışmaları, daha önce Türk Tarih Kurumu'nda yayınlanan Selçuklular bahsinden sonra Gazneliler bölümüyle devam etmektedir. *Ravzatu's-Safâ*'nın dördüncü cildinin birinci bahsinde yer alan Gazneliler bahsinin tercümesi, eserin Cemşid Keyânfer tarafından yapılan neşri esas alınarak yapılmıştır (IV. Cilt, Bahs-i Evvel, Tahran 1380¹, 1385²). Tercüme esnasında metne sâdık kalmaya ve Farsça metindeki hiçbir kelimenin tercüme esnâsında atlanmamasına, kaybolmamasına azamî dikkat gösterilmiş, metinde geçen tarihî tabir ve ıstılâhların orijinal hâlleri muhâfaza edilmeye çalışılmıştır. Ayrıca hemen her tabir, ıstılâh, şahıs ve tarihî bilgi hakkında dipnot ve açıklamalar ilave edilmek suretiyle hem okuyucunun metni daha iyi anlamasına, hem de eserde zikredilen muhtelif konulara ilgi duyacak araştırmacılara kolaylık sağlanmasına gayret edilmiştir.

Ravzatu's-Safâ'nın Gazneliler bahsinin tercümesinin, başta Gazneliler tarihi mütehasşısı olmak üzere bütün Türk tarihçilerine ve ilgililerine faydalı olmasını temenni ediyor, eserin tercümesi için beni teşvik Prof. Dr. Salim Cöhce ve Prof. M. Hanefi Palabıyık'a, çalışmanın ham halini okuyarak bazı hataları düzeltmeme vesile olan Prof. Dr. Neslihan Durak'a ve tercüme esnasında zaman zaman bilgisine müracaat ettiğim Nureddin Samedoğlu'na şükranlarımı sunuyorum.

Ahmed Ateş'in Câmi'ü't-Tevârih'in Gazneliler ve Selçuklular bahsinin neşri münasebetiyle söylediği gibi, "Bu büyük ilmî teşebbüsün muvaffakiyeti, ilk adımlardan itibaren münekkidlerinin irşadlarına çok şeyler borçlu olacaktır. Bu işe girişmekle millî ve ilmî bir ödevi hakkıyla yerine getirmekten başka bir şey düşünmeyen mütercim, bunlardan istifade etmeğe her zaman hazırdır."

Erkan Göksu

İzmir 2017

Mîrhând ve Ravzatu's-Safâ

MÎRHÂND ismiyle tanınan Muhammed Mîrhând b. Burhânü'd-dîn Hâvendşâh b. Kemâlü'd-dîn Mahmûd-i Herevî, Timurlular devri tarihçilerindendir¹. 837'de (1433-1434) Belh'te doğduğu tahmin edilen Mîrhând, Buhârâ'dan Belh'e göç eden bir seyyid ailesine mensuptur. Babası Seyyid Burhânü'd-dîn Hâvendşâh, Mâverâü'n-nehr'in büyük seyyidlerinden olan ve soyu Zeyd bin Ali bin el-Hüseyn'e kadar uzanan Seyyid Ecell Buhârî'nin dördüncü göbekten torunudur. Burhânü'd-dîn Hâvendşâh, babası Kemâlü'd-dîn Mahmûd vefat ettiği sırada küçük yaşta idi. Bu yüzden babasından vefatından sonra bir hayli sıkıntı yaşadı. Buhârâ'dan Belh'e gelmek zorunda kaldı ve bu şehirde yaşamaya başladı. Burada bulunduğu esnada çeşitli ilimleri tahsil etti. Mâverâü'n-nehr'in âlim

- 1 Şemsaddin Günaltay, *İslam'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1991, s.400; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998, s. 247; V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990, s.59; Mustafa Demir, "İslam Ortaçağı'nda İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34 (2007), s.270; Tahsin Yazıcı, "Mîrhond", *İA*, VIII, s.360; İsmail Aka, "Mîrhând", *DİA*, XXX, s.156; H. M. Elliot, *The History of India as Told by its Own Historians*, (Ed. John Dowson). IV, (The Muhammadan Period), London 1872, s.127-128; Edward G. Browne, *A Literary History of Persia*, III (Tartar Dominion 1265-2502), Cambridge 1928, s.432; A. Beveridge-Beatrice Forbes Manz, "Mirkhând", *Hindistân'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, VII, s.126.

ve fâzıllarından feyz alıp, dönemin birçok âliminin yanında bulundu. Dönemin âriflerinden biri olan Şeyh Bahâü'd-dîn Ömer'e intisab etti ve onun ilim ve irfanından istifade etti. Şeyh Bahâü'd-dîn Ömer, Burhânü'd-dîn Hâvendşâh'a büyük değer verir, ondan övgüyle bahse-derdi. Burhânü'd-dîn Hâvendşâh, hocası Şeyh Bâhâü'd-dîn Ömer'in 12 Rebîü'l-evvel 857 (23 Mart 1453) senesinde vefat etmesi üzerine Belh'e geri döndü ve burada vefat etti. Onu, Sultân Ahmed-i Hazrûy-ye'nin kabrinin yanına defnettiler².

Seyyid Burhânü'd-dîn Hâvendşâh'ın üç oğlu vardı. Bunlardan biri olan Mîrhând'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Ancak müellifin 903 (1498) yılında altmış altı yaşında iken vefat ettiği göz önüne alınırsa, 837 (1433) tarihinde doğduğu söylenebilir. Muhtemelen Belh'te başlayan tahsil hayatına, Herât'ta devam etmiş ve muhtelif ilim adamlarından dersler aldıktan sonra Sultân Hüseyin Baykara'nın dostlarından biri olan Ali Şîr Nevâî'nin öğrencisi olmuştur³.

Kısa sürede özellikle inşâ sanatındaki mahareti ve tarihe karşı merakı sayesinde dikkat çekmiştir. Bunun üzerine dostları, onu peygamberler, halîfeler ve melikler hakkında bir tarih kitabı yazması hususunda teşvik etmişlerdir⁴. Nihâyet hocası Ali Şîr Nevâî'nin de onu bir tarih kitabı yazması hususunda teşvik edip cesaretlendirmesi üzeri üzerine *Ravzatu's-Safâ*'yı yazmaya karar vermiştir. Ali Şîr Nevâî, eserin yazım aşamasında da yardım ve desteğini esirgememiş, bu cümleden olmak üzere Mîrhând'ın eserini yazabilmesi için Herât'ta İncil veya İncir Nehri kenarında bulunan İhlâsiye Hânkâhı'nda bir mesken tahsis ettiği gibi gerekli olan kitap ve risâleleri de temin etmiştir. Ali Şîr Nevâî'nin İhlâsiye Hânkâhı'nı 888 (1483)'de inşa ettirdiğine bakılırsa, Mîrhând'ın vefat ettiği 903 (1498) yılına kadar on beş seneye yakın bir süre burada kaldığı ve eserini bu sırada yazdığı anlaşılmaktadır⁵.

2 *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, Tahran 1380, [Pişgüftâr], s. 37.

3 *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.37; Günaltay, a.g.e., s. 400-401; Şeşen, a.g.e., s.247-248; Demir, a.g.m., s.270.

4 *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.38.

5 *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s. 38; Yazıcı, "Mîrhond", s. 360; İsmail Aka, "Mîrhând", s.156; Elliot, *The History of India as Told by its Own Historians*, IV, s.128.

Eserin VI. cildinin hatîmesinde ağır hasta olduğunu ifade eden Mîrhând, göğüs zâfiyeti ve sancıları yüzünden sözkonusu cildi yataktaki yazmak zorunda kaldığını belirtmiştir. Hastalığın iyice artması üzerine 902 Ramazanında (Mayıs-Haziran 1496)'de Herât civarında bir ziyaret yeri olan Gâzergâh'ta inzivaya çekilerek vaktini ibadetle geçirmeye başlamış, bir yıl sonra ise felç geçirmiştir. Tekrar Herât'a götürülen Mîrhând, on ay boyunca yataktan kalkamamış ve sonunda 2 Zî'l-ka'de 903 (22 Haziran 1498) veya 2 Receb 903 (24 Şubat 1498) tarihinde vefat etmiştir. Cenâzesi, Herât'ta Şeyh Bahâü'd-dîn Ömer'in türbesine defnedilmiştir⁶.

Mîrhând'ın Ali Şîr Nevâî'ye ithaf ettiği *Ravzatu's-Safâ* fî Sîret-i'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ, yedi ciltten oluşan umumî bir İslam tarihidir. Eserin yedinci cildi, Mîrhând'ın vefatından sonra torunu Hândmîr (ö.1534) tarafından yazılmıştır.

– Birinci ciltte eserin telif sebepleri, tarih ilminin faydaları, tarihçinin vasıfları ve eserin hazırlanması sırasında kullanılan kaynaklar zikredilmiş, daha sonra ise hilkatten başlayarak peygamberler tarihi ve İslâmiyet'ten önceki İran tarihi anlatılmıştır.

– İkinci ciltte Hz. Peygamber ve dört halîfe devirleri,
– Üçüncü ciltte Oniki İmâm, Emevî ve Abbâsî halîfeleri,
– Dördüncü ciltte Gazneliler, Selçuklular ve Hârezmşâhlar gibi Abbâsîlerle çağdaş olan sülâleler,

– Beşinci ciltte Cengiz Han ve halefleri,
– Altıncı ciltte Timur ve halefleri konu edilmiştir.
– Yedinci cilt ise 929 (1523) yılında Mîrhând'ın torunu Hândmîr tarafından yazılmış olup iki kısımdır. Birinci kısımda Hüseyin Baykara, Bediüzzaman Mirza ve Özbek Hanı Şeybânî Han devirleri hakkında bilgi verilmekte ikinci kısım ise hatîmeden oluşmaktadır.

Farsça tarih kitapları içerisinde gerek dil ve üslûbu, gerek içeriği ve gerekse hacmi bakımından özel bir yere sahip olan *Ravzatu's-Safâ*, Doğu İslâm tarihinin ansiklopedisi olarak kabul edilmiştir. Yazıldığı tarihten itibaren sadece İran coğrafyasında değil, Hindistân, Türkistân ve Anadolu'da da büyük ilgi görmüş, ünü Avrupa'ya kadar

6 *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.39.

yayılmıştır. Bu yüzden muhtelif dünya kütüphanelerinde çok sayıda nüshası mevcuttur⁷.

Eserin ilk taş baskısı 1263 (1847)'te Bombay'da yapılmıştır⁸. Bu baskının ardından yine Bombay'da iki (1848-1850, 1854) ve Lucknow'da beş (1873, 1883, 1891, 1913-1915) baskısı yapılmıştır⁹. Eserin Tahran'daki ilk taş baskısı ise üç ciltlik bir zeyl, fihrist ve geniş bir mukaddime ilavesiyle 1270-1272 (1853-1856) yıllarında Rıza Kulu Han Hidâyet tarafından yayınlanmıştır¹⁰. 1338-1339 hş (1960) senesinde Abbâs Pervîz tarafından yeni bir neşri yayınlanan eserin¹¹, en yeni neşri ise Cemşîd Keyânfer tarafından yapılmış ve 1380 senesinde Tahran'da yayınlanmıştır. Bunların dışında Abbâs Zeryâb'ın hazırladığı iki ciltlik muhtasar bir neşri de mevcuttur (1373)¹².

Doğuda ve batıda büyük şöhrete sahip olan *Ravzatu's-Safâ*'nın muhtelif bölümleri başta Osmanlı Türkçesi olmak üzere Latince, İngilizce, Fransızca, Almanca, Rusça, İtalyanca, İspanyolca ve İsveççe gibi batı dillerine, ayrıca Uyгурca ve Çağatay Türkçesi (Özbekçe) gibi Türk lehçelerine tercüme edilmiştir. Daha yazıldığı asırda, 957 (1550) senesinde Sadrazam Rüstem Paşa'nın emriyle Osmanlı Türkçesine çevrilmeye başlanması, eserin Anadolu'da da büyük ilgi gördüğünün göstergesidir. 957 (1550) senesinde Rüstem Paşa'nın emriyle eseri tercüme eden Mustafa b. Hasan Şâh, *Hadikatul-Ulyâ* ismini verdiği bu tercümesinin beşinci cildinin sonunda, eserin son iki cildini de çevirdiğini zikretmiş ise de bu son iki cilt mevcut

7 *Ravzatu's-Safâ*'nın dünya kütüphanelerinde mevcut bulunan muhtelif nüshalarının uzun listesi için bkz, C. A. Storey, *Persian Literature*, London 1927, I/1, s.92-101.

8 İki cilt haline yayınlanan bu baskının birinci cildi, eserin ilk üç faslını, ikinci cildi ise diğer fasıllarını kapsamaktadır. Bkz, *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.44.

9 *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.45; Storey, I/1, s.95; Yazıcı, "Mîrhond", s.360; İsmail Aka, "Mîrhând", s.156.

10 *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.47-48.

11 *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.49-50.

12 *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.50; Yazıcı, "Mîrhond", s.360; İsmail Aka, "Mîrhând", s.156.

değildir¹³. Bundan bir kaç yıl sonra 962/1555'de de Balatîzâde Kemâlî Mehmed Çelebi, *Tercümânü'd-Düstûr fî Havâdisi'l-Ezmân ve'd-Duhûr* adıyla *Ravzatu's-Safâ*'nın yeni bir tercümesine başlamış, ancak eserin sadece İslamiyet'in doğuşuna kadar olan kısmını çevirmiştir. Balatîzâde'nin bu tercümesi 1258 (1842)'de basılmıştır¹⁴.

Ravzatu's-Safâ'nın Osmanlı Türkçesine tercümesi konusunda XIX. yy'da da bazı çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan biri Sadrazam Râgıb Paşa (ö.1863) tarafından başlatılmış, ancak tamamlanamamıştır¹⁵. Yine I. Mahmûd dönemi vezîrlerinden Ali Paşa'nın emriyle yapıldığı söylenen bir tercümeden daha söz edilse de ne mütercimnin ismi, ne de tercümenin akıbeti hakkında bir bilgi mevcuttur¹⁶.

Eserin muhtelif cilt ve bölümlerinin, Uygurca ve Çağatay Türkçesine (Özbekçe) tercümeleri de yapılmıştır. Bunlardan biri, 1150 (1737) senesinde Doğu Niyâz Beg oğlu Emîr Kurbân Beg'in tavsiye ve siparişiyle Küçük Molla lakaplı Mîr Fâzıl-i Sâkî tarafından yapılan Uygurca tercümedir. Eserin sadece birinci cildini kapsadığı anlaşılan bu tercüme, Leningrad'da bulunmaktadır¹⁷. Çağatay Türkçesine (Özbekçe) tercümesine ise Hîve Hanı I. Muhammed Rahîm Han'ın emriyle Şîr Muhammed Mûnis (ö.1829) tarafından başlanmış, ancak birinci cilt ve ikinci cildin bir bölümü tamamlanamamıştır. Mûnis'ten sonra Muhammed Rıza Agehî (ö.1874) ve Muhammed Yûsuf er-Râcî gibi müellifler tarafından onun yarıda

13 Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müellifleri*, III, (Haz: İsmail Özen), İstanbul 1975, s.99; Franz Babinger, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Ankara 1992, s.91-92 n; *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.50.

14 Bursalı Mehmed Tâhir, III, s.82; Babinger, s.91-92 n; *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.50.

15 "Râgıb Paşa, Farsça yazılmış iki eseri Türkçeye çevirmeye başlamışsa da bunları tamamlayamamıştır. Fakat bunlar bile Osmanlı nesrinin en ustaca yazılmış eserlerindendir. Bunlar Mîrhând'ın *Ravzatu's-Safâ*sı ve Abdurrezzak b. İshak'ın *Matla'u's-Sa'deyn* adlı Timurlular tarihidir." bkz, Babinger, s.316-317; *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.50.

16 *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.50.

17 *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.56.

bıraktığı tercümeyle devam edilmiş ve eserin muhtelif cilt ve bölümleri Çağatay Türkçesine (Özbekçe) çevrilmiştir¹⁸.

Ravzatu's-Safâ'nın Doğu'daki şöhreti Batı'ya da yayılmıştır. Eseri uzun süre İran ve Orta Asya tarihi için en önemli kaynak olarak gören Avrupalı araştırmacılar, *Ravzatu's-Safâ*'ya büyük ilgi göstermişler ve eserin muhtelif bölümlerinin gerek Farsça neşirlerini¹⁹, gerekse tercümelerini yayınlamışlardır. Eserin Avrupa'da yayınlanan tercümelerinden bazıları şunlardır:

Sâsânîler (*Histoire des Sassanides par Mirkhond (texte persan)*, à l'usage des élèves de l'École royale et spéciale des langues orientales vivantes. Paris 1843), İran İsmâîlîleri (Le jardin de la purété, trc. M. Am. Jourdain, Paris 1813), Hârezmşâhlar (*Histoire des sultâns du KHârezm par Mirkhonds*, trc. C. Defrémery, Paris 1842), Gûrlular (*Histoire des sultâns ghourides: Extraite de l'histoire universelle de Mirkhond*, trc. C. Defrémery, JA, II [1843], s.167-200; III [1844], s.258-291), Cengiz Han (*Vie de Djenghiz-Khan par Mirkhond (texte persan) à l'usage des élèves de l'École royale et spéciale des langues orientales vivantes*, Paris 1841) ve Sâmânîler (*Histoire des samanides par Mirkhond*, trc. M. Defrémery, Paris 1845) hakkındaki bölümleri Fransızca'ya; Büveyhîler (*Mirchonds Geschichle der Sultâne aus dem Geschlechte Bujeh*, trc. F. Wilken, Berlin 1835) ve Selçuklularla (*Mirchonds Geschichte der Seldschuken*, aus d. Pers. zum ersten Mal uebers. etc., Joh. Aug. Vullers, Giessen, 1837) ilgili bölümü Almanca'ya; Me'mûn'un ölümü ve onunla ilgili hikâyeler (*Auctarium ad Chrestomathiam Suam Persicam*, trc. F. Wilken, Leipzig 1805), Tâhirîler (*Mirchondi Historia Thaheridarum*, trc. E. Mitscherlich, Göttingen 1814), Sâmânîler (*Mohammedis filii Chavendschahi vulgo Mirchondi Historia Samanidarum Persice*, trc. E. Wilken, Göttingen 1808) ve Gazneliler (*Mohammedis filii Chandschahi vulgo Mirchondi*

18 Feridun Tekin, "19. Yüzyıl Hârezm Tarih Yazıcılığı (Munis, Agehî, Beyanî)", *Akademik Bakış*, II/3, (Kış 2008), s.199-210; Aziz Merhan, "Yazılı Özbek Edebiyatı", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, XXXI/2, (Aralık 2007), s.157-170; Bu müellifler tarafından yapılan tercümelerin muhtelif nüshaları hakkında bkz. *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.54-55.

19 Storey, I/1, s.93-98.

Historia Ghasnavidarum Persice, Fredericus Wilken, Berlin 1831) dair bölümleri Latinceye; Atabeglerle ilgili kısmı İngilizceye (*The History of the Atabeks of Syria and Persia*, trc. W. H. Morley, London 1848) ve Eşkâniyân'a ait bölümü (*Mirkhonds Berättelse om Askanier-nas Konungaätt i Persien*, ed. C. J. Tornberg, Lund 1863) İsveççeye çevrilmiştir. Eserin ilk iki cildinin İngilizce tercümesi ise dört cilt halinde E. Rehatsek tarafından yayınlanmıştır (*The Rauzat-us-Safâ: Garden of Purity*, I-V, Royal Asiatic Society, London 1891)²⁰.

Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ*'yı İslam dünyasında kendi zamanına kadar yazılmış olan tarih kitaplarının birçoğunu inceleyerek ve bunlardan istifade kaleme almıştır. Bu bakımdan eserin son iki cildi hâric bir derleme mahiyetinde olduğunu söylemek mümkündür. Bu duruma işaret eden bazı yazarlar, eserin son iki cildi dışında orijinallik arz etmediği fikrindedirler. Bununla beraber eserin dil, üslûp ve içerik bakımından eşsiz nitelikte olduğu muhakkaktır. Ayrıca müellifin eserini hazırlarken kullandığı ve eserin mukaddimesinde belirttiğine göre sayısı elliyi bulan²¹ bu eserlerin bir kısmı, günümüze ulaşmayan eserlerden oluşmaktadır ki, bu durum *Ravzatu's-Safâ*'yı sıradan bir derleme olmaktan çıkarmakta ve Türk tarihinin en önemli kaynaklarından biri hâline getirmektedir.

20 İsmail Aka, "Mîrhând", s.156; *Ravzatu's-Safâ*'nın bu listede yer almayan diğer tercümeleri için bkz, *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Pişgüftâr], s.56-58; Storey, I/1, s.98-100; Elliot, *The History of India as Told by its Own Historians*, IV, s.132 vd.; Mirkhond, *The Rauzat-us-Safâ: Garden of Purity*, Part I, Volume I, (Translated: E. Rehatsek), London 1891, [Translator's Preface], s.11-13.

21 *Ravzatu's-Safâ*, (Keyânfer neşri), I, [Mukaddime], s.19-21.

TERCÜME

-

Mülûk-i Gazneviyye Denilen Emîr Nâsirü'd-dîn Sebüktegin ve Onun Evlâdının Saltanatı

EMÎR NÂSİRÜ'D-DÎN, Türk soyundan (Türk nijâd)²² bir gulâm olup Horâsân Sâhib-i Ceyş'i Alptegin'in²³ memlûku

- 22 “İmâm Ebû'l-Fazl Beyhakî Târih-i Nâsirî'de Sultân-ı Sa'îd Mahmûd'dan şöyle rivâyet eder: 'Emîr Sebüktegin, babasından işitmiş ki: Sebüktegin'in babasına Karabeckem (قرا بجکم) derlerdi. Onun adı Cûk (جوق) idi. Gajgâv'a (غزگاو) Türkçede Beckem (بجکم) derlerdi. Karabeckem'in manası siyah öküzdür (siyah gajkâv). Türkistân'da her yerde onun adını duyanlar önünden kaçarlardı. İmâm Muhammed Ali Ebû'l-Kâsım İmâdi ise Târih-i Mücedvel'de ondan şöyle bahsetmiştir: “Emîr Sebüktegin, Yezdcerd-i Şehriyâr'ın çocuklarından idi. Yezdcerd, bilâd-ı Merv'de bir değirmende öldüğü zaman, hilâfet makamında Emîrül-mü'minîn Osmân bulunuyordu. Yezdcerd'in adamları Türkistân'a kaçtılar. Türklerle akrabalık kurdular. İki üç batın geçince Türk oldular. Onların kasırları o diyârda hala durmaktadır. Onların nesebi ve soyu (ki pâdişâh-ı âlemin nazarında böyle rivâyet edilmişti) bu minval üzerine idi: Emîr Sebüktegin bin Cûk Karabeckem bin Kara Arslan bin Kara Melet (قرا ملت) bin Kara Yağmân (قرا يغان) bin Fîrûz bin Yezdcerd bin Şehriyâr el-Fars-i [Melikü'l-Acem]...” Min-hâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsirî, (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar)*, Tercüme ve Notlar. Erkan Göksu, Ankara 2015, s. 20-22.
- 23 Gazneliler Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen Alptegin (ö.352/963), Sâ mânî emîri Ahmed b. İsmail tarafından satın alınan Türk kökenli bir gulâmdır. Gulâm sistemini başarıyla uyguladığı bilinen Sâ mânîler döneminde iyi bir eğitim almış ve kısa sürede temayüz ederek önemli görevlere yükselmiştir. Zamanla Sâ mânî tahtında meydana gelen hükümdar değişikliklerine müdahale edebilecek derecede etkin bir güce ulaşmıştır. Ancak bu durum

idi²⁴. Feyz-i ilâhî ile süslenmiş, saltanat ve pâdişâhlık azameti ve töresiyle donatılmıştı. Savaş gününde arslan gibi şedid, bağış zamanında bulut gibi cömert, yardım vakti rüzgâr gibi esen, güçlünün ve zayıfın üzerine güneş gibi ışık saçan biriydi. Sıradan ve seçkinlere himmette verirken eksileceğini düşünmeyen deniz gibi, öfkелendiğinde alçalıp

fazla sürmemiştir. Merkezi otorite ile yaşadığı çatışma neticesinde Sâmânî hizmetinden ayrılmak zorunda kalarak Gazne'ye gitmiş ve burayı fethederek Gazneliler Devleti'nin temelini atmıştır. Alptegin'in köle pazarında başlayan hikâyesi, kurulduğu coğrafyada günümüze kadar etkisi silinmeyen bir devletin, Gazneliler Devleti'nin kurucusu olarak son bulmuştur (20 Şaban 352/13 Eylül 963). Alptegin hakkında toplu bilgi için bkz, Erkan Göksoy, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDAD)*, 191 (Mart-Nisan 2011), s. 97-116. Ayrıca bkz, Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetnâme*, (Türkçe terc, Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982, s.138-146; Erdoğan Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yay, Ankara 1989, s.5; Erdoğan Merçil, "Alptegin", *DİA*, II, s.526; W. Barthold, "Alptegin", *IA*, I, s.386; C. E., Bosworth, "The Ghaznavids", *History of Civilizations of Central Asia*, Volume: IV, Part: I, (*The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century*), (Eds. M. S. Asimov and C. E. Bosworth), Unesco 1996, s.96.

- 24 Ebû Mansûr Nâsirü'd-dîn ve'd-devle Sebük Tegin (ö. 387/997), Gazneliler hânedanının gerçek kurucusu ve ilk hükümdarıdır. (977-997). Bugün Kırgızistan sınırları içinde yer alan Isık Göl civarındaki Barshân (Barsgan) bölgesinden veya Barshân adlı Türk boyundan olduğuna dair iki görüş bulunmaktadır. Bir akın sırasında komşu kabilelerden Tuhsılar'a esir düştü ve Sâmânî Emîri I. Nûh zamanında (943-954) Buhârâ'ya getirildi. Burada Sâmânî kumandanlarından Alp Tegin tarafından satın alındı (348/959). Sebük Tegin, Alp Tegin'in himayesiyle Sâmânî sarayında hızla yükseldi ve önemli görevlere tayin edildi. Alp Tegin onu kızıyla evlendirdi. Maiyetindeki Türk kumandanlarıyla Gazne'yi ele geçirip Türk hâkimiyetinin temellerini atan Alp Tegin'in ölümünden (352/963) sonra Sebük Tegin onun yerine geçen oğlu Ebû İshak İbrâhim'in en güvenilir adamı oldu. Ebû İshak İbrâhim'in oğlu olmadığı için yerine Türk asıllı kumandanlardan Bilge Tegin ve onun ölümünün ardından Böri Tegin geçti. Böri Tegin'in başarısız olması sebebiyle görevden uzaklaştırılması üzerine Sebük Tegin emirler tarafından devletin başına getirildi (366/ 977). Görünürde Sâmânîler'in bir valisi gibi hareket etse de bağımsız Gazneliler Devleti'nin gerçek kurucusu Sebük Tegin'dir. Erdoğan Merçil, "Sebük Tegin", *DİA*, XXXVI, s.262-263; Neslihan Durak, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (Der. Ali Ahmetbeyoğlu), Ankara 2002, s.39-40.

yükselmekten, inişten ve çıkıştan sakınmayan sel gibiydi. Onun re'ý ve düşüncesi, hadiselerin karanlığında yol gösteren yıldız benzerdi. Kılıcı düşmanın mafsallarında ve uzuvlarında düğüm açan ölüm gibiydi. Yüzünde asalet ve yiğitlik izleri parlardı. Duruşunda ve hareketlerinde bereket ve saadet aşikârdı.

Ebû'l-Hasan-ı Hâzin der ki, "Nâsirü'd-dîn, Sâ mânî hükümdarı Mansûr bin Nûh'un²⁵ saltanatı döneminde Horâsân Emîr-i Ceyşî

- 25 Metinde Nûh bin Mansûr (II. Nûh) olarak kaydedilmiş ise de doğrusu Mansûr bin Nûh (II. Mansûr) olmalıdır. Teyit için bkz, el-Utbî, *İârih-i Yemînî*, (İerc. Abdurrâb Yelgar), [TTK Kütüphanesinde Yayınlanmamış tercüme], s.4) II. Mansûr da denilen Ebû'l-Hâris Mansûr b. Nûh (ö. 389/999), babası Nûh bin Mansûr (II. Nûh) 13 Rceeb 387'de (22 Temmuz 997) vefat ettikten sonra veliahdi olarak Sâ mânî tahtına oturdu. Mansûr b. Nûh, Sâ mânîleri içinde bulunduğu zaafan kurtarıp devlet otoritesini temin etmek istediye de yönetim kumandanlarından Fâ'ik el-Hassa ile veziri Ebû Muzaffer Muhammed b. İbrahim e-Bergaşı'nın elinde kaldı. İsficâb'da Sâ mânîlere bağlı olarak hüküm süren Ebû Mansûr Muhammed b. Hüseyin isyân edip Karahanlı Hükümdarı İlig Han Nasr b. Ali'den yardım isteyince Nasr b. Ali yardım bahanesiyle Semerkand üzerine yürüdü. Bazı Sâ mânî devlet adamları da Karahanlılarla iş birliği yaptılar. İlig Han Nasr'ın ordugâhına getirilen Fâ'ik el-Hassa saygıyla karşılandı. Fâ'ik'in 3000 kişilik süvari birliğinin başında başşehir Buhârâ'ya gönderildiğini haber alan Mansûr Âmul'e kaçtı. Fâ'ik, Sâ mânîler'e hizmet amacıyla geldiğini ve kendisine sadık kalacağını bildirip Mansûr'u Buhârâ'ya dönmeye razı etti. Buhârâ meşâyih'i de Mansûr'a haber gönderip onu Buhârâ'ya dönmeye ikna etti. Nüfûzlu kumandanlardan Begtüzün, Horâsân orduları başkumandanlığına getirildi. Fâ'ik'in tahrikiyle Horâsân'ı ele geçirmek için harekete geçen Kuhistân hâkimi Ebû'l-Kâsım Simcûrî mağlûp edildi. Bu sırada Mahmûd-ı Gaznevî kardeşi İsmâ'il ile Gazneli tahtı için mücadele ediyordu. Mahmûd'un kardeşiyle meşgul olduğu sırada Horâsân Sâ mânîler tarafından işgal edilmişti. Mahmûd kardeşini mağlûp ederek tahta çıkınca Mansûr'a bağlılık arzetti ve Horâsân'ın eskiden olduğu gibi yine kendisine bırakılmasını istedi. Mansûr cevabında Belh, Tirmiz, Mâverâü'n-nehr, Büst, Herat ve civarını kendi hâkimiyetine tevdi ettiğini, Begtüzün'ün idaresine bıraktığı Horâsân'ı ise ondan alıp kendisine veremeyeceğini bildirdi. Mahmûd-ı Gaznevî, Ebû'l-Hasan Hamûlî'yi Buhârâ'ya gönderip ısrar etti. Mansûr yine kabul etmeyince bölgeyi zorla ele geçirmeye karar verdi ve Nişâbûr'a yürüdü. Begtüzün şehri tahliye edip Serahs'ta karargâh kurmuş olan Mansûr'un yanına gitti. Mahmûd-ı Gaznevî savaşımadan Nişâbûr'dan

olan Ebû İshak [bin] Alptegin'le²⁶ Buhârâ'ya geldi²⁷. Ebû İshak'ın hâcibliği vazifesini, hadem ve etbâ'ının işlerinin yürütülmesi (hall u akd) ve ona müteallik hizmetler onun uhdesindeydi. [Mansûr bin Nûh], Ebû İshak'ı Gazne'ye²⁸ gönderince o bölgelerin idaresi için ona müracaat

ayrılıp Merverrûz'a çekilince Begtüzün tekrar Nişâbûr'u zaptetti. Daha sonra kuvvetleriyle birlikte Mansûr'un yanına gitti. Fakat burada hükümdardan beklediği ilgiyi göremeyince onun kendisi aleyhine Mahmûd-ı Gaznevî ile iş birliği yaptığı kanaatine vardı. Durumu Fâik'e anlatıp desteğini sağladı. Mansûr, Serahs yakınlarında bir av partisinden dönerken Fâik ve Begtüzün tarafından tutuklandı. Begtüzün'ün teklifiyle gözlerine mil çekilip Buhârâ'ya gönderildi. Yerine küçük yaştaki kardeşi Ebû'l-Fevâris Abdu'l-melik b. Nûh b. Mansûr Sâ mânî hükümdarı ilân edildi. II. Mansûr b. Nûh fikrî ve ahlâkî meziyetleriyle temayüz etmiş, cesur bir hükümdardı. Bununla beraber ülkede asayiş ve huzuru şiddet yoluyla sağlamaya çalıştığı ve kumandanların nüfûz ve kontrolü altına girdiği için eleştirilmiştir. Onun zamanında ülke toprakları küçülmüş, tahttan indirilmesinden sonra Karahanlılar başta Siriderya havzası olmak üzere Sâ mânî topraklarını istilâ etmeye başlamışlardır." Bkz, Goulmara Baltanova, "Mansûr b. Nûh II", *DİA*, XXVIII, s.11-12.) Bu dönem hakkında ayrıca bkz, el-Cûzcânî, I, s.214-215.; en-Narşahî (Ebû Bekir Muhammed İbn Cafer Narşahî), *Târih-i Buhârâ*, (Tercüme Notlar: Erkan Göksu), TTK Yay, Ankara 2013; s.151-152; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvinî, *Târih-i Güzide*, (Neşr. Abdu'l-Hüseyn Nevâ'î), Tahran 1362, s.386-387; Tülay Yürekli, *Sâ mânîler*, AÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002., s.103-114; Aydın Usta, *Şamanizm'den Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâ mânîler Devleti (874/1005)*, İstanbul 2007, s.309-321.

- 26 "Onun oğlu İshâk, babasının yerine oturdu. Enûk ile savaştı ve yenildi. Onlara yardım etmesi için Mansûr-i Nûh'un yanına Buhârâ'ya gitti. Sonra tekrar geri döndü ve Gazne'yi ele geçirdi. Bir sene sonra İshâk öldü (355/966)." el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.26.
- 27 "Ebû İshak İbrahim, Gazneliler Devleti'ni idarede babası kadar kudretli ve başarılı olamadı. Ordu onun kontrolundan çıkmış, Sebüktegin onun zamanında Halaçların bir isyanını bastırmıştır. Ebû İshak İbrahim'in bu zayıf durumundan yararlanan sabık Gazne hâkimi Ebû Bekr Levik, muhtemelen 964 yılı sonunda, Gazne'ye ilerlemiş ve onu mağlub ederek eski ülkesini tekrar ele geçirmişti. Ebû İshak İbrahim Buhârâ'ya kaçmak ve Sâ mânî emîri Mansûr b. Nûh'dan yardım istemek zorunda kaldı." Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.5-6.
- 28 Hind ve Horâsân arasında Kâbil'in 145 km. güneybatısında yer alan Gazne, bir yayla manzarası arz etmekte ve denizden yüksekliği 2225 metreyi bulmaktadır. İslâm öncesi tarihi karanlık olan şehir, arkeolojik kazılardan anlaşıldığına

ettiler. Himâye ve terbiye dizginini, işlerin idaresini ve mezkûr vilâyetin şehirlerinin (a'mâl) takdir ve tedbîrini, Emîr Nâsîrû'd-dîn'in ileri görüşlü düşünce ve parlak fikirlerine (re'y) havâle ettiler.

[Sebüktegin'in Kuvvet ve Kudrete Kavuşmasının Keyfiyeti]

Ebû İshak, Gazne'ye gittikten kısa bir süre sonra Hakk'ın davetini "lebbeyk" diyerek kabul etti²⁹. [2897] Onun soy ve ailesinde hükûmet ve serdarlık mansıbına layık biri yok idi. Ebû İshak'ın dost, yoldaş ve yardımcıları, ordu ve raiyyetinin çokluğuyla öne çıkan bir şahsın etrafında [toplanmayı] mümkün gördüler. Meşveret ettiler ve kur'a-i ihtiyâr, Emîr Nâsîrû'd-dîn Sebüktegin'e isabet etti³⁰. İttifak

göre milâttan önce kurulmuştur. Gazneliler Devletine başkentlik yapmış ve bu devlet döneminde en parlak dönemini yaşamıştır. Nitekim 1186 yılına kadar Afganistan ve çevresine sahip olan Gazneli hükümdarlarının çoğu Gazne'de oturdular. X. yüzyıl coğrafyacıları Gazne'nin Hindistân ticaretinde önemli bir ambar şehri olduğunu söylerler. Gaznelilerden sonra Selçuklu hâkimiyetine geçen şehir önemini bu dönemde de devam ettirmiştir. (Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-Büldân*, IV, Beyrut 1397 (1977), s.202-203) Ayrıca bkz, M. Longworth Dames, "Gazne", *IA*, IV, 741; Enver Konukçu, "Gazne", *DİA*, XIII, s.479.

29 Alptegin'in vefatından sonra yerine geçen oğlu İshak, Gazne emîri oldu. Bir sene sonra emîrlikten düştü. Gazne'nin eski emîri olup Alptegin tarafından tahttan indirilmiş olan Ebû Ali, onu Gazne'den çıkardı. O da Sâ mânîlere sığındı. Sâ mânî hükümdarı Emîr Mansûr bin Nûh'dan yardım istedi. Mansûr onu, Sâ mânîler adına hüküm sürmesi şartıyla Gazne emîrlğine tayin etti. İshak kabul etti ve Gazne'de Emîr Mansûr-i Sâ mânî adına hutbe okutup ve sikke bastırdı. İshak 355 (966-967)'de vefat etti. [Nâşirin notu] Ayrıca bkz, el-Cûzcânî, *Türkçe terc*, s.26.

30 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII, (Türkçe terc, Ahmet Ağırakça) İstanbul 1989, s.589-590. Müellifimiz gibi İbnü'l-Esîr de İshak'tan sonra yerine geçen Bilgetegin ve Bõritegin'den bahsetmemiştir. Bu fasılayı el-Cûzcânî şöyle anlatıyor: "(Ebû İshak'ın ölümünden sonra) Türklerin önderi olan Bilge Tegin'i emîrlği tahtına oturtular. O, âdil, takva sahibi ve savaşıklıkta meşhur bir adam idi. On sene emîrlik yaptıktan sonra öldü. Emîr Sebüktegin onun yanında idi. Bilge Tegin'den sonra emârete Emîr Bõri oturdu. O çok zalim bir adamdı. Bu yüzden halktan bir topluluk, Gazne'den Ebû Ali-yi Enûk'un nezdine bir

hâlinde onun önderlik ve liderliğine (zeâmet ve riyâset) rıza gösterdiler³¹. Onun hükûmetine kefil olarak and içtiler³².

[Nâsirü'd-devle Sebüktegin'in Hindistân'a Ordu Çekmesi]

Nâsirü'd-dîn, herkese himaye, gözetme ve hürmet gölgesinin altında bir yer verdi. Bütün ihtiyaçlarla ve işlerle olması gerektiği gibi ilgilendi. Herkesin mertebesine yaraşır bir ıktâ³³ verilmesini

mektup yazdılar ve onu çağırdılar. Ebû Ali-yi Enûk, Kâbul Şâh'ın oğlunu yardıma gönderdi. Çarh sınırında karşılaştılar. Emîr Sebüktegin, beş yüz Türk ile onlara taarruz etti ve onları yendi. Birçok insan öldürdü, çok sayıda esir aldı ve ayrıca iki fil yakalayıp Gazne'ye getirdi. Sebüktegin'in böyle bir galibiyet elde etmesi üzerine [Böritegin'in] zulmünden bıkan herkes, bir araya gelip anlaşarak Emîr Sebüktegin'i Gazne emîrliği tahtına oturtular. 27 Şaban 366 (20 Nisan 977) Cuma günü kale üzerinden kırmızı (la'l) renkli çetr ve sancaklar ('alem) yükseldi. Emâret ve pâdişâhlık Sebüktegin'e verildi." el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.26-27. Ayrıca bkz, Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.6-7.

31 "Bu seçim sırasında Türk beyleri, aramızdan birini seçelim ve onu kendi emîrimiz yapalım, fikrini ileri sürdüler. Toplantıya katılanların hepsi, işin doğrusu budur, diyerek büyük ve önde gelen gulâmların adlarını verdiler. Ancak beyler adayların her birine bir kusur buldular. Nihayet Sebüktegin'in adına sıra geldi. O zaman hepsi sustu. Yalnız bir şahıs "Sebüktegin'in bir kusuru vardır. O da ondan daha eski gulâmlar vardır. Yoksa onun insanlık, yiğitlik, iyi huyluluk bakımlarından hiç ayakbağı yoktur. Onu efendimiz Alptegin yetiştirmiştir. Onun davranışına sahiptir, herbirimizin çapını ve yerini tanır. Şimdi sizler daha iyi bilirsiniz." dedi. Toplantıya katılan beyler Sebüktegin'i emîr yapmak işinde birleştiler. Sebüktegin ise "Eğer çare yoksa ben bu şartla şu görevi üzerime alırım: Sizlerden her kim bana muhalefette bulunursa veya bana karşı isyan eder ve benim vereceğim hükümde ihmal gösterirse, hepiniz benim ile tek kalp olacak ve onu öldüreceksiniz." dedi. Bütün beyler bu hususta söz verip yemin ettiler. Daha sonra onlar Sebüktegin'i Alptegin'in minderine oturtular, onu emîr olarak selamladılar ve saçı olarak altın ve gümüş saçtılar." Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.6-7.

32 el-Utbî, (Yelgar terc), s.4. "O öldüğünde, ona bağlı olanlar (etbâ') devlet izlerini Sebüktegin'in alnında görüyorlardı. Alptegin'in kızı, onun nikâhında idi. Onu üç yüz altmış yedi (977-978) senesinde kendilerine emîr yaptılar." Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s.389-390.

33 İktâ sistemi ve bu sistemin Selçuklular dönemi uygulaması hakkında geniş

buyurdu³⁴. Sonra dîn düşmanlarının kökünü kazımaya yöneldi. Kefere-i fecerenin meskeni ve putlara kulluk edenlerin vatanı olan Hindistân bölgesini, Dârü'l-gazve yaptı. Sürekli İslam düşmanlarının memleketinin etraf ve eknâfına taarruz ediyordu. Hindu ateşgedelerden yalazlanan şirk kıvılcımlarını, parlak kılıcın darbesiyle söndürüyor, o alçakların mabed ve meclislerini yokluk rüzgârına veriyordu. O mabedlerin yerine mescidler binâ ediyordu. [Bütün bunları yaparken karşılaştığı] sıkıntı ve eziyete, beşer kuvvetinin âciz kalacağı derecede sabır ve tahammül gösteriyordu. Tehlikeli uçurumlardan kendisini öyle bir atıyordu ki, bundan kurtulmak, Allah'ın te'yîd ve lütfu dışında müyesser olmuyordu.

O sefer maceralarından ve o tarihlerdeki serüvenlerinden birini anlatırken şu mübârek sözleri söyledi:

“Bir keresinde o mel'ûnlar ile savaşa idim. Onlar sayılarının çokluğuna ve kalabalık olmalarına güvenmiş idiler. Biz, sayıca onlardan az idik. Cihâdın müddeti uzadı. Elimizde azık kalmayıp yiyeceğimiz tükendi. Yardım istemek ve [2898] yiyecek bulmak için [her] yol kapanmıştı. Uzun müddet o dar yerde ve korku kapını içinde kaldık. Birliklerin reisleri ve tâbilerin ileri gelenleri yiyecek bulamamaktan kuvvetsiz düştüler. Ekmek yokluğu yüzünden feryat ve figanları göklere ulaştı. Mutfakta (matbah) kalmış olan çok az miktardaki unu/kavutu (pest), aralarında bölüştürmekten başka bir çare düşünemedim. Azar azar dağıtarak günü geceye, geceyi güne bağladık. Uzun müddet bu şekilde vakit geçirdik. Nihâyet Hakk Teâlâ fırsat verdi ve Hakk kelâmını yüceltmede buyurmuş olduğu vaadini gerçekleştirdi. O melunların bir kısmı kılıca yem, bir kısmı

bilgi için bkz, Erkan Göksu, “İktâ‘ Sisteminin Tekâmülünde Selçukluların Rolü”, *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1/1, (Mart 2009), s.83-96; Erkan Göksu, “İ‘ürkiye Selçuklularında İktâ”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26 (Güz 2009), s.137-154.

- 34 “Sebüktekin de başa geçip en mükemmel bir şekilde bu askerleri yönetmiş, onlara en iyi bir şekilde muamelede bulunmuş, kendisini gerek yönetim gerekse zenginlikte askerlerden bir fert olarak kabul edip görevi öylece sürdürmüştü, Sebüktekin kendi iktâ'ından elde ettiği imkânlarla askerlerine haftada iki kez yemek vermekte idi.” İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc), VIII, s.589-590.

ise esaret zincirine giriftar oldu. Bir kısmı ise zarar elbisesi içinde kaçtılar. Dîn mücâhidleri muzaffer ve mansur bir şekilde kendi vatanlarına (evtân) geri döndüler³⁵.

Üç Yüz Altmış Yedi (978) Senesinde³⁶ Büst'ün Fethi ve Bu Tarihten İtibaren Devlet-i Gazneviyye'nin Başlangıcı

Büst³⁷ Valisi, Togan isimli biri olup o kasabanın idaresiyle meşgul

35 Bu rivâyet İbnü'l-Esîr'in satırlarına şu şekilde yansımıştır: "Sebüktekin Gazne orduları basma geçtikten sonra askerlerini toplayıp Hindistan üzerine cihada çıkmış, Hintliler ile arasında uzun yıllar süren hatta yeni doğan bir bebeğin yaşanıp gideceği uzun bir ömür gibi süren savaşlar meydana gelmiş, Hint ülkesini iyice keşfedip defalarca, üstüste ve sürekli olarak akınlar düzenleyip burayı ele geçirmeyi düşünmüştü. Hintliler Sebüktekin'den büyük bir korkuya kapılmış, o da bu bölgede birçok kale fethedip aşılması zor olan bir hayli araziyi ele geçirmiş ve Hindistan'da yaşayan halktan sayılmayacak kadar çok adam öldürmüştü. Anlatıldığına göre, Hindistan'a düzenlediği seferlerden birinde Hintliler ona karşı savaşmak üzere kalabalık ordular toplamışlar, onu yorup tükötmek üzere savaşta sürekli oyalamış ve çarpışmaları uzatmağa çalışmışlardı. Nihayet Müslümanların elindeki yiyecek maddeleri tükenmiş ve savaşa devam, etmeğe güç bulamamışlardı. İçine düştükleri bu sıkıntıları kumandanları Sebüktekin'e söz konusu ettiklerinde onlara şöyle cevap vermişti: "Ben kendim için sevikten bir miktar yiyecek hazırladım, bunu bütün askerlerim arasında gayet eşit ve âdil bir şekilde paylaşacağım. Umulur ki Cenâb-ı Allah bize bir çıkış yolu gösterir." Sebüktekin askerlerden her birine yanında bulundurduğu bir bardak ile birer bardak dolusu sevik verip bir asker gibi kendisi de bir tek pay alıyordu. Bu bir bardak sevik ile bir gün bir gece geçirir ve sürekli olarak kâfirlerle cihâda böyle devam ederlerdi. Nihayet Cenâb-ı Allah onlara zafer ihsan edip kâfirlere karşı üstünlük sağlamış, onlardan çokça adanı öldürdükleri gibi bir hayli esir almışlardı." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc), VIII, s.590. el-Utbî de bu rivayete ilave olarak Sebüktegin'in cömertliğini, beylere verdiği ziyafetleri anlatan bir hikâye zikretmiştir. Bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.5.

36 İbnü'l-Esîr, Devlet-i Âli Sebüktegin'in başlangıcını ve Büst'ün fethini 366 (977) senesi olayları içinde vermiştir. Bkz, VII, s.373, (Türkçe terc), VIII, s.589.

37 "Afganistan'ın Sicistan bölgesinde harabeleri bulunan eski bir şehirdir. Hil-mend ırmağının Ergendâb kolu ile birleştiği yerin aşağısında sol kıyıda ve nehrin taşımacılığa elverişli kesiminde bulunur; Herat'ı Girişk'ten geçerek Kandehar'a bağlayan yol üzerindedir. Vaktiyle verimliliği ve güzelliğiyle tanı-

idi. Onun hükûmeti (eyâlet) zamanında Baytuz (بایتوز)³⁸ adında bir şahıs isyan etti. Togan'ın ona mukavemete gücü yoktu. Çaresiz devlet merkezini hâli bırakıp Nâsirü'd-devle'nin himmet ve himâye sığınağına kaçtı. Kendi vilâyetini hasmının elinden kurtarmak için ondan yardım istedi. [Yapması gereken] hizmetleri yerine getireceğini taahhüd edip her sene hazîneye vergi (mâl) göndermeyi, ihtiyaç düştüğü her vakit onun hizmetçilerinin (mülâzımân) saffında bulunmayı, hizmet ve emirlerini yerine getirmeyi ve bir oğlunu onun yanında (hidmet) bırakmayı kabul etti.

Nâsirü'd-dîn, kereminin bolluğundan, Togan'ın davetine icabet edip büyük bir ordu ile Büst yakınlarına geldi. Muhârebe esnasında iki taraf da büyük gayret ve çaba gösterdiler. [2899] Emîr Nâsirü'd-dîn, kendi ordusunun merkezinden (kalb) hamle yaptı. Düşman askerleri (sipâh-ı hasım) şehrin mahallelerinin kuytularına kaçtı. Birçoğu öldürüldü. Bir kısmı ise kaçtı. Togan kendi mülkünün merkezine, başkentine kavuştu. Emîr Nâsirü'd-dîn'in iyilik ve ihşasına şükrediyordu. [Ancak] vermiş olduğu sözü ve kabul ettiği hizmeti geciktirip ihmâl ediyordu. Kararlaştırılmış olan vergiyi (mâl) ödemede rahat davranmaya ve bilmezden gelmeye başladı. Sonunda onun hilelerinin ve düzenbazlığının alâmetleri belirdi.

Ovada (sahra) toplandıkları bir gün, Nâsirü'd-dîn [ödemekte ihmâl gösterdiği vergiyi] ondan sert bir şekilde istedi. O, uygunsuz ve yakışsız bir şekilde konuştu. İş, kavgaya vardı. Öyle bir yere ulaştı ki, Togan kılıcını çekti ve Emîr Nâsirü'd-dîn'in eline vurup yaraladı. Nâsirü'd-dîn, onun bu cür'etini görünce o yaralı eliyle varıp Togan'a bir kılıç vurdu. Bir darbe daha vurup onun işinin üstesinden gelmek

nırdı. Eski Arap coğrafyacıları güzelliklerinin yanında salgın hastalıklarının da çok olduğunu anlatırlar. Şehirle çevresinin bugünkü harap ve kurak durumu tabii kaynakları ile çelişki arzeder. Çünkü Hilmend ırmağı ve kolu sayesinde kolayca sulanabilen bu bölge her türlü tarıma elverişlidir. Ortaçağ'da Horâsân veya Fars ile Sind arasında, yani Bağdat-Hindistân yolu üzerinde geçişi temin etmiş ve önemli bir ticarî rol oynamıştır. Nitekim İstahrî Büst'ün Hindistân'la olan ticaretinden bahsetmektedir." Tahsin Yazıcı, "Büst", *DİA*, VI, s.495.

38 İbnü'l-Esir'de "Babitur (بابی تور)" İbnü'l-Esir, VII, s.373-374, (Türkçe terc), VIII, s.590.

istedi. Ancak iki ordu birbirine girdi ve iki tarafın kalabalığı emeline ulaşmasına mani oldu.

Emîr Nâsîrû'd-dîn, Togan'ı, ona bağlı olanlarla (etbâ') birlikte o ülkeden çıkarmaları için fermân verdi. Bir saat içinde o diyardan temizlendi. Togan ve Baytuz, başlarını alıp Kirmân'a³⁹ kaçtılar⁴⁰. Bir daha o memleketin çehresini rüyada bile göremediler.

[Ebû'l-Feth-i Büstî]⁴¹

O diyarın Emîr Nâsîrû'd-dîn'e ulaşan faydalarından biri, muhtelif ilimlerde, özellikle fenn-i belâgatte ve berâ'atte (بلاغت و برآت) kendi zamanının eşsizi (adîmü'l-mesel) olan Ebû'l-Feth-i Büstî idi. O, Baytuz'un kâtibi (debîr) idi. Baytuz'u vilâyetten çıkardıklarında o saklandı. Bir topluluk, onun durumu hakkında Emîr Nâsîrû'd-dîn'e

39 İran coğrafyasının Güneydoğusunda bulunan ve bugün de aynı adla anılan Kirmân hakkında bkz, Yâkût, IV, 454-456; Hamdullah Müstevfi-i Kazvînî, *Nüzhetül-Kulûb*, (İng terc. *Nuzhat al-Qulûb*, Translated By G. Le Strange), E. J. W. Gibb Memorial Series: XXIII, Luzac & Co., London 1919, s.106, 162; J. H. Kramers, "Kirmân", *IA*, VI, 815-821.

40 "Kaçan Doğan, Bay Tuz ile birlik oldular. Kirmân ve Sicistân tarafına kaçtılar." el-Uthî, (Yelgar terc), s.6.

41 "Ebû'l-Feth el-Büstî (ö. 401/1010), hicri IV. yüzyılın sonunda ve Gazneliler devrinin başlarında yaşamış ünlü şair ve yazarlardandır. Afganistan'ın Büst şehrinde doğmuştur. Gençliğinde ciddi bir eğitim görmüş ve hadis tahsil etmiştir. Samanilerden Nûh b. Mansûr (366-387/977-997)'un münşi ve kâtipliği görevinde bulunmuştur. Büst emîri Baytuz'a da kâtiplik yapmıştır. Nâsîrû'd-dîn Sebüktekin Büst'u ele geçirdikten sonra onun hizmetine girmiş ve divân-ı resâ'ilde görev almıştır. Sebüktekin'in ölüm tarihi olan 387/997'ye kadar bu görevde bulunmuş, Gazneli Mahmûd'un saltanatının ilk yıllarında da aynı görevde kalmıştır. Tevhid ve maarif hakkında şiirler, emsal hükümünde müseccâ' hikemi sözler söyleyen Ebû'l-Feth el-Büstî'nin, Arapça ve Farsça birer divanı vardır." Geniş bilgi için bkz, Mehmet Atalay, "Ebû'l-Feth el-Büstî'nin Kasîde-i Nûniyye'sinin, Diyarbakırlı Said Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27 (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), Erzurum 2005, s.145-154; M. Sadi Çöğenli, "Ebû'l-Feth el-Büstî ve Unvânül-Hikem Tercümesi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 1. Sayı: 2 (1999), s.121-131.

bilgi verdiler. Nâsirü'd-dîn, onun çağırılması için emirnâme (misâl) gönderdi. Ebû'l-Feth, ulu tahtın ayağına ulaşınca ihsan ve gözetme halkasına girdi ve makam vaadleriyle mutlu oldu. Nâsirü'd-dîn, "Baytuz'un hizmetinde iken icra ettiğin vazifeyi bizim hizmetimizde de yapacaksın." diye buyurdu.

Şeyh Ebû'l-Feth-i [Büstî] dedi ki, "Nâsirü'd-dîn, kâtiblik makamını (mansıb-ı debîrî) bana havâle edip kendisinin özel [hizmetinde bulunma] şerefini ve sırların hazînesi (hazîne-i esrâr) olan Dîvân-ı Resâ'il'i⁴² bana devretti. Kendi kendime 'Bu pâdişâh, henüz benim hakkımda fazla [2900] bilgi sahibi değildir. Benim önceki efendim, [ona] düşmanlık cihetiyle meşhûrdur. Ya bir hased sahibi, bir kötülük düşünür de onun endîşe oku, amaç ve hedefine ulaşırsa...' diye düşündüm. Onun huzuruna gidip 'Efendimiz bana, bundan önce ulaşamadığım çok yüksek mertebeyi ihsan etmiştir. Ancak bendenize göre uygun olan şudur ki, birkaç gün hizmetten izin alayım. Pâdişâhın riâyetinin gölgesinde, onun tayin edeceği bir yerde ikamet edeyim. Hüdâvend, Baytuz gailésinden tamamen kurtulunca, ben-deniz de [gelir] el öpme şerefine nail olurum. Böylece şüphe ayıp ve kusurundan pak ve temiz bir şekilde o mansıba kavuşurum.' dedi.

Emîr Nâsirü'd-dîn, bu sözü uygun buldu ve 'Sen Ruhhac (رُحَج) tarafına gitmeli ve bizim emirnâmemiz (misâl) gelene kadar beklemelisin. İstid'â geldiği zaman da hemen yanımıza dönersin.' diye buyurdu. Ben o tarafa hareket ettim ve orada bir müddet refâh ve bolluk şemsiyesinin gölgesinde rahat ve huzurlu bir şekilde yaşadım. Sonra saltanat sarayından (mevkif-i saltanat) beni çağıran istid'â ulaşınca huzura koştum ve Hazret'in lütuf ve bereketinden ne istediysem elde ettim."⁴³

42 Gazneliler devrinin dört büyük divanından biri olan Dîvân-ı Resâ'il veya Risâlet, devletin harici ve dâhili bütün yazılı muhaberatının idare edildiği, vesikaların hazırlandığı dairedir. Bu divanın âmiri de sâhib-i dîvân-i risâlet olarak adlandırılır. Bazı müelliflerce mahzen-i esrâr olarak nitelendirilmesi, dîvânın önemini ortaya koymaktadır. Güler Nuhoglu, *Beyhaktî'ye Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995, s.246 vd.

43 el-Utbî, bizzat Şeyh Ebû'l-Feth-i Büstî'den dinlediğini söylediği bu hadise hakkında biraz daha geniş bilgi verir. "... Ben de kalktım Ruhec tarafına gittim. Oranın güzel, hoş yerlerinde kalp huzuru ile vakit geçirdim. Yine Ebû'l-Feth-i

Dîvân-ı Resâ'il, Sultân Mahmûd'un saltanatının başlangıcına kadar ona verilmiş idi. Sebeplerden bir sebeple o Hazret'ten korktu ve Türk diyârına kaçtı. Onun hayat güneşi, orada iken yokluk hududuna ulaştı ve gurûb edip battı⁴⁴.

Kusdâr'ın (قصدار)⁴⁵ Fethi ve Emîr Nâsîrû'd-dîn'in Hind Beldelerinde Yaptığı Bazı Gazalar

Bu kale, Nâsîrû'd-dîn'in memleketinin civarında bulunuyor idi. O yerin valisi, kalelerin muhkemliğiyle mağrur ve ülkesinin refah

Büstî bana nakl ile dedi ki: "Yaz/bahar mevsiminde bir bir gece yol almak için yola devam ettim. Bütün gece yıldızlarla konuşuyordum. Gide gide tanyeri ağardı. Sabah namazını kılmak için attan indim. Namazımı kıldım. Ortalık iyice ağarmıştı. Bulunduğun ovanın etrafına göz gezdirdim. Güzellerin yanakları gibi çimenlik, cennet bahçesi gibi bir bahçe gördüm. Her yer tavus kanadı gibi süslü Keykâvus Meclisi gibi düzülmüş, koşulmuş bir su tatlı tatlı akıyor, ekinler uzayıp gidiyor, ovanın ucu bucağı görünmüyor, hava misk gibi amber gibi tesir ediyor idi. Orada kalmak yahut geçip gitmek için tereddüt ettim. Yanımda edebiyata dair bir kitap var idi. Kitabı açtım. İlk sahifesindeki ilk beytin mezmunu şöyle idi. 'Varmak istediğin mesafeyi katederken selamet bir yere vasil olduğum vakit orada kal, geçme...' Bu beyti okuyunca kendi kendime bundan daha doğru fal buradan daha uygun yer olamaz dedim. Emrettim eşyalarımı oraya getirdiler. Bir müddet (altı ay) o güzel yerde pâk, âsûde bir şekilde ikamet ettim. İstediğim gibi salındım, gezindim durdum. Ben burada iken beni davet için tevki-i âli geldi. Derhal huzura koştum. Şu büyük padişahın lütfundan, kereminden bulduğumu buldum." (s.7-8)

44 "Ebû'l-Feth-i Büstî, Emîr Nâsîrû'd-dîn'in vefatından sonra oğlu Yemînü'd-devle (Mahmûd)'a da kâtiplik etti. Yemînü'd-devle'nin feth ettiği memleketler hakkında yazılan fethnâmeler hep onun kaleminden çıkmıştır. Bu fetihnâmeler kitaplara geçmiş, defterlere kaydedilmiştir. Şu kadar var ki, bir gün geldi, sebeplerden bir sebep dolayısıyla Büstî Yemînü'd-devle'den ürktü. İstemiyerek onu terk ile Türk illerine gitti. Garip illerde vefat etti." el-Utbî, (Yelgar terc), s.8.

45 Kusdâr (Kuzdâr), bugünkü Pakistan'ın Belucistan eyaletinde Kalat'ın 85 mil (yaklaşık 136 km) güneyinde bir şehirdir. Sebüktegin tarafından 977-978 tarihinde ele geçirilmiş, bunun üzerine bölge hâkimi tâbiyet şart ve mükellefiyetlerini yerine getirmeyi kabul etmiştir. Ancak bölge hâkimi Sultân Mahmûd döneminde itaatsizlik göstermiş, bunun üzerine Aralık 1011'de şehir kuşatılarak bir kez daha Gazneli hâkimiyetini kabul etmek zorunda kalmıştır. Kusdâr hakkında bkz, Yâkût el-Hamevî, IV, s.353.

ve bolluğunun aşılmaz olduğu [zannıyla] sevinçli idi. Emîr Nâsîrû'd-dîn, ordu çekip onun etrafını sardı ve onu esir etti. Sonra kerim ahlâkının bolluğundan onu serbest bıraktı. Her sene belirli mikdar da vergiyi [mâl] hazîneye göndermesi, kendi vilâyetinde [bastırdığı] dînârların yüzünü (vücûh-i denâ'ir) ve minberlerin başını (ru'us-i menâbir) Nâsîrû'd-dîn'in lakablarıyla süslemesi şartıyla vilâyeti ona verdi⁴⁶. [2901]

Gazâ-yı Hindistân

Kusdâr işini hallettikten sonra kâfirlerle gazaya karar verip Hindistân diyarına yöneldi. Eski zamanlarda İslam bayraklarının (a'lâm) ulaşmamış olduğu birkaç kaleyi fethetti⁴⁷.

Hind memleketlerinin hâkimi olan Caypal⁴⁸, dîn mücâhidlerinin taarruzlarının onun memleketinin sahasına uzandığını görünce bu dertten muzdarip ve huzursuz oldu. Eğer bu işin çaresini düşünmezse kendisine miras olan ülkenin (mülk) ölüm ve yokluk tarlasına döneceğini anladı. Çaresiz adamlarını ve yardımcılarını (a'vân ve ensâr) topladı. Kendi kuvvet ve kudretine güvenerek, kendisine yardıma gelen askerlerin (sevâd) ve ordusunun (haşem)⁴⁹ kalabalık ve

46 el-Utbî, (Yelgar terc), s.8-9; İbnü'l-Esîr, (Türkçe Terc), VIII, s.591.

47 "O illerdeki mel'unların, bedbahtların köklerini kazmağa karar verdi. Tabiidir ki, bu gazaların maksadı, ancak Allah'ın rızasını tahsil idi. Ve niyeti böyle temiz olduğu için çektiği eziyetlere, sıkıntılara gönül hoşluğuyla sabrediyordu. İşte bu hulus-i niyetle akınlara gazalara devam etti. O taraflarda içine İslâm bayrağı girmemiş, ufuklarında hak bayrağı dalgalanmamış olan kaleler, palankalar feth etti. Oraların birçok şehirlerini aldı ve kendi mülküne kattı." el-Utbî, (Yelgar terc), s.9.

48 İbnü'l-Esîr'de, "Ceybal (جيبال)" VII, s.374, (Türkçe Terc), VIII, s.591. Hamdullâh Müstevfi-i Kazvinî'de "Caypal-i Heytâl (چپال هيتال)", s.390. "Ceybâl ya da Caypal, 850-1026 yılları arasında bugünkü Afganistan ve Pakistan'ın bir kısım toprakları üzerinde hüküm süren Hinduşâhîler hânedanına mensup bir racadır... Sebük Tegin, İslâmiyet'in Kuzey Hindistân'a girmesine engel oluşturduklarına inandığı Hinduşâhîler'e karşı akınlara başladı. Bu sırada Hinduşâhî tahtında Caypal bulunuyordu." Enver Konukçu, "Hinduşâhîler", *D/İA*, XVIII, s.117.

49 Kaynaklarda genellikle "hadem" tabiriyle birlikte kullanılan "haşem" in bazen genel anlamda askerî maiyet veya ordu, bazen de ıktâ' askerlerini ifade etmek

çokluğuna dayanarak İslam ülkelerine yöneldi. Lamgân'a ulaşınca Emîr Nâsîrû'd-dîn hadiseden haberdar oldu. Öyle bir ordu topladı ki, o ordunun çokluğundan yer ve dağ bıkıp usandı. O kalabalık orduyla Gazne'den hareket etti. İki bölgenin ortasında ve iki memleketin arasında karşılaştılar. Bir süre savaştılar. Muhârebe ve vuruşma esnasında mümkün olduğu ve güç yetirebildikleri kadar çaba gösterdi. Yeryüzü, öldürülenlerin kanından la'l rengi gibi kıpkırmızı oldu. Her iki ordunun aslanları ve her iki memleketin yiğitleri, savaş meydanının yorgunluk ve meşakkatine, çaresizlik tuzağına yakalanıp kaldılar. Sultân Yemînü'd-devle Mahmûd, küçük yaşta olmasına rağmen, gösterdiği cesaret ve yiğitlik örnekleriyle akla ve hayale gelmeyecek bir mertebeye ulaştı.

O mel'ûnların ordusuna yakın bir yerde bir çeşme vardı. Çeşmenin suyu saf, temiz ve pırıl pırıl olduğundan, ne zaman necis, pis bir şey atılsa gök görültüsü, şimşek ve fırtınalar esmeye başlar şiddetli bir soğuk peyda olurdu. Emîr Nâsîrû'd-dîn, o çeşmeye bir miktar pislik atılmasını emretti. Hemen kara bulutlar ortaya çıktı, aydınlık hava, kararır gece oldu. Soğuk o kadar arttı ki, damarlarda akan kan dondu. Hindlilerin orada durmaya ve dayanmaya mecâli kalmadı. Ölmeden önce ölümü gördüler⁵⁰.

üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır (el-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Üsre*, (Terc. Kivameddin Burslan), *Irak ve Horâsân Selçukluları Tarihi*, Ankara 1999, s.28, 60, 112, 256; Hasan Enveri, *İstilâhât-ı Dîvânî Devre-i Gaznevî ve Selçûkî*, Tahran 2535, s.241; Ann K. S. Lambton, "Atebetü'l-Ketebeye Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi", (Çev. Nejat Kaymaz), *Belleten*, XXXVII/147 (1973), s.374, 376, 379).

- 50 "Hintlilerin karargâhına yakın bir yerde "Akabetü'l-gûrek" diye bilinen bir yer vardı. Burada bulunan bir pınar içine her hangi bir pislik atılmasma kesinlikle tahammül etmezdi. Şayet buraya bir pislik atılacak olursa pınar birden gürler, gökyüzü aynı şekilde kararır, dörtbir taraftan rüzgâr eser, şimşekler çakıp yıldırımlar düşer ve çok yağmur yağardı. Bu pislik pınarın içinde durduğu müddetçe bu hal devam eder, iyice temizlenince ve içinden atılınca yağmurlar, gök görültüsü ve şimşekler dururdu. Sebüktekin bu pınara bir pislik atılmasını emretmiş, bunun üzerine birden bulutlar kararmış şimşek çakmış, arkasından gök gürlemiş ve Hintliler üzerine sanki kıyamet kopmuştu. Daha evvel benzerini görmedikleri bu fırtına ile karşılaşmışlar, gök gürültüleri ve şimşekler

Caypal, yalvarıp yakararak geldi. Yüksek miktarda fidye vermemeyi, her sene uygun meblağda [haraç] göndermeyi, birkaç zincir fil⁵¹ ve Nâsirü'd-dîn tarafından emredilen diğer istekleri yerine getirmeyi kabul etti. Hind memleketlerinde onun hükmü nâfiz oldu. Emîr Nâsirü'd-dîn, yaratılış özelliği olarak zâtında bulunan büyüklük ve cömertliği eseri canını bağışladı. Ancak Yemînü'd-devle Mahmûd karşı çıktı. [2902] “Bu mel’ûnlar ile sulh yapmak uygun değildir.” diyerek ısrar etti ve [anlaşmaya] mani oldu. Caypal’ın elçisi perişan bir vaziyette geri döndü. Yemînü'd-devle’den işittiklerini öylece arz etti. Caypal bir çare bulamadı ve elçisini bir kez daha gönderip yalvarıp yakardı. Dedi ki:

Kıt’a

*“Emân istiyorlarsa, emân ver
Zira emân vermek, savaşmaktan iyidir
Onların başına çaresizlik salma
Yoksa canları ortaya atarlar bir anda”*

Hulâsa, o haber şu şekilde idi: “Siz Hindlilerin cehâletini ve taassubu bilirsiniz. Onların şiddet ve sıkıntı vaktinde ölümden korkmadıkları malumunuzdur. Eğer sulh yapılmasını istememe sebebiniz ganîmet, mâl, câriye, altın ve filler ise bunları elde etme düşüncesinden ümidinizi kesiniz. Bizim tasarrufumuzda ve temellükümüzde bulunan her ne var ise ateşe vereceğiz ve kendi kendimizi öldüreceğiz. Bunlardan toz ve topraktan başka bir şey kalmayacak.”

Caypal’ın dürüst sözleri Emîr Nâsirü'd-dîn’e doğru gelince durumu gizlemedi. Yemînü'd-devle Mahmûd’u, intikam düşüncesinden

çakıp durmuş, bardaktan boşanırcasına yağmur yağmış ve hava bir hayli soğumuştur. Yok olmakla karşı karşıya gelen Hintliler çıkış yollarını göremez duruma gelince, başlarına gelen bu felâketten dolayı hemen teslim olmayı kabullenmişlerdi.” İbnü'l-Esîr, Türkçe Terc, VIII, s.591-592.

51 Gaznelilerin askeri gücü içerisinde büyük yeri ve önemi olan savaş filleri hakkında bkz., Cihan Piyadeoğlu, “Gazneliler ve Büyük Selçuklular’da Fillerin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler”, *XI. Milli Türkoloji Kongresi (11-13 Kasım 2014)*, II, İstanbul 2015, s.67-90

vazgeçmeye razı etti. Caypal'ın peşin olarak bir milyon (hezâr hezâr) dirhem ve elli baş fil ve fidye (resm-i fidye) vermesi, o birkaç şehri ve Hind vilâyetinden birkaç kaleyi Emîr Nâsîrû'd-dîn'in memurlarının tasarrufuna bırakması, ahidnâme şartlarını ihlal etmememesi için kendi ordusunun meşhurlarından ve ileri gelenlerinden bir kısmını rehin vermesi ve Sultân'ın zafer-kârin haşem ve hademinden⁵² bir topluğunun Caypal'la birlikte gitmeleri ve beldeleri ve kaleleri hâkimiyet almaları şartıyla anlaşılar. Bu şartlar üzerine ahid ve mîsâk imzalayıp ayrıldılar.

Caypal, birkaç merhale⁵³ gidip emniyetli bir yere, kendi memleketinin içlerine varınca habîs itikadı onu mîsâkı bozmaya zorladı. Anlaşma hilafına hareket etmeye başladı. Anlaşma şartlarına göre teslim edilecek beldelerin zabtı için onunla birlikte gelmiş olan topluluğa geri dönüş izni vermedi. Vilâyeti onlara nasıl teslim etsin? "Nâsîrû'd-dîn rehin aldığı taifeyi bu tarafa göndermezse, ben de bu cemaati göndermem." dedi⁵⁴.

Haber, Nâsîrû'd-dîn'e ulaştığında başlangıçta yalan olduğunu zannetti. Caypal'ın ihanet ettiği gerçeği şüphe örtüsünden çıkınca onun ortaya çıkardığı gayret âteşi yükseldi. İntikam seferine çıkmaya karar verdi ve ordular hazırlayıp o mel'ûn hainin vilâyeti üzerine yürüdü. [2903] ulaştığı her yeri ölüm ve esaretten bir dakika boş bırakmadı. Puthâneleri yıkıp onların yerlerine mescidler ve mabedler inşa etti. Bu fetihlerin müjdesi yükseklerle ve alçaklara [bütün sıradan ve seçkinlere] ulaştı. Bu cümleden olmak üzere Caypal'ın beldelerinden gayet mamur ve bayındır bir belde olan Lamgân'ı aldı. Bu fetihlerin gerçekleşmesinden sonra Dârü'l-mülk Gazne'ye döndü.

Caypal, memleketindeki zevâlinin büyüklüğünü ve ölümün hükmünü görünce Hind memleketinin komşularına feryâdnâmeler

52 "Hadem" in sivil, "haşem" in ise askerî maiyyeti ifade etmek üzere kullanıldığı anlaşılmaktadır. Bu konu hakkında bkz., Mehmet Altay Köymen, "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, DTCF Tarih Araş. Ens., II/2-3 (1964), s.330, 354, 367, 372; Lambton, a.g.m., s.374, 376, 379.

53 Bir yolcunun orta bir yürüyüşle bir günde gidebileceği mesafe için kullanılan tabir olup konak ya da menzil de denir. Sekiz saate tekabül ettiği kabul edilmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s.481.

54 el-Utbî, (Yelgar terc), s.10-11.

gönderip destek ve yardım istedi. Yüz bine yakın adam toplayıp Diyâr-ı İslâm'a yöneldi. Emîr Nâsîrû'd-dîn bu duruman haberdar büyük bir cesaret ve arzuyla Caypal'in üzerine yürüdü. İki ordunun arasındaki mesâfe yaklaştı. Emîr Nâsîrû'd-dîn, yüksekte bulunan bir tepeden o mel'ûnların karartısının genişliğini ve askerlerin çokluğuna baktı. Sonsuz bir denize benzeyen, sayılamayacak kadar çok karınca ve çekirgeden oluşan kalabalık bir ordu gördü. Ancak kendisi avının çokluğundan korkmayan bir arslan ve sürünün kalabalıklığını görünce daha da yiğitleşen bir kurt gibiydi.

Ordunun (sipâh) emîrlerini ve askerini (leşker) yiğitlerini topladı. Hepsine geniş iktâ'lar va'd etti. O alçakların kökünü kazımak için onları teşvik edip hırslandırdı. Usta savaşçılardan oluşan beş yüz neferin birbiri ardına savaşa girip taarruz etmesini, o bölüklerden her birinin hemle yapıp yiğitlik ve cesaret göstermesini emretti. Fermân mücebince taarruz eden ve beş yüz savaşçıdan oluşan her bölük, dayanabildiği kadar savaşıyor, onların ardından diğer beş yüz kişi onların yerine geçiyor, savaş elini yiğitlik elbisesinden çıkarıyor, büyük çaba ve gayret gösteriyorlardı. Nihâyet müşrikler yorulup bitkin düşünce İslâm'ın saf ve temiz hâmileleri, hep birlikte taarruz ettiler. O alçalardan bir kısmını cehenneme yolladılar. Kılıç artıkları ise kaçtılar. Müslümanların eline hesap edilemeyecek kadar çok ganîmet geçti. Muazzam Hind beldeleri Emîr Nâsîrû'd-dîn'in hâkimiyeti altına girdi. Onun uğurlu elkâbı, o memleketin hutbe ve sikkelerini süsledi. Avgânlılar (Afganlılar) ve Halaclar⁵⁵ o diyarda idiler. Emîr Nâsîrû'd-dîn'in

55 "Halac, Halaç veya Kalaç bir Türk aşiretinin adıdır. Türkler arasında Kalaç diye anılan Halaçlar, IX. yüzyıldan itibaren İslâm coğrafyacıları ve tarihçilerinin eserlerinde "Halac" (الخلاج), "Halaciyye" (الخلجية) imlâsı ile kaydedilmektedir. Kâşgarlı Mahmûd, kabile hakkında bilgi verirken Yirmi İkiler'in onlara Türkçe "aç kal" anlamında "Kal-Aç" dediklerini ve sonradan bunun Halaç'a döndüğünü söyler. X. yüzyılın sonlarında yazdığı eserinde Halaçlar'ın dâhil bulunduğu zümreye işaret etmekte, bunların Eftalitler'in bakiyesi olduğunu söylemektedir. Gerçekten de Kuşanlar'dan sonra Akhunlar (Eftalitler) Mâverâünnehir'den Afganistan içlerine kadar uzanmışlar, daha sonra Kuzey Hindistân'ı ele geçirmişlerdi. Mes'ûdî Halaçlar'ın (Harluc) Türk kavminden olduklarını, İstahrî de çok eski tarihlerden beri Hindistân-Sicistan arasında yaşadıklarını ve şekil, kıyafet, dil bakımından Türk olduklarını söyler. İbn Hurdâzbih onları, Orta Asya steplerinde Karluklar'a yakın bir yerde yaşayan bir Türk kabilesi şeklinde tanıtır-

haşeminin saflarına dâhil olarak nizam ve düzene girdiler⁵⁶. Ondan

ken X. yüzyılda yazılan Hudûdül-âlem'de Gazne ve yöresiyle Belh, Tohâristan, Büst ve Cûzcân'da koyun sürülerine ve meralara sahip birçok Halaç aşiretinin yaşadığı kaydedilmektedir. Bu bilgilerden, Halaçlar'ın büyük bir bölümünün X. yüzyıldan çok önce Ceyhun nehrinin batı ve güneyine geçerek İran'ın doğu, Afganistan'ın güney kısımlarına dağıldıkları anlaşılmaktadır. İslâm orduları bu Türk boyu ile İran'ın içlerine ve Kuzey Hindistân'a doğru ilerlerken karşılaşmışlardı. Emevîler'in Sistan valisi Abdülazîz b. Abdullah'ın Büst ve Kâbil'e karşı düzenlediği seferde görev alan Türkler muhtemelen Halaçlar'a mensuptu. Safârîler'in kurucusu Ya'kûb b. Leys de Kâbil seferinden Sistan'a dönerken yolda rastladığı Halaçlar'ı öldürüp sürülerine el koymuştu. Sebük Tekin, İshak b. Alp Tegin zamanında Halaçlar'ın isyanını bastırmış, Gazne'de idareyi ele alınca da ordusunun önemli bir kısmını onlardan oluşturmuştu; nitekim onun ve oğlu Mahmûd-ı Gaznevî'nin Sâmânîler'le mücadelesinde Halaçlar'ın da yer aldıkları görülür. Hindistân'daki ilk fetihler sırasında Gazneli ordusunda bulunan Halaçlar büyük yararlıklar gösterdiler ve çeşitli iktâlar elde ederek oraya yerleştiler. Mahmûd-ı Gaznevî Karahanlılar'la mücadele ederken de ordusunda Halaç askerleri bulunuyordu. Fakat yerine geçen Meşûd ile Halaç reislerinin arası Dandanakan yenilgisinden sonra açılmış ve Ebû Ali Kûtvâl Halaç bölgesine giderek onları tenkil etmiştir. Gurlular'ın Afganistan'da Gazneliler'in yerini almalarından sonra Halaçlar bu yeni hânedanla dostluk kurdular. XII. yüzyılın sonlarında tahta çıkan Gurlu hükümdarları Halaç emirlerinden güç almışlardı. Delhi Türk Sultânlığı kurulduktan sonra bu emirler yönetimde söz sahibi oldular. Moğol istilâsı sırasında Afganistan'daki Halaçlar da Hindistân'a göç ettiler. Hârizmşahlar Gurlu hâkimiyetine son verince Halaçlar onların tâbiyetine girdiler ve Hârizmşah Alâeddin Muhammed Semerkant'ı Moğollar'a karşı savunurken ordusunda görev yaptılar. Hârizmşah Alâeddin Muhammed Moğollar'a yenilince Horâsân ve Mâverâünnehir'den kaçanlarla Gur, Germsir, Gazne dolaylarında ve Hilمند boylarında yaşayan Halaçlar Peşâver'de Melik Seyfeddin Uğrak'ın etrafında toplandılar. Germsir Halaçları'na mensup Muhammed Bahtiyâr Halacî Bengal üzerine akınlar yaptı ve bu geniş ülkeyi fethederek Leknevtî Halacîleri Sultânlığı'nı (1202-1227) kurdu. Halaçlar, Hindistân'da bu devletten başka Delhi Halacîleri (1290-1320) ve Mâlvâ Halacîleri (1436-1531) adlarıyla iki Sultânlık daha kurmuşlardır. Halaçlar'ın Moğol istilâsından sonra Orta ve Batı İran'a, Kuzey Azerbaycan'a ve Anadolu'ya giderek yerleştikleri tahmin edilmektedir. Bugünkü Halaçlar, İran'ın Kum eyaletinde oturmakta ve bu bölgeye Halacistan denilmektedir. Afganistan'da yaşayan ve Peştuca konuşan Galzaylar ile (Gılzaylar) Halaçlar'ın etnik kökenlerinin aynı olup olmadığı konusu uzun süre tartışılmış, ancak kesin bir sonuca ulaşılamamıştır." Enver Konukçu, "Halaç" *DİA*, XV, s.228-229.

56 Bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.12-13; İbnü'l-Esîr, Türkçete terc, VII, s.593. Ayrıca bkz, Salim Cöhlce, "Gaznelilerden Önce Hindistan'da Türk Varlığı", *Erdem*,

sonra Hindlilerin nefesi kesildi. Memleketlerinin en uzağında Müslümanların taarruzundan uzak ve güvende yaşayaabilecekleri emin ve tehlikesiz sığınaklarına razı oldular.[2904]

Sâmânî Emîrine Müsâade [Verilmesi] ve Emîr Nâsirü'd-dîn Sebüktegin'in Ölümü

Emîr Nâsirü'd-dîn, Hind memleketlerini zabt ve tanzim işini halledince Emîr Razî Ebû'l-Kâsım Nûh bin Mansûr-i Sâmânî'nin ricasıyla Horâsân⁵⁷ ve Mâverâü'n-nehr'e⁵⁸ yöneldi. Ona yardım ve

(Aydın Sayılı Özel Sayısı III), IX/27, (Ocak 1997), s. 981-987; Durak, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", s.40 vd.

- 57 Horâsân, Irâk'dan başlayıp Hind sınırına kadar olan toprakları içine alan geniş bir coğrafi bölgedir. Cüveyn, Beyhak, Toharistan, Gazne, Sicistân, Kirmân, Nişâbü'r, Herât, Merv, Belh, Abiyurd, Sırhan gibi şehirler Horâsân dâhilinde kabul edilmektedir. Horâsân ismi Eski Farsça'da hur (güneş) ve âsân (âyân "gelen, doğan") kelimelerinden meydana gelmiştir ve "güneşin doğduğu yer, güneş ülkesi; doğu bölgesi" anlamını taşımaktadır. İsim muhtemelen Sâsânîler zamanında ortaya çıkmış ve kısa zamanda yaygınlaşmıştır. Horâsân tarihte İran'ın kuzeydoğusunda yer alan çok geniş bir coğrafi bölgenin adı idi. Günümüzde bölgenin toprakları üç parçaya ayrılmış olup Merv, Nesâ ve Serahs yöresi Türkmenistan, Belh ve Herât yöresi Afganistan, kalan kısmı da İran sınırları içinde bulunmaktadır. En geniş kesim İran'ın elindedir ve adı geçen iki devletle İran'ın diğer eyaletlerinden Mâzenderan, Simnân, Yezd, Kirmân, Belûcistan ve Sîstan'la çevrilidir. İdarî merkezi Meşhed olup eyalete Meşhed, İsferâyin, Bucnurd, Bircend, Tayyibat, Tûrbeticâm, Tûrbetihaydarî, Darrigaz, Sebzevâr, Şirvan, Tabes, Firdevs, Kâbnât Kûcân, Kaşmir, Gunâbâd ve Nişâbur vilâyetleri bağlıdır (Yâkût, II, 350-354). Geniş bilgi için ayrıca bkz., Cihan Piyadeoğlu, *Güneşin Ülkesi Horâsân-Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul 2012; Cl. Huart, "Horâsân", *JA*, V/1, s.561; Osman Çetin, "Horâsân", *DİA*, XIII, s.234.

- 58 Mâverâü'n-nehr, sözlük itibarıyla "nehirin öte tarafında bulunan kısım" anlamına gelmektedir. Burada söz konusu olan nehir Ceyhûn (Âmûderyâ)'dur. Emevî Devleti'nin, sınırlarını Ceyhûn nehrine dayandığı yıllarda, Araplar buranın doğusundaki bölgeye Mâverâü'n-nehr adını vermişlerdir. Bu ifade zamanla bölge halkı tarafından da kabul görmüş ve nehrin batısında olanlar bile, "nehirin ötesi" anlamına gelen Mâverâü'n-nehr ifadesini XX. yüzyıl başına kadar kullanmaya devam etmişlerdir. Bununla birlikte bölgeye daha önceleri "Heytallar memleketi (Bilâdü'l-Heyâtile)" yani Eftalitler (Akhunlar) memleketi, Tûrân ve Türkistân isimlerinin de verildiği ve bölgenin kadim

destek için takdire şayan bir şekilde çalıştı. [Burada] o işlerden sadece bir miktarı beyan edildi⁵⁹.

Mülk ü milletin işi, onun gayretinin bereketiyle nizâm bulunca, bütün lezzet ve zevkleri yıkan tuzaktan bir anda kaçıp kurtuldu. Emîr-i mücâhid-i megâzî Emîr Nâsırü'd-dîn Sebüktegin üç yüz seksen yedi senesi Şa'banında (Ağustos 997)⁶⁰ cennet bahçelerine koştı⁶¹. [2905]

çağlardan itibaren bir Türk ülkesi olduğu bilinmektedir. Fakat Tûrân ve Türkistân isimlerinin bütün Türk ülkelerini kapsayan isimler olduğu için, Mâverâü'n-nehr'in Tûrân veya Türkistân'ın sadece bir bölümünü teşkil ettiği ortadadır. Mâverâü'n-nehr, genellikle beş bölüme ayrılmıştır. Birincisi, bölgenin merkezi olan Soğd (Soğdiana)'dur. Buhârâ ve Semerkand'ı içine alan bu bölge, ülkenin en büyük tarım ve ticaret merkezlerindendir. İkincisi, Soğd'un batısında bulunan eski Hîve bölümüdür ki, Âmûderyâ ile Aral gölünün birleştiği delta bölgesini teşkil etmektedir. Üçüncüsü, Sagâniyân ve Huttal topraklarını kapsayan güney parçasıdır. Dördüncüsü Âmûderyâ'nın yukarısında yer alan Bedahşân ve Vâhân'dır. Beşincisi ise Fergana ve Şâş bölgelerinden oluşan kuzey bölgesidir. Mâverâü'n-nehr hakkında geniş bilgi için bkz, V. V Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistân*, (Haz. Hakkı Dursun Yıldız), TTK Yay., Ankara 1990, s. 83-230, 239-260; V. V Barthold, "Mâverâü'n-nehr", *IA*, VIII, s.408-409; Eşref Buhârâli, "İstahrî ve İbn Havkal'ın Haritalarına Göre Mâverâü'n-nehr", *TDA*, Sayı: 99 (1995), s.29-77; Osman Gazi Özgüdenli, "Mâverâü'n-nehr", *DİA*, 28, s.177-180.

- 59 Müellifimiz bu dönemde Horâsân ve Mâverâü'n-nehr'de meydana gelen hadiseler ve Sebüktegin ile oğlu Mahmud'un bu dönemdeki faaliyetlerinden sarf-ı nazar etmiştir. Oldukça hareketli ve son derece önemli bu hadiseler hakkında bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.14-74.
- 60 İbnü'l-Esîr'de 387 Şabanı (Ağustos-Eylül 997), el-Cûzcânî ve Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni'de 387 senesi (997). İbnü'l-Esîr, Türkçe terc, IX, s.108; el-Cûzcânî, (Türkçe terc, s.29), Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, *Târih-i Güzi-de*, s.390.
- 61 "Nâsırü'd-dîn bir ağır hastalığa düçar oldu. Yatağa düştü. Hastalığa bakarak hayattan ümidini kestiye de belki Gazne'nin saf havası, temiz suyu ile şifa hâsıl olur diye Gazne'ye götürülmesini istedi. Onu bir tahturevana koydular ve Gazneye gitmek için yola çıkardılar. Fakat takdir-i hüda onun bu ümidine meydan vermedi. Ümidi boşa çıktı. Birkaç konak gittikten sonra ecel yolunu kesti, yolda vefat etti. Gazneye cenazesi götürüldü... Nâsırü'd-dîn, ömrünün son günlerinde en meşhur ustaları celb ile sahlabad isminde gayet sanatlı, eşi benzeri görülmemiş

Emîr İsmail bin Nâsîrû'd-dîn Sebüktegin'in Saltanatı ve Onun ile Kardeşi Seyfü'd-devle Mahmûd Arasında Meydana Gelen [Hadiseler]

Emîr Nâsîrû'd-dîn, hasta olduğu günlerde oğlu Emîr İsmail'i veliahd yaptı. Vesâyet-i ehl ü ayân ve zabt-ı muhâlefâtı ona verdi. Va'de-i hakk imzalanıp vefat edince, bütün ayân-ı devlet, tek mil hadem ve haşem onun karşısında itaat kemerini bağladı⁶². O, babasının hazîne ve definelerini rızık/maaş (vücûh-i erzâk) olarak ordunun sınıflarına dağıttı⁶³. Bütün bu bağış ve bahşişe rağmen, askerler yine de daha fazlasına tamah ettiler⁶⁴. Onların istek ve ihtiyaç kapları bir

bir saray yaptıрмаğa başlamış ve bu saray için çok paralar sarfetmiş. Fakat vefatıyla bu saray ikmâl edilememiş olduğu gibi, oğulları da teşaum ederek bitirmeye meyl etmemiş ve bu suretle o koca saray harab, sarf olunan emekler, paralar heder olmuştur.... Nâsîrû'd-dîn'in vefatı için Büstî ve diğer şairler mersiyeyle söylemişlerdir." el-Utbî, (Yelgar terc), s.74, 76. "Nâsîrû'd-devle Sebüktegin, 387 senesi Şaban ayında (Ağustos-Eylül 997) öldü. Karargâhı Belh'de idi. Burada birçok ev ve mesken yaptırmıştı. Belh'de hastalandı ve hastalığı uzun süre devam etti. Gazne'ye gitmek istiyordu. Bu sebeple Belh'den ayrıldı ve yolda vefat etti. Cenazesi Gazne'ye götürüldü ve orada toprağa verildi. Hükümdarlık müddeti yaklaşık yirmi yıldır. Adaletli, hayırsever, cihada düşkün, itikadı güzel, tam anlamıyla mert ve yiğit, sözünde duran, sözüne bağlı bir hükümdardır. Allah onun hanedanını mübarek kılsın. Devletleri Sâmânîlerden, Selçuklulardan ve diğer bazı devletlerden daha uzun süre devam etti. Oğlu Mahmûd ilk defa Sultân unvanını alan hükümdardır. Ondan önce hiç kimse bu unvanı almamıştı." İbnü'l-Esir, Türkçe terc, IX, s.108-109. Erdoğan Merçil'e göre Sebüktegin'in vefat ettiği yer "Mâdrû Mûy"dur. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.11.

62 Hamdullâh Müstevfî-i Kazvinî'ye göre İsmail, Sebüktegin'in Alptegin'in kızıdan olan oğlu idi ve vasiyeti hükmünce göre babasının yerine geçmişti. (*Târih-i Güzide*, s.389-390)

63 Tahta oturan Sultânların, askerlere, emirlere ve sair halka cülûs bahşişi dağıtması bir devlet geleneğiydi. Bu konuda bkz, M. Hanefi Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler (Devlet ve Saray Teşkilatı)*, Ankara 2002, s.97.

64 "Sebüktegin, ölümü yaklaşınca hükümdarlık için oğlu İsmail'i veliaht tayin etmişti. Ölüncü de ordu İsmail'e bey'at etti ve bağlılık andı içti. İsmail de onlara cülûs bahşişi dağıttı. Yaşca kardeşi Mahmûd'dan küçüktü. Bu sebeple ordu onu istismar edip ezdi ve aşırı isteklerde bulundu. Öyle ki, sonunda babasının bıraktığı hazîneler tamamen tükendi." İbnü'l-Esir, Türkçe terc, IX, s.109

türlü dolmuyordu. Öyle bir yere vardı ki, İsmail'in kuşağı (nitâk), kendi gırtlığını sıkmaya başladı. Tabiatının zayıf oluşundan, siyâset ve begliğin gereklerini yerine getiremedi⁶⁵.

Seyfü'd-devle Mahmûd, babasının ölümünden haberdar olunca⁶⁶ yas merasimlerini yerine getirdi ve kardeşine taziye mektubu yazdı. Ebû'l-Hasan Hamûlî'yi elçilik vazifesiyle onun huzuruna gönderip şunları söyledi:

“Emîr Nâsîrû'd-dîn -ifâzullahi aleyh şabîbü'l-gufrân- göçüp gitti. Artık benim için bugün cihanda senden daha azîz ve değerli kimse yoktur. Şîrîn cândan ve göz nurundan daha kıymetlisin. Hüküm ve fermândan, hazîne, memâlik, savaş araç gereci ve ordudan her ne istersen, esirgemem. Ancak mülkün sebâtı ve devletin devamının en açık esası ve en sağlam bağı, serdarlığın ince noktalarına vukûf etmek ve haşemin miktar ve marifetini bilmektir. Bu ise yaşı ilerlemek suretiyle güngörmek ve tecrübe sahibi olmakla mümkündür. Eğer senin bu şartlara haiz olarak bu işe girişmeye ve başarılı olmaya hakkın olduğunu, [2906] bu büyük işin sorumluluğunu üstlenebileceğini bilseydim, ben herkesten daha râzı, daha mutî' olurdum. Eğer babam, benim olmadığım bir vakit bu konuda bir vasiyette bulunmuşsa bunun sebebi mesâfenin uzaklığı, belâlı yollarının korkusu, dağınıklığı toparlama ve vaziyetin karışıklığıdır. Uygun olan şudur ki, doğru olanı yapmak, doğru ve yanlış ayırdetmek için iyi düşünün. Dünya mâlî olan şeyleri şerâatin gereğine göre üleştir. Saadetin kaynağı, pâdişâhlığın menşei, devlet büyüklerinin ikâmetgâhı olan Gazne (Gaznîn)'yi bana bırak. Ben de senin için Belh⁶⁷ vilâyetini bırakayım. Horâsân emîrliğini (zeâmet) de sana vereyim.”

65 “İsmail, askerleri memnun etmek için babasının bırakmış olduğu tekmlil paraları bunların tamahlarını teskin için feda etti. Hazineye bir şey kalmadı. Bununla beraber o verdikçe tamahlar artıyordu. Nihayet İsmail kalelerdeki zahîrelere, Gazne'deki harp hazinesine el uzatmağa başladı. Eğer askerlerin bu tahakkümü uzasaydı, iş şîrâzeden çıkar, asker ve maiyyet darmadağın olurdu.” el-Utbî, (Yelgar terc), s.79-80

66 O sırada Mahmûd Nişâbûr'daydı. Bkz, İbnü'l-Esîr, Türkçe terc, IX, s.109.

67 Belh, Âmûderyâ'nın güneyindeki Dehâs ırmağı üzerinde ve Kûhibâbâ dağı'nın eteğinde kurulmuştur. Belh'in, İslâm kültür ve medeniyet tarihinde çok önemli bir yeri vardır. Bir rivâyete göre kâğıt ilk defa Belh'te imal edilmiş ve

Emîr İsmail, bu müşfikâne ve âkılâne sözlere kulak asmadı. Muhâlefet, isyan ve çatışma yoluna girmekte ısrar etti. Emîr Seyfü'd-devle Mahmûd, bu işin çaresini bulmakta ve bu hadiseyi yoluna koymakta âciz kaldı. Her ne düşündüyse maksadı elde edecek bir sonuca varamadı⁶⁸. Nihâyet, "Son çare dağlamaktır."⁶⁹ sözünü gözetip biraderini ortadan kaldırmaya karar verdi. Buhârâ'ya, Emîr Ebû'l-Hâris [Mansûr bin] Nûh-i Sâ mânî'ye bir mektub gönderip zarûret icabı Gazne'ye dönmeye karar verdiğini bildirdi. Nişâbûr'dan⁷⁰ hareket

İslâmî dönemde Abbâsî Vezîri Ca'fer b. Yahyâ el-Bermekî'nin gayretiyle Bağdâd'da da kâğıt yapımına başlanmıştır. Belh'te hadis, tefsir, fıkıh, felsefe, tıp ve coğrafya alanında yetişen âlimler daha sonra Bağdâd ve Dîmâşk başta olmak üzere çeşitli şehirlere dağılarak İslâm kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Bundan dolayı şehir "Kubbetü'l-İslâm" ve "Dârü'l-fikh" adıyla anılmıştır. Bkz, Yâkût, I, s.479; R. Hartmann, "Belh", *IA*, II, s.485-487; Tahsin Yazıcı, "Belh", *DIA*, V, s.416.

- 68 "İki kardeşin arasını bulmak, onları kardeşlik kanununa riayet ettirmek, gönüllerine erişmiş olan gücenciklik dikenini yavaşçak, nezaketle çıkarmak için Cûz-cân valisi Ebû'l-Hâris Ferigûnî ortaya atıldı. 'Bir ana baba, evlatları görüştükçe şefkatleri artar' desturunu ileri sürerek bunlara ayrı ayrı söyledi. Nasihat yoluyla 'Ben şöyle bir çare düşündüm. Her ikiniz bulunduğunuz yerden kalkınız, bir yerde buluşunuz. Birbirinizi görünüz, şikâyetiniz ne ise, gönlünüzden ne geçiyorsa, canınız ne istiyorsa yüz yüze birbirinize söyleyiniz ve şan ve şerefimize, memleketin selametine dokunacak, düşmanlara oh dedirtecek şeylerden uzaklaşınız.' dedi. Seyfü'd-devle, bu nasihatı dinledi. Kabul etti, razı oldu. Fakat Emîr İsmail kardeşine mirastan hisse vermeğe rıza göstermekle beraber korktu. Suizanna düşürü, kardeşle görüşmeği kabul etmedi. Korku onun gönlünde yerleşmiş, fikrine kurtlar yol bulmuş, bir takım şekler ve şüpheler, zanlar onun emniyet dizginini elinden almış idi. O hanesi demek olan vatani muhafaza, kardeşine muvafakat, menfaat-i umûmiyeyi siyânet edecek yerde, hazineyi telef, askerlerin tahakkümüne tahammül etmeği tercih etti. (Şu tarihi yazan el-Utbî diyor ki; işe ben de karıştım. İsmail'i yola getirmek, kardeşlik hukukuna riayet ettirmek, kardeşle aralarında olan nefreti ortadan kaldırmak için kalkum yanına gittim. Ona Âl-i Hamdan'dan Seyfü'd-devle'nin kendisini baba mirasından mahrum bırakmak isteyen kardeşi Nâsirü'd-devle'ye hitaben söylemiş olduğu üç beyti okudum. Hoşuna gitmedi, sözümü kabul etmedi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.80-81.

69 [اخر التواء كل]

- 70 Horâsân'ın en önemli şehri olarak nitelendirilen Nişâbûr, hem ticarî ve ekonomik, hem de kültür ve medeniyet bakımından bölgenin en önemli şehirlerinden biriydi. Bkz, Yâkût, V, s.331-333; E. Honingman, "Nişâpûr", *IA*, IX, s.302-305.

(göç) edip Herât'a⁷¹ geldi. İsmail'le yazışmaya başladı. Onu, güzellikle ya da zorla yanına çekip kendine müttelik ve hem fikir yapmak istedi. Lakin başarılı olamadı ve husumet ipini kesmek için keskin kılıcı eline aldı. Karşılıklı konuşma ve azarlama, karşılıklı kınama, sövme ve çatışmaya dönüştü⁷².

Seyfü'd-devle Mahmûd, amcası Buğracık (بغراقق)'ı itaat ve bağlılığa çağırdı. O, beklemeden ve oyalanmadan hizmete koştu. Nasr bin Nâsirü'd-dîn de nifak şâibesi olmadan Mahmûd'un devletinin dost ve taraftarlarının yoluna girdi. Dost sadakati ve kardeş samimiyetiyle onun fetih-delili sancağının (râyet-i feth-âyet) altında hareket etti⁷³.

71 Afganistan'ın kuzey batısında bulunan bir Horâsân şehri olup günümüzde Afganistan sınırları içerisinde kalmakta ve aynı adla anılmaktadır. XI. yüzyılda Akdeniz'den Hindistân ve Çin'e giden ana yol üzerindeki büyük ticaret merkezlerinden olan Herât, özellikle Abbâsiler zamanından itibaren dokumacılıkta isim yapmıştı. İstahrî ve İbn Havkal'a göre burası da dönemin diğer büyük şehirleri gibi iç kale, şehir ve dış mahallelerden oluşmaktaydı. (Yâkût, V, s.396-397; Z. Velidi Togan, "Herât", *İA*, V/1, s.429; Recep Uslu, "Herât", *DİA*, XVII, s.215-216; Mustafa Şahin, *Orta Çağ'da Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar (961-1507))*, (GOP Üni. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Tokat 2013.

72 "Emir İsmail'in inadı üzerine Seyfü'd-devle şaşırıp kaldı. Vakıa yegâne çare harp idi. Fakat o harp istemiyordu. Çünkü onun tabiatı daima yumuşaklığı sertliğe, yamayı yırtmaya, müdarayı muhasıma, vefayı cefaya tercih ederdi. Bir de karşısındaki gözünün nuru, ciğerparesi, canının eğlencesi, hayatı bahçesinin meyvesi, kara günlerde yardım için hazırladığı kardeşine bir türlü kıyamıyordu. Ne çare ki uzun uzun düşündükten sonra "son ilaç, ateş ile dağlamamaktır." dedi ve yılanın soktuğu bir elin ağusu diğer azaya sirayet etmemek için kesildiğini, çürük bir dişin çıkarıldığını gözünün önüne getirdi. Harbe karar verdi. Ve işi bütün safahatıyla yazarak Gazne üzere hareket lâzım geldiğini Emir Ebû'l-Hâris'e arzetti. Ve hareket etti. Herât'a vardı. Oradan kardeşine tekrar mektup yazdı. Bu mektubunda hem vaat, hem vaitte bulundu. Tatlı söylediği gibi acı da söyledi. Hem okşadı hem korkuttu. Velhasıl ne yazmak lâzım ise yazdı. 'Sözümü dinle yoksa sonra hem mahcup düşersin hem pişman olursun' dedi. Fakat bu mektubun da bir faydası olmadı. Bununla beraber birkaç mektup daha yazdı. Hiçbir sonuç alamadı." el-Utbî, (Yelgar terc), s.81.

73 "...Herât'ta amcası Buğracık da ona katıldı. Buğracık, İsmail'e karşı ona yardım etti. Mahmûd buradan Büst tarafına gitti. Kardeşi Nasr da burada bulunuyordu. O da Mahmûd'a tâbi oldu ve ona yardım etti. Böylece Mahmûd, Nasr ile beraber Gazne'ye hareket etti." İbnü'l-Esîr, Türkçe terc, IX, s.109.

Mahmûd'un İsmail Karşısında Galib Gelmesi

Emîr İsmail, kardeşinin Gazne'ye yöneldiğinden haberdar olunca hızlı bir şekilde Belh'den o tarafa hareket etti. Emîr İsmail'in devlet erkânı ve onun payitahtındaki (hazret) bilgili kişiler, Emîr Seyfû'd-devle Mahmûd'a mektuplar gönderip kendi niyetlerinin temizliğini bildirdiler. [2907] İki ordu birbirine yaklaşıncı elçiler ve aracılar konuşup iki taraf arasında barış sağlanması için büyük çaba sarfettiler. Ancak takdir-i âsmânî galip gelip şer ve kötülük kıvılcımları alevlendi.

Emîr Seyfû'd-devle, kendi adamlarına, dost ve yardımcılarına saf tutmalarını söyledi. Emîr İsmail, hâs mevlâları, memlûkler (mevâlî ve memâlik-i hâssa), babasının ashâb ve adamları ile karşısına geçti. Ordunun merkezini (kalb) ve kanadını (cenâh), dağ yapılı fillerin gövdeleriyle donatıp süsledi. Her iki taraf, kılıçlarını (tîğ) kınlarından (niyâm) çekip öyle vuruştular ki, demirden mamul kılıç bile savaş meydanındaki yiğitlerin inlemesinden kan ağladı. Seyfû'd-devle Mahmûd, bizzat hamle yapınca korkudan yer salsıldı. Neticede İsmail'in ordusu münhezim oldu ve Gazne Kalesi'ne sığındı⁷⁴.

Emîr Seyfû'd-devle ona [zarar vermeyeceğine dair] ahid ve mîsâklar vererek kaleden aşağıya indirdi. Anahtarları ve hazîneleri ondan alıp kalenin zahîre ve definelerini ele geçirdi. Meydana gelen zarar ve tahribin tedârikini emretti. Kendi memurlarını (ummâl) ve güvenilir adamlarını işlerin başına getirdi. Dirâyetli ve işbilir bir şihneyi, o hânedanın ikbâlinin başlangıç yeri olan Gazne'nin muhâfazasına tayin etti. İsmail'e kendi idaresinin, lütuf ve himâyesinin gölgesinde yer verdi⁷⁵. Sonra kalabalık ordusuyla birlikte Belh'e gitti. [2908]

74 el-Utbî, iki kardeş arasındaki savaşı çok canlı ve edebî bir üslupla anlatıyor. (s.82-83)

75 Sultân Mahmud, kardeşi İsmail'i Cûzcân'da göndermiş ve orada kontrol altında tutmuştur. Sultân'ın kardeşi hakkında yaptığı güzel muameleyi gören insanlar, Sultânın büyüklüğüne, şan ve şeref veren son derece yüksek keremine, lütfuna ve hüsn-i ahlakına hayret ettiler. el-Utbî, (Yelgar terc), s.94. "İsmail'in hükümdarlık müddeti yedi aydır. Faziletli, bilgili bir hükümdardı. Şiir ve nesirleri vardır. Bazan cuma namazlarında hutbeye çıkar, halifenin adını zikrettikten sonra şu Âyet-i kerîmeyi okurdu: 'Rabbim! Bana saltanat ihsan ettin. Sözlerin te'vilini

Yemînü'd-devle ve Emînü'l-mille Mahmûd bin Sebüktegin'in Saltanatı

Sultân Mahmûd, İsmail meselesini halledince Horâsân emîrliğini ve ordu kumandanlığını (zeâmet-i cüyûş) ele geçirme niyetiyle Belh'e kadar hiçbir yerde durmadı. Çünkü Sultân ile Ebû'l-Hâris Mansûr bin Nûh⁷⁶ ve kardeşi Abdu'l-melik [bin Nûh bin Mansûr⁷⁷ arasındaki hadiseler başgösterdi. Âl-i Sâ mân'ın meseleleri içerisinde unvan ve makam buldu.

de öğrettin. (Ey) Gökleri ve yeri yaratan! Dünyada da ahirette de dostum, yardımcım sensin. Müslüman olarak canımı al ve beni doğrular zümresine kat.' (Yûsuf Sûresi, 12:101)." İbnü'l-Esîr, Türkçe terc, IX, s.109-110.

76 II. Mansûr da denilen Ebû'l-Hâris Mansûr b. Nûh (ö. 389/999) hakkında daha önce bilgi verilmişti.

77 II. Abdu'l-melik de denilen Ebû'l-Fevâris Abdu'l-melik b. Nûh b. Mansûr (ö. 389/999'dan sonra). Sâ mânîler'in son yıllarında Türk kumandanları çıkardıkları iç karışıklıklarla devleti sarsmaya başlamışlardı. Sâ mânî Hükümdarı Ebû'l-Hâris Mansûr b. Nûh 992 yılında Karahanlı Buğra Han Hârûn ve haleflerinin saldırılarına uğradı. Ayrıca Türk Emîri Fâik I Hassa, Vezîr Ebû'l-Muzaffer Muhammed, Begtüzün ve Gazneli Mahmûd'un faaliyetlerini de kontrol altına alamadı. İki müttefik, Fâik ile Begtüzün, Gazneli Mahmûd'a karşı kendilerini desteklemeyen Ebû'l-Hâris Mansûr'u tahtan indirerek gözlerine mil çektirdiler ve küçük kardeşi Abdu'l-melik b. Nûh'u Sâ mânî tahtına çıkardılar (Safer 389/Şubat 999). Bunun üzerine Gazneli Mahmûd, Fâik ve Begtüzün'e karşı harekete geçti; bu sırada Abdu'l-melik b. Nûh da onların yanındaydı. Meydana gelen çetin bir savaştan sonra Sâ mânî kuvvetleri mağlûp oldu, Abdu'l-melik ile Fâik Buhârâ'ya çekildiler. Sultân Mahmûd Horâsân'ı istilâ edip Fâik, Begtüzün ve Abdu'l-melik'i Mâverâünnehir'e sürdü. Karahanlı İlig Han Nasr da 23 Ekim 999'da Buhârâ'yı işgal ederek Sâ mânîler'in bölgedeki hâkimiyetine son verdi. Yanında bulunan az sayıdaki kuvvetle ne yapacağını şaşırان Abdu'l-melik b. Nûh kaçıp saklandıysa da İlig Han hükümet sarayına girdi ve Abdu'l-melik'i esir ederek hânedanın diğer üyeleri Ebû'l-Hâris Mansûr, kardeşleri Ebû İbrâhim İsmâil ve Ebû Ya'kub ile birlikte Özkent'e sürüp orada hapsedirdi. Abdu'l-melik Özkent'te öldü. Böylece toprakları Gazneliler ve Karahanlılar tarafından paylaşılan Sâ mânîler Devleti de son bulmuş oldu. Ebû'l-Hâris ile İsmâil el-Muntasır devleti yeniden kurmak için beş yıl daha mücadele ettiler. Fakat hiçbir sonuç elde edemediler. Abdülkerim Özeydin, "Abdu'l-melik b. Nûh b. Mansûr", *DİA*, I, s.271. Ayrıca bkz, Usta, a.g.e., s.323-328.

Halife Tarafından Hil'at ve Elkâb İrsâli

Horâsân ülkesi, muhâliflerin kusur ve lekelerinden biraz temizlenince⁷⁸ onun devletinin kösünün sesi âlemin etraf ve eknâfına ulaştı. Bağdâd halîfesi el-Kâdir Billâh-i Abbâsî⁷⁹, daha önce hiçbir halîfenin hiçbir

78 Müellifimiz bu dönemde Horâsân'da meydana gelen hadiselerden sarf-ı nazar etmiştir. Bu konuda toplu bilgi için bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.83-Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.14-16.

79 Abbâsî halîfesi Ebû'l-Abbâs el-Kâdir-Billâh Ahmed b. İshak b. Ca'fer el-Abbâsî (991-1031). 9 Rebiülevvel 336'da (28 Eylül 947) Bağdâd'da doğdu. Annesi Dimne bir câriye idi. Küçük yaştan itibaren iyi bir eğitim gördü; Ebû Bîşr Ahmed b. Muhammed el-Herevî'den Şâfiî fıkıhı tahsil etti. Babasının ölümünden sonra miras yüzünden anlaşmazlığa düştüğü kız kardeşi tarafından Halife Tâi'-Lillâh'a hilâfeti ele geçirmeye çalıştığı söylenerek jurnal edildi. Yakalanmaktan korktuğu için bir süre Bağdâd'da gizlendikten sonra Batîha'ya giderek Vali Mühezzibü'd-devle'ye sığındı (379/989-90). Burada kaldığı yaklaşık üç yıl boyunca Mühezzibü'd-devle ona çok iyi davrandı. Büveyhî Hükümdarı Bahâü'd-devle tarafından hal'edilerek tutuklanan amcası Mutî'-Lillâh'ın oğlu Tâi'-Lillâh'ın yerine 12 Ramazan 381'de (22 Kasım 991) Kâdir-Billâh lakabıyla halife ilân edildi. Dönemin büyük şairlerinden Şerîf er-Radî uzun bir kasidyle onu övdü (Dîvân, I, 546). İktidarı boyunca Büveyhîler'in hâkimiyeti altında hüküm süren Kâdir-Billâh, Bahâü'd-devle'ye hil'at ve şehinşah unvanı verdi. Bahâü'd-devle, Kâdir-Billâh'a itaat edeceğine ve biat şartlarına uyacağına söz verirken halife de ona karşı vefakâr ve samimi olacağına and içti. Kâdir-Billâh, Bahâü'd-devle'nin halefleri zamanında da Büveyhîler'in denetimi altında yaşadı. Kâdir-Billâh devri, Abbâsî iktidarının güç kaybettiği ve başşehir Bağdâd'da bile hâkimiyetin zaman zaman aksadığı bir dönem oldu. İktidarı süresince kendi varlığının tek belirleyicisi olan hutbelerin adına okunması için özel gayret gösteren Kâdir-Billâh'ı daha çok Abbâsî topraklarında yoğun olarak faaliyet gösteren Fâtımîler ve menfaatlerine göre davranan mahallî emîrler meşgul etti. Öyleki hilâfete geldiği zaman Mekke'de bile hutbe Fâtımîler adına okunuyordu... Sultân Mahmûd-ı Gaznevî, Kâdir-Billâh adına hutbe okuttuğunu Bağdâd'a bir elçi göndererek kendisine bildirdi. Bundan çok memnun olan Kâdir-Billâh Sultân Mahmûd'a hil'at, taç, bayrak ve saltanatını tasdik ettiğini belirten bir menşur gönderdi. Mahmûd, çıkmış olduğu seferleri ve fetih haberlerini sık sık Bağdâd'a bildirerek ele geçirdiği ülkelerdeki hâkimiyetini tasdik eden menşur göndermesini halîfeden istedi ve iktidarı süresince Kâdir-Billâh'ı metbû tanıdı. Kâdir-Billâh, Karahanlılar tarafından tanınan ve

pâdişâha yollamadığı kıymetli bir hil'ati Sultân Mahmûd'a gönderdi. Ona "Emînü'l-mille" ve "Yemînü'd-devle" lakabı verdi⁸⁰. Horâsân emîrleri ve çevredeki ileri gelenler onun meclisinde saf durup onun yanında itaat kemerini bağladılar. Sultân her birini hüsrevâne lütuf ve pâdişâhlara yaraşır ihsanlarla taltif etti. Kanun ve adalet sofrasını serdi. Havâss ve avâmın gönülleri onun yakınında yerlerini aldılar. Her sene bir kere Hindistân gazasına gidip cihâd yapmayı ahdedti. [2909]

Sultân Mahmûd'un İlig Han İle Dostluğu

Bu olaylar esnasında İlig Han, Mâverâü'n-nehr'i ele geçirmiş, Sâmânî melikleri ve onların evlâd ve haleflerini ele geçirmiş idi⁸¹. Bunlar daha önce zikredilmiş idi. Sultân Mahmûd'a fetihnâme⁸² gönderip

sikkeleri üzerine ismi yazılan ilk Abbâsî halifesidir. Mustafa Sabri Küçükaşçı, "Kâdir-Billâh", *DİA*, XXIV, s.127-128.

80 389 Zî'l-ka'desinde (Ekim-Kasım 999). Bkz, Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.290 vd; Merçil, *GAzneliler Devleti Tarihi*, s.15. el-Utbî (s.94) ve Gerdîzî'de "Yemînü'd-devle ve Emînü'l-mille" (s.381), Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni'de "Emînü'd-devle" ve "Yemînü'l-mille" (s.391). Sultan Mahmud ve diğer Gazneli sultanlarının aldıkları unvanlar için ayrıca bkz, Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s.114 vd.

81 "23 Ekim 999'da Buhâra'ya giren İlig Han Nasr, Sâmânî ailesinden II. Mansur b. Nûh, Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır, Ebû Yakub b. Nûh ve amcaları Ebû Zekeriya ve Ebû Süleyman ile ailenin diğer bütün üyelerini tutukladı. Samanî ailesinin bütün fertlerini Özkend'e götüren İlig Han her birini ayrı ayrı yere koydurdu. Bunlardan Ebû İbrahim İsmail el-Muntasır, hapisten kurtulmayı başararak yaşlı bir Buhârâlinin yanında gizlendi. Aramalar sona erince Buhârâ'dan Hârezm'e gitti ve "el-Muntasır" lakabını aldı. Sâmânîlerin geride kalan kumandan ve askerleri de onun etrafında toplandılar, böylece büyük bir kalabalık birikti. İsmail daha sonra bir kumandanının emrindeki orduyu Buhârâ'ya sevk edip İlig Han'ın oradaki adamları üzerine bir gece baskın düzenledi. Onları mağlûp edip bir kısmını da öldürdü. İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.131). Ayrıca bkz, Gerdîzî (Ebû Sa'îd Abdu'l-hayy b. Dahhâk b. Mahmûd-i Gerdîzî), *Târîh-i Gerdîzî (Zeynü'l-Abbâr)*, (Tashih ve Mukâbele: Abdu'l-hayy Habîbî), Tahran 1363, s.382-383; el-Utbî, (Yelgar terc), s. 95 vd; Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1999, s.90; Usta, a.g.e., s.329; Yürekli, a.g.t., s.125.

82 "Bir fetih veya bir zaferden sonra, zaptolunan memleketler münasebetiyle Halifeler ve komşu hükümdarlarla, hanlara, prens, şehzâde ve valilere gönderilen,

onun Horâsân mülkünü mirâs almasını tebrik etti. İki pâdişâh arasında dostluk sofrası serildi⁸³. Sultân, Muntasır⁸⁴ fitnesi sebebiyle Nîşâbûr'a geldiğinde hadîs imâmı olan Ebû't-Tayyib Sehl bin Süleymân-i Sa'lûkî (صعلوكى)'yi elçilik vazifesi ile İlig Han'ın yanına gönderdi⁸⁵ ve onun kızlarından biriyle evlenmek istedi. Elçiyle beraber sayıya ve hesaba gelmez nefâyisten, dal dal altınlardan, kıymetli yâkûtlardan, değerli inci ve mercanlardan, kumaş ve elbise takımlarından (tahtehâ-yı câme), bembeyaz anberlerden, hoş kokulu kâfûrla altın ve gümüş doldurulmuş avadanlıklardan ve diyâr-ı Hind'in diğer nimetlerinden olan öd ağacından, parlak

içinde savaşıp padişah, başkomutan ve komutanların, cesaret ve kahramanlıklarının dile getirildiği mektuplara fetihnâme denir." Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s.180 vd, Hasan Enveri, s.136; Nuhoğlu, s.169.

83 Bu dönem hakkında bkz, Ömer Soner Hunkan, *Türk Hakanlığı: Karahanlılar*, İstanbul 2015, s.136 vd.

84 İlig Han'ın elinden kurtulan ve el-Muntasır lakabını alarak Sâ mânî hânedânını devâm ettirmeye çalışan Ebû İbrahim İsmail bin Nûh, bir yandan Karahanlılarla mücadele ederken diğer yandan da o sırada Horâsân'a hâkim olan Gaznelilerle de çatışmıştır. 391 yılı şevval ayı sonunda (21 Eylül 1001) Nîşâbûr'a gelerek oranın haracını almış, bunun üzerine Yemînü'd-devle (Gazneli Mahmûd), ona karşı asker sevk etmiştir. Yapılan savaşta mağlup olan el-Muntasır, Ebiverd tarafına hareket etmiş, Cürcân'a varınca Şemsü'l-Meâlî tarafından oradan uzaklaştırmış ve oradan Serahs'a gitmiştir. Bölgenin haracını toplayıp orada konakladığı sırada Mansûr b. Sebüktekin Nîşâbûr'dan onun üzerine yürümüş ve Serahs dışında meydana gelen savaşta bir kez daha mağlup olmuştur (Rebî'ül-evvel 392/Ocak-Şubat 1002). Önemli adamları esir düşen el-Muntasır, şaşkın bir vaziyette yoluna devam etti. Yolda Oğuz Türklerine rastladı. Oğuzlar Sâ mânîlere karşı sempati duyuyorlardı. Hamiyyet duyguları onları harekete geçirdi ve el-Muntasır'ın etrafında toplandılar. el-Muntasır, 393 yılı Şevval ayında (Ağustos 1003) onları İlig Han üzerine sevketti. İlig Han Semerkand yöresinde onlarla karşılaştı. Oğuzlar, İlig Han'ı mağlup edip mallarını ve silâhlarını ele geçirdiler, kumandanlardan müteşekkil bir grubu da esir alıp vatanlarına geri döndüler." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.130-132). İsmail b. Nûh'un Sâ mânî Devletini diriltme teşebbüsü hakkında ayrıca bkz, Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.288 290; Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.29-31; Usta, a.g.e., s.329 vd.

85 el-Utbî'ye göre Sultân, Ebû't-Tayyib'le birlikte Serahs valisi Doğancuk'u da elçilik vazifesiyle İlig Han'a göndermiştir. (s.128-129)

kılıçlardan (tiğ-i âbdâr), keskin şemşirlerden (şemşîr-i borrân), parıltısından bakanları şaşıya çeviren murassa' elbise ve kıyafetlerle donatılıp süslenmiş savaş filllerinden (pîlânı-u cengî) ve altın koşum takımları ve dizginleriyle meşhur atlardan oluşan kıymetli ve nadide hediyeler gönderdi.

İmâm Ebû't-Tayyib, Türk diyarına ulaşınca ona büyük tazim ve saygı gösterisinde bulundular. Ebû't-Tayyib, kavuşma ve nikâh işi tamamlanıncaya kadar Özkend'de⁸⁶ kaldı. Daha sonra usta bir dalgıç gibi Türkistân deryasından çıkardığı benzersiz inci⁸⁷ ve o vilâyetin hâlis altın ve gümüşten mamul nefis hediyeleri, Hıtâyî câriyeler, Çinli ay yüzlü güzeller, kâkım ve samur [kürkler] ve diğer birçok hediye ile birlikte maksadına ermiş bir şekilde geri dönüp Sultân'ın yanına gitti. Sultân ile İlig Han arasındaki barış ve dostluk, bir müddet devam etti. Ancak zamânenin gözü değdi ve kötü niyetli arabozucuların dedikodusuyla o dostluk caddesi bozuldu. O muhabbet, düşmanlığa dönüşerek sona erdi⁸⁸.

86 Karahanlı Devleti'ne başkentlik yapmış, günümüzde Kırgızistan sınırları içinde bulunan tarihî şehir. Kırgızistan'ın güneybatısında Özbekistan sınırına çok yakın bir kesimde Karaderya'nın sağ tarafında deniz seviyesinden 1012 m. yüksekliktedir. Günümüz Kırgız Türkçesi'nde Özgön, Uzgen olarak yazılan şehrin adı İslâm tarihi kaynaklarında Yüzkent, bazan da Özcent şeklinde geçer. Divânü Lugâti't-Türk'e göre Özkent, Fergana kasabasının bir adıdır ve "özümüzün şehri" anlamına gelir. Özkent'in içinde bulunduğu Fergana havzası tarihin ilk devirlerinden itibaren Türkistan coğrafyasının en önemli bölgelerinden biri olmuştur. Eski Çin kayıtlarında Dayüan (büyük bahçe) adıyla kaydedilen Fergana yöresi Büyük Hun İmparatorluğu zamanında Wusunlar'a yurtluk yapıyordu. Zamanla Hunlar'a bağlandı. Ardından Akhun Devleti'nin sınırlarına dâhil oldu. Daha sonra Göktürkler ve özellikle Batı Göktürkler'in hâkimiyet alanına girdi. Karluklar başta olmak üzere birçok Türk boyunun göçlerine sahne oldu ve esas önemini Karahanlılar döneminde kazandı." Geniş bilgi için bkz, Ahmet Taşağıl, "Özkent", *DİA*, XXXIV, s.129-131.

87 İlig Han'ın kızı kasdedilmekte. el-Utbî'de "Türk incisi" (s.129)

88 Bkz, Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.291-292.

Bhâtiya (بهاتيه)⁸⁹ Gazvesi ve Ondan Sonra Sultân'ın Mûltân'a Gitmesi

Yemînü'd-devle Mahmûd, Horâsân'ın zabtından ve Sîstân'ın fet-hinden⁹⁰ sonra Mûltân⁹¹ civarından geçip [2910] Bhâtiya yakınları-na kondu⁹². O şehrin, şerefelerinin hizasına ulaşamayacak bir suru

- 89 “Ganj vadisinin kuzey batısında, Multan'ın doğusunda yer alan bu bölgenin, diğer bir adı Bhatinda olup bu gün Ucc olarak bilinmektedir. Stratejik açıdan önemi olan bu şehir, derin ve geniş bir hendekle çevrili olmasının yanı sıra yüksek bir sur ile de tahkim edilmişti.” Neslihan Durak, *Hindistân'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Ankara 2000, s.19 n.
- 90 Müellifimiz Sultân Mahmûd'un 389/999'da Horâsân ve 390/999-1000 senesinde Sîstân (Sicistân) seferleri hakkında bilgi vermemiştir. Bu seferler hakkında bkz, İbnü'l-Esir, *Türkçe terc*, IX, s.121-123, 132-133; Gerdîzi, s.371-372; el-Urbî, (Yelgar terc), s.107 vd; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, s.392.
- 91 “Pakistan'ın Pencap bölgesinde tarihî bir şehirdir. İndus nehrinin kollarından Cinâb suyunun doğusundaki bir ovada Hint alt kıtasının Orta Asya'ya açılan güzergâhında bulunur. Bilinen tarihi milâttan önce 326'da burayı istilâ eden Makedonyalı İskender'le başlamaktadır. V. yüzyıldan sonra Hindû Rai hanedanının hâkim olduğu şehrin Müslümanlar tarafından ferhi 94/712 yılında Sind fâtihi Muhammed b. Kasım es-Sekafi tarafından gerçekleştirildi. X. yy'ın ortalarında bölgeyi gezen İstahrî, Mûltân'ın yerlilerle Müslümanların birlikte dostça yaşadıkları müreffeh bir şehir olduğunu kaydetmiştir. 375/985 yılında şehri gören Makdisî, buraya İsmâîlîler'in hâkim bulunduğunu ve halkın çoğunluğunun Şii olduğunu, hutbelerde Fatimî halifesinin adının okunduğunu belirtmektedir. Gazneli Mahmûd, Mûltân'ı yedi günlük bir muhasaradan sonra zapt edip (396/1006) İsmâîlîler dışındaki halka eman verdi. Şehrin hâkimi Karmatî Ebû'l-Fütûh Dâvud b. Nasr, Serendib'e kaçtı. Sultân Mahmûd, mühtedi Hindû kumandanı Suhpal'ı yönetici olarak bırakıp şehirden ayrıldıysa da kısa bir süre sonra Suhpal irtidad ederek ayaklandı. Bunun üzerine Gazneli Mahmûd, 398'de (1008) ve arkasından Ebû'l-Fütûh'un tekrar ele geçirmesi sebebiyle 400'de (1010) şehri zaptetti. Gazneliler devrinin sonlarına doğru İsmâîlîler zaman zaman Mûltân'a hâkim olmak için harekete geçtilerse de bir başarı kazanamadılar. Nihâyet 571'de (1175-76) Gurlulardan Muizzüddin Muhammed b. Sâm bölgede kesin Sünnî hâkimiyetini tesis etti.” Mûltân hakkında geniş bilgi için bkz, Azmi Özcan, “Multân”, *DİA*, XXXI, s.548-549.
- 92 İbnü'l-Esir'in 395/1005-1006 senesi vukuatında kaydettiği bu sefer, Sultân Mahmûd'un Hindistan'a üçüncü seferidir. 392/1001-1002 senesindeki iki sefer

vardı. Onun etrafına derinliğini ve genişliğini Bahr-i Muhît'e⁹³ benzettikleri bir hendek yapmışlardı. O diyarın hâkimi Bahîrâ (بحیرا)⁹⁴, adamının ve fillerinin çokluğuyla mağrurdu. Sultân'ın gelişinden haberdar olunca eşyâ ve etbâ'ıyla şehirden çıktı ve İslam ordusunun (muasker-i İslam) karşısında saf kurdu.

Suedâ ve eşkiyâ arasında üç gün boyunca savaş ve vuruş oldu. Dördüncü gün Sultân, bizzat kâfirlerin merkezine (kalb) taarruz etti. Birkaç fili ele geçirdi⁹⁵. Kâfirler geri çekilip hisarın içine girdiler. Ensâr-ı dîn, hendeği doldurdular. Bu esnada Bahîrâ, o vilâyette bulunan ormanlardan birine kaçtı. Sultân, mücâhidlerden bir bölüğe onları takip etmelerini ve o ormanı sarmalarını emretti. Bahîra, o mücâhidlerin korkusundan hançerini çekip kendi göğsüne vurdu. Kâfirlerden ganîmet olarak Sultân'ın ordusunun eline yüz yirmi baş fil ve çok sayıda mâl geçti⁹⁶. O diyar ve başka vilâyetler Sultân'a

için bkz, İbnü'l-Esir, Türkçe terc, IX, s.140-141; Gerdîzi, s.382 vd; Hamdullah Müstevfî-i Kazvînî, s.392. Ayrıca bkz, Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.16-17; M. Hanefi Palabıyık, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", *EKEV Akademik Dergisi*, Ankara, 2007, XI/32, s. 139-152; Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, s.16-18.

93 Bahr-i Muhît (el-Bahrü'l-Muhît), "büyük deniz, okyanus" anlamına gelmektedir.

94 el-Kâmil Fit'lârih'de, Bahîrâ'dır. Fakat merhum Dr. Âbbâs Zeryâb-i Hoyî'nin, yayınladığı *Tahrir-i Ravzatü's-Safâ*'da bu kelimeyi Bechîrâ (بجهر) olarak kaydetmiştir. Onun naklettiğine göre Abdül-hay Habîbî de *Târih-i Gerdîzi*'nin not ve ilavelerinde "Bahîra doğru değildir." der. *Tercüme-i Târih-i Yemînî*'de Becîrâ (بجیر) ve Yemînî'nin şerhi olan el-Fethü'l-Vehbî'de Bechîrâ (بجهر) şeklindedir. *Târih-i Sind*'de de Becîrav (بجر راء)'dır. (*Tahrir-i Ravzatü's-Safâ*, IV, s.590) [Nâşirin notu]

95 "Sultân o gün kükremiş buğra ve coşmuş deniz gibi idi. Her elinden bir kılıç olmak üzere iki elini birden kullanıyordu. Kime kılıç indirse başındaki tulgası, sırtındaki zırhı ile ikiye biçiyordu. Düşmanlar, filleri ortaya koymuşlardı. Fakat bir iş göremedi. Neticede onlar da zaptedildi. el-Hâsıl nusret yeli esti ve İslâm bayrağı göklere kadar yükseldi. Her türlü saadet el verdi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.131.

96 "Zaferden sonra Sultân Bhatîya'ya geldi. İkamet etti. Her tarafına asker gönderildi. Temizletildi. Kalede mescitler yapıldı, minberler konuldu. Yeni Müslümanlara İslam dinini öğretmek için âlimler tayin edildi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.131.

bağlandı⁹⁷. Ancak o sefer esnasında askerlerin büyük bir kısmı zâyî oldu⁹⁸.

[Mûltân Gazası]

Sultân o gazayı tamamlayınca Mûltân'a yürüdü. Çünkü o memleketin Ebû'l-Fütûh (ابوالفتح)⁹⁹ isimli valisinin uygunsuz davranışlarını Sultân'ın kulağına ulaştırmışlardı¹⁰⁰. Bahar mevsimi olduğundan çok su var idi. Bu yüzden bazı yollar bozulmuştu¹⁰¹. Bu yüzden Sultân, Hind memleketlerinin büyük pâdişâhı Caypal'a (جایپال)¹⁰² birini gönderip İslam ordusunun geçmesi için kendi memleketinden

97 "Yemînü'd-devle işleri yoluna koyuncaya ve gerekli düzenlemeleri yapıncaya kadar Bhâtiya'da kaldı. Sonra Gazne'ye döndü ve orada Müslüman olanlara öğrenmeleri gereken bilgileri öğretmek üzere (din) adamları bıraktı. Dönüşü sırasında şiddetli yağmurlar ve taşkın akan nehirlerle karşılaştı. Mahmûd ve askerleri bu yüzden büyük maddî kayıplar verdiler." İbnü'l-Esîr, Türkçe terc, IX, s.152. Ayrıca bkz, Gerdizî, s.387.

98 "Kalenin işini yoluna koyduktan sonra Sultân Gazneye yöneldi. Yola çıktı. Ne çare ki yağmurların en çok yağdığı bir mevsim idi. Yağmur durmadan yağıyordu. Yol uzun, dağlar yüksek, bataklıklar çok idi. Gerek insanca, gerek ağırlıkça oldukça ziyan görüldü. Ulu tanrı Sultânın değerli zatını sakladı. Ona bir fenalık dokunmadı. Ebû'l-Feth-i Büstî, bu gazveye karar verildiği zaman görülecek müşkülâtı önceden keşfetmiş, asker göndermekle iktifa edilmesini ve Sultânın bizzat gitmemesini tavsiye yolunda imâ ile bir kıt'a söyleyerek Sultân'a sunmuş idi. Sultân ise arslan tabiatlı olduğunda öyle söz ile geri duracak insanlardan değildi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.132. Bu sefer hakkında ayrıca bkz, Palabıyık, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s.139-152; Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, s.18-20.

99 Metinde (ابوالفتح). İbnü'l-Esîr'le karşılaştırılarak düzeltilti. [Nâşirin notu]

100 "Multân valisi Ebû'l-Fütûh, Bâtıniye mezhebini kabul ile fena itikada sapmış, ahaliyi de kendi itikadına davet ediyor, delalete sevk ediyordu." el-Utbî, (Yelgar terc), s.132.

101 "Nehirler taşmış, seller ulaşmış Seyhun'un geçitleri su ile dolmuş, geçilmez bir hale gelmişti." el-Utbî, (Yelgar terc), s.132.

102 *el-Kâmil fi't-Târih*'de Andbâl/Andabâl/Anandbâl (انديبال). (IX, 186). *Târih-i Yemîni*'de bazen Caypal, bazı yerlerde ise Endebâl şeklinde zikredilmiştir. [Nâşirin notu]

yol vermesini istedi. Caypal, Sultân'ın iltimas göğsüne red elini [2911] koyup kabul etmeyerek itaatsizlik gösterdi.

Seyfû'd-devle Mahmûd, bu duruma çok sinirlendi ve iki tarafa da gazaya niyetlendi. Bir perdede iki makam [çalmaya] başladı. Onun diyar ve şehirlerinin yakılıp yıkılması, yağma ve talan edilmesi için emir verdi. Caypal'ı sıkıntıdan sıkıntıya atıyorlardı. Sonunda [Caypal canını] Keşmîr¹⁰³ civârına attı. Mûltân Valisi Ebû'l-Fütûh, Hind meliklerinin başına ne geldiğini görünce hazîne ve definelerini fillere yükleyip Serândib'e (سراندیب)¹⁰⁴ götürdü.

Sultân, Mûltân yakınlarına ulaşınca onların akâidini sorup soruşturdu. O cemaatin fâsid itikadlarını anlayınca, o cemaatin vatan ve meskeni olan o şehri kuşatıp zorla ve kuvvet kullanarak ele

103 "Hint alt kıtasının kuzeyinde coğrafi bir bölgenin adıdır. Arapça kaynaklarda Keşmîr ve Kaşmîr şeklinde geçen Sanskrit kökenli ismi Batlmyus Kaspeiria, 631'de burayı ziyaret eden Çinli seyyah Hiuen Tsiang, Kiashimilo yazılışlarıyla verir; yerli halk ise bölgeye Keşîr demektedir. Keşmîr aslında Himalayalar'ın kuzeybatı kesiminde bulunan, 135 km. uzunluğa ve 32-40 km. genişliğe sahip verimli bir vadinin adı iken zamanla 222.236 km² yüzölçümlü bir bölgeyi kapsamına almıştır. Bölgenin 78.114 km²'si Pakistan'ın elinde bulunmaktadır. Bunun 11.639 km²'lik bölümü Âzad Keşmîr eyaletini teşkil eder (nüfusu 3.210.000, 1998 tah.) 42.685 km²'lik bölümü Çin'in hâkimiyetinde olan bölgenin Hindistân'a ait bölümü ise 101.307 km²'lik Cammû-Keşmîr eyaletini meydana getirir (nüfusu 10.069.917, 2001). Âzad Keşmîr'in merkezi Muzafferâbâd, Cammû-Keşmîr'in merkezi ise Srinagar'dır." Geniş bilgi için bkz, S. Athar Abbas Rizvi, "Keşmîr", *DİA*, XXV, s.325-327.

104 "Hindistân'ın güneyindeki Seylan (Sri Lanka) adasına Ortaçağ İslâm coğrafyacıları efsanevi Serândib, Serendib ismini vermişlerdir. Müslümanlara ait ilk coğrafya eserlerinde Serendib adıyla anılan ve XIII. yüzyıldan itibaren Seylan olarak tanınan adada halkın çoğunluğunu oluşturan Kuzey Hindistân kökenli Hint-Âri Sinhaliler milâttan önce V. yüzyılda, Güney Hindistân kökenli Dravidî Tamiiller ise milâttan önce III. yüzyılda buraya gelip yerleşmişler, mağaralarda oturan ve ağaç yapraklarıyla örtünen yerli Veddalar da uzun süre varlıklarını devam ettirmişlerdir. Ada üzerinde Hint etkisi hâkim ise de zamanla dil, din ve kültür açısından farklı bir kimlik ortaya çıkmıştır." Serândib ya da Sri Lanka hakkında geniş bilgi için bkz, Meral Avcı, "Sri Lanka (Fiziki ve Beşerî Coğrafya)", *DİA*, XXXVII, s.424-425; İsmail Hakkı Göksoy, "Sri Lanka (Tarih, Ülkede İslâmiyet)", *DİA*, XXXVII, s.425-428.

geçirdi. Onların boynuna isyân suçu, zulüm ve düşmanlık fidyesi ve tuğyan cizyesi olarak yirmi bin dirhem yükledi. Onun makamları, dîn-i mübînin yardımıyla denizin öte tarafına geçti. Onun kılıcının kudreti Hindistân diyarının alçaklarının ve yükseklerinin, sıradan ve seçkinlerinin hafızasına yerleşti. Fesâd, ilhâd, küfür ve isyânın kökleri, o bölgelerden kesilip temizlendi¹⁰⁵.

İlig Han'ın Sultân Mahmûd bin Sebüktegin'e Muhâlefeti, Dîn Mücâhidlerinin Kılıç Darbesiyle Onun Yenilmesi, Doğru Yolun Yolcuları

Fesâd sahiplerinin fesâdı araya girene kadar, uzun bir müddet İlig Han ile Sultân Mahmûd arasında dostluk ve uzlaşma mevcut idi. Sultân Mahmûd Mûltân havalisine ulaşıp onun sancakları (râyât)

- 105 İbnü'l-Esîr, Multân seferini şöyle anlatıyor: "Yeminü'd-devle bu sene (396/1005) Multân'a bir sefer düzenledi. Bu seferin sebebi şuydu: Multân valisi Ebû'l-Fütûh'un itikadının bozulduğu ve Bâtınılığı benimsediği ve Multân halkını Bâtınıliğe davet ettiğine, halkın da Bâtınılığı kabul ettiğine dair haberler üzerine Yeminü'd-devle ona karşı cihada çıkmağa ve onu bulunduğu mevkiden uzaklaşturmağa karar verip Multân istikametine yola çıktı. Güzergâhındaki nehirlerin ve özellikle Seyhun nehrinin çok taşkın aktığını, suların çok kabardığını gördü. Seyhun nehri geçit vermiyordu. Bu yüzden Andbâl (Andabâl/Anandbâl)'a haber gönderip Multân'a giderken topraklarından geçmek için izin istedi. Fakat Andbâl kabul etmedi. Mahmûd bunun üzerine Önce Andbâl üzerine yürüdü ve "iki seferi birleştiririz" dedi. Ancak o ayrı bir sefer değil sadece takipten ibaretti. Sultân, Andbâl'in topraklarına girdi ve her tarafı talan etti. Pek çok kişiyi öldürdü. Halkın mallarını yağmaladı, binaları ateşe verdi. Andbâl, Sultân'ın önünden kaçtı, fakat Sultân şeytanı izleyen parlak bir yıldız gibi onun peşindeydi. Andbâl, Keşmir'e varıncaya kadar bir geçitten diğerine kaçtı. Ebû'l-Fürûh, Sultân'ın kendi üzerine geldiğini duyunca ona karşı duramayacağını ve karşısında tutunamayacağını bildiğinden derhal mâllarını Serendib'e nakletti ve Multân'ı boşalttı. Yeminü'd-devle Multân'a gelip şehir önlerinde karargâh kurdu. Halkın sapıklık içinde bocaladığını gördü ve onları muhasara ederek bir hayli sıkıştırdı. Silâh zoruyla fethedinceye kadar savaşı sürdürdü ve nihayet isyanlarından dolayı halkı yirmi bin dirhem para cezasına çarptırdı." İbnü'l-Esîr, Türkçe terc, IX, s.153. Ayrıca bkz, Gerdîzî, s.388; Palabıyık, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s.139-152; Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, s.20-21.

uzak ele düşünce Horâsân ülkesi, arslan avlayan yiğitlerin heybet ve kudretinden hâli kaldı. İlig Han, [Sultân'ın Hind seferinde bulunmasını fırsat bilip] kumandanı (sâhib-i ceyş) ve akrabası olan Sübaşî Tegin'i (سبایشی تگین)¹⁰⁶ kalabalık bir ordu ile Horâsân'a gönderdi. Cafer Tegin'i de şihnelik vazifesi ile Dârü'l-mülk Belh'e görevlendirdi¹⁰⁷. [2912]

O esnada Sultân'ın emîrlerinden olan Arslan Câzib, eğer bir hâdisse meydana gelecek olursa Gazne'ye gidip o diyârı düşman taarruzundan koruması için Herât'ta bulunuyor idi. Bu hâdisse meydana gelince Arslan Câzib Gazne'ye gitti ve Sübaşî Tegin Herât'a geldi. Hasan bin Nasr'ı mâl ve vergileri toplayıp çıkarması için Nîşâbûr'a gönderdi¹⁰⁸. Horâsân ileri gelenlerinden bir taife, Sultân'ın yokluğunun uzaması, haberlerin kesilmesi ve yalan haberlerin yayılması sebebiyle muhâliflerle dostluk ve anlaşma yolunu tuttular. Sultân Mahmûd'un vezîri Ebû'l-Abbâs Fazl bin Ahmed'in [marifetiyle], yolların korunması ve memleketlerin muhâfazası konusunda Gazne'den Bâmiyân'a¹⁰⁹ kadar

106 Metinde (سبایشی تگین) [Nâşirin notu]

107 "Yemînü'd-devle Horâsân'ı ele geçirince, İlig Han da Mâverâünnehr'e hâkim olmuştu. Sultân Mahmûd ona elçi gönderip Mâverâünnehr'e hâkimiyetine muvafakat etmiş, ayrıca kızıyla da evlenmiş ve böylece iki hanedan arasında akrabalık ve anlaşma sağlamıştı. Fakat jurnalciler bu iki hükümdarın arasını bozuncaya kadar çabalarını aralıksız sürdürdüler. İlig Han zihninde tasarladığı fikri gizliyordu. Nitekim Yemînü'd-devle Multân'a gidince İlig Han Horâsân'ın boş kalmasını fırsat bildi ve ordusunun başkumandanı Sübaşî Tekin'i bu sene büyük bir orduyla Horâsân'a, kardeşi Cafer Tekin'i de bir kaç kumandanla birlikte Belh'e gönderdi." İbnü'l-Esir, Türkçe terc, IX, s.154. Ayrıca bkz, Hunkan, s.139-140.

108 "Yemînü'd-devle büyük kumandanlarından biri olan Arslan Câzib'i Herât'ta görevlendirmiş ve ona eğer kendisine karşı bir muhalefet olursa Gazne'ye gitmesini emretmişti. Sübaşî Tekin, Horâsân'a yürüyünce Arslan da bu emre uyarak Gazne'ye gitti, bunun üzerine Sübaşî da Herât'ı ele geçirdi ve orada kaldı. Ayrıca Nîşâbûr'u istilâ etmek üzere de bir adam gönderdi." İbnü'l-Esir, Türkçe terc, IX, s.154.

109 "Hindukuş'ta bulunan bir şehir olup dağların başlıca zirve hattının şimalinde, Âmûderyâ ve İndus havzaları arasında, en önemli münakale yollarından birinin geçtiği bir vadide ve deniz seviyesinden 2545 m yüksekte kâindir. Bu vaziyet Bâmiyân'ın ticarî merkez olmak bakımından ehemmiyetini izah eder. Bundan başka şehir, Ortaçağ'da müstahkem bir mevki idi..." Geniş bilgi için bkz, W.

yerinde tedbîrler aldılar. O hududun giriş ve çıkışlarını işbilir adamlara ve akıllı muhâfızlara teslim ettiler. Mûltân'a hızlı haberciler (mus-rî'ân) gönderip bu hâdiseden Sultân'ı haberdâr ettiler¹¹⁰.

Sultân, o bölgenin işlerini bırakıp birkaç gün içinde Gazne'ye kondu. Kalabalık bir topluluk ve azametli bir ordu hazırladı. Deniz dalgası gibi Belh'e geldi. Cafer Tegin, "lâ-havle" den kaçan şeytan gibi Tirmiz¹¹¹ tarafına gitti. Sultân, Arslan Câzib'i on bin adam ile onun yolunun üzerine gönderdi. O esnada Sübaşı Tegin, Ceyhûn kenarına ulaştı. O coşup taşan deryayı görünce yüz çevirip geri döndü ve acele bir şekilde çöl yolundan Mâverâü'n-nehr'e gidebilmek için Merv'e¹¹²

Barthold, "Bâmiyân", *IA*, II, s.296-298; Ayrıca bkz., *Hudûdül-Âlem Mine'l-Meş-rik İle'l-Magrib*, (Çev. Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul 2008, s.66; İbn Hurdâzbihi, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik*, (Yollar ve Ülkeler Kitabı), (Türkçe terc. Murat Ağarı), İstanbul 2008, s.43, 45; Yâkût el-Hamevî, I, s.330.

110 Gerdîzi, s.388.

111 "Özbekistan'ın güneyinde Amuderya (Ceyhun) nehrinin sağ yakasında Afganistan sınırına çok yakın bir noktada bulunmaktadır. Milâttan önce I. binyılın ikinci yarısında eski Greko-Baktria ülkesinin kuzey kısmında Amuderya nehri yakasında küçük bir kale olan Tirmiz'in Büyük İskender tarafından kurulduğu ileri sürülür. Şehrin adı eski Baktria dilinde "su kenarındaki kale, liman" anlamında Taramastha olup zamanla Demetrias, Taramata/Tarameta, Tarmid/Tarmîç denilmiş, IV. (X.) yüzyıldan itibaren Tirmiz (Termiz, Türmiz) adı daha yaygın biçimde kullanılmıştır. Özellikle Ortaçağ'larda Hindistân'a giden eski kervan yolu Tirmiz'den geçmekteydi. Burası aynı zamanda nehri takip ederek Hârizm ülkesinden Aral gölüne doğru geçen ticaret gemileri ve balıkçı kayıklarının limanı olmuştur. IV. (X.) yüzyıla ait coğrafya kitaplarında Tirmiz, Ceyhun nehri kenarında etrafı surlarla çevrilmiş, yönetim binası, pazarı, camisi, çoğu tuğla döşeli cadde ve sokaklarıyla güzel ve mâmur bir şehir diye kaydedilir; burada üretilen sabunun kalitesi de vurgulanır." Abdullah Muhammedcanov, "Tirmiz", *DİA*, XLI, 200-202.

112 Merv, Horâsân'ın en meşhur ve en önemli şehirlerinden birisi olup bugün Türkmenistan sınırları içindedir. Murgâb deltasının aşağı kısmında kurulmuş olup Ortaçağ coğrafyacıları tarafından daha güneyde bulunan bugün mevcut olmayan küçük Merve'r-rûz'dan (Mervü'r-rûz) ayrılması ve öneminin belirtilmesi için Merve's-şâhicân (Mervü's-şâhicân) adıyla anılmıştır. Ortaçağ'ın siyasi, idari, ticari ve kültürel açılarından önde gelen şehirlerinden biridir. İran ile Hazar denizi kıyılarını Orta Asya'nın önemli şehirlerine bağlayan stratejik bir mevkide ve işlek bir ticaret yolu üzerinde yer alan Merv, Abbâsîler döneminden sonra

geldi¹¹³.

Hava çok sıcak idi. Sürahi ve su kaplarda su kalmamış, [kuyular doldurulmuş, yol bozulmuş belirsiz olmuştu.]¹¹⁴ Bu yüzden Serahs'a¹¹⁵

en parlak çağını Selçuklular zamanında yaşadı. Şehir, Dandânakân Savaşı'nın ardından yapılan kurultayın kararıyla, Doğu Horâsân'ın hâkimiyetini eline alan Çağrı Beg'in idare merkezi oldu. Çağrı Beg ve oğlu Alp Arslan burada kendi adlarına sikke basturdular. Alp Arslan'ın Selçuklu tahtına geçmesiyle birlikte şehir Horâsân'ın idaresiyle görevlendirilen Selçuklu şehzadelerinin merkezi haline geldi. Melikşâh zamanında surları yenilenen Merv, Sultân Muhammed Tapar döneminde doğuya tayin edilen Melik Sencer'in siyasi idari merkezi oldu. Tapar'ın vefatından sonra gelişen olaylarda Sencer'in Selçuklu tahtına müdahalesi ve Sâve savaşıyla (513/1119) hâkimiyeti ele geçirmesinin ardından Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun başşehri oldu. Sultân Sencer (1118-1157) uzun iktidarı müddetince burayı geliştirmek için büyük çaba harcadı. Surların dışında kalan rabaz çevresine yeni surlar yapılmak suretiyle şehre dâhil edildi. Böylece Yeni Merv (Sultân Kal'a) ortaya çıktı. Sultân Sencer zamanında her açıdan en parlak dönemini yaşayan Merv, çok sayıda medrese ve kütüphanesiyle bir ilim merkezi haline geldi. Sultân Sencer'in Karahıtaylar karşısında uğradığı Katvân felâketinin (536/1141) ardından yaklaşık bir yıl uzak kaldığı Merv bu sırada Hârezmşah Atsız'ın hâkimiyetine girdi. Atsız halktan ve ulemâdan pek çok kimseyi katletti; Hârezm'e dönerken de bazı âlimleri beraberinde götürdü. Sultân Sencer bir yıl sonra yeniden şehre hâkim oldu ve 548'de (1153) Oğuzlara yenilip esir düşünceye kadar on bir yıl daha burada oturdu. Oğuz istilâsı döneminde Merv, Horâsân'ın diğer belli başlı şehirleri gibi yağmalanarak yakılıp yıkıldı. (Yâkût, V, s.112-116) Ayrıca bkz, A. Yakubovsky, "Merv", *İA*, VII, s. 773-777; Osman G. Özgüdenli, "Merv", *DİA*, XXIX, s.221-223.

- 113 "Yemînü'd-devle, Hindistan'da iken bu haberleri aldı ve hemen Gazne'ye döndü. Hiç bir eve dönüp bakmadı ve hiç bir karara itibar etmedi. Gazne'ye varır varmaz askerlere mal dağıttı, onları takviye etti ve dilediği ıslahatı yaptı. Bu arada Halaç Türklerinden de yardım istedi ve büyük bir kalabalık Sultân Mahmûd'a yardıma geldi. Onlarla beraber Belh istikametinde yola çıktı. İlig Han'ın kardeşi Cafer Tekin buradaydı. Hemen Tirmiz'e geçti, Yemînü'd-devle de Belh'de karargâh kurdu ve askerlerini Herât'da bulunan Sübaş Tekin üzerine gönderdi. Sübaş Tekin Gazneli kuvvetlerinin yaklaştığını duyunca nehri geçmek üzere Merv'e doğru hareket etti. Bu arada Oğuz Türkmenleri ona yetişt ve savaşa girdiler, fakat Sübaş Tekin onları mağlûp etti ve Oğuzlardan pek çok kişiyi öldürdü." İbnü'l-Esîr, *Türkçe terc*, IX, s.154-155.

114 el-Utbî, (Yelgar terc), s.134.

115 Nişâbûr ile Merv arasında bulunan eski bir şehirlerden biridir. Yâkût el-Hamevî, III, s.208-209; J. Ruska, "Serahs", *İA*, X, 502

yöneldi. Bu esnada Oğuz Emîri Muhsin bin Tâk, onun yolunu tuttu. Sübaşı Tegin, Muhsin bin Tâk'a karşı zafer kazandı ve onu ikiye böldü. İki taraftan da birçok insan öldü. Sübaşı Tegin, Arslan Câzib'in adamlarından Serahs'da durup dinlenecek takat bulamadı. Ebî-verd'e yöneldi. Oradan da Nesâ'ya¹¹⁶ gitti. Ancak onun konakladığı her menzile¹¹⁷ hemen arkasından Arslan Câzib geliyordu. Herât'tan toplamış olduğu birçok yük, eşya ve ağırlığı korumak için oradan oraya koşuşturuyordu. Ancak o yük, eşya ve ağırlığın birçoğu, o kaçış esnasında telef oldu. Arslan Câzib'in takibi devam ettiğinden kendini Cürcân¹¹⁸ tarafına attı. Burada da Geylânlılar öldürme ve yağmaya el uzatıp onun ashâb ve ahhâbının çoğunu kılıçtan geçirdiler. Onun adamlarından bir topluluk Şemsü'l-Meâlî Kâbûs'a¹¹⁹ ilticâ ettiler. O,

116 Metin ve taşbaskı'da Nişâbûr. [Nâşirin notu]

117 Bir yolcunun orta bir yürüyüşle bir günde gidebileceği mesafe için kullanılan tabir olup konak ya da merhale de de denir. Sekiz saate tekabül ettiği kabul edilmektedir. Mehmet Zeki Pakalın, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993, s.481.

118 Gürgân da denir. Taberistân ile Horâsân arasında büyük bir şehirdir. Hazar Denizi'nin güneydoğu köşesinden itibaren Mâzenderan bölgesinin doğu kesimini teşkil eden Cürcân, Ortaçağ coğrafyacıları tarafından bazen Taberistân bazen de Horâsân sınırları içinde gösterilmiştir. Yâkût, II, s.119-122; Zekeriya Kazvîni, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, [el-Mektebetü's-Şâmile], I, s.141-142; Hamdullâh Mustawfi Qazwîni, *Nuzhat al-Qulûb*, s.153, 172; R. Hartmann, "Cürcan", *IA*, III, s.245; Rıza Kurtuluş, "Cürcan", *DİA*, VIII, s.131.

119 "Ebû'l-Hasen Şemsü'l-meâlî Kâbûs b. Veşmgîr b. Ziyâr el-Cîlî (ö. 403/1012). Ziyârî emîri (978-981, 998-1012)'dir. Kardeşi Zahîrüd-devle Bihistûn'un (Bisütûn) 367'de (978) ölümü üzerine tahta çıktı. Taht mücadeleleri esnasında Büveyhî Hükümdarı Adudü'd-devle'den yardım aldı ve onu metbû tanıdı. Abbâsî Halifesi Tâi'-Lillâh da Kâbûs'a ahd, hil'at ve Şemsülmeâlî lakabını verdi (368/978-79). Tahta geçtikten kısa bir süre sonra Kâbûs'un Adudü'd-devle ile ilişkileri bozuldu. Cibâl'de bir bölgenin emîri iken isyan eden Adudü'd-devle'nin kardeşi ve kendisinin damadı Fahrü'd-devle'ye sığınma hakkı vermesi Kâbûs ile Büveyhîler'i karşı karşıya getirdi. Taberistân ile Cürcân sınırında yer alan Esterâbâd şehrinin etrafına hendekler kazarak savunmaya hazırlanan Kâbûs'un yapılan savaşı kaybetmesi üzerine bütün Taberistân ve Cürcân toprakları Adudü'd-devle'nin eline geçti (Cemâziyelevvel 371 / Kasım 981). Esterâbâd yenilgisinden sonra Horâsân'ın merkezi Nişâbur'a giderek Sâmânîler'e iltica eden Kâbûs ve Fahrü'd-devle, Sâmânî Emîri II.

Dihistân yolundan Nesâ'ya geldi. Yük, eşya ve ağırlıklarından kalanını

Nûh'tan yardım istediler. Sâ mânî emîri bu isteği kabul ederek Horâsân ordu kumandanı Hüsâmü'd-devle Taş'a büyük bir ordu ile Cürcân'a saldırıya geçme emrini verdi. Ancak Cürcân önlerinde yapılan savaşta (372/982-83) Büveyhîler Sâ mânî ordusunu kesin bir yenilgiye uğrattı. Müeyyidü'd-devle'nin ölümünün (373/984) ardından Vezir Sâhib b. Abbâd'ın çağrısı üzerine Fahrü'd-devle, Büveyhîler'in Cibâl kolunun başına geçti; ancak Kâbûs aynı şansa sahip olamadı. Çünkü Fahrü'd-devle, Sâhib b. Abbâd'ın etkisiyle Kâbûs'a topraklarını geri vermedi; on yedi yıl Sâ mânî topraklarında mülteci olarak kalan Kâbûs, Fahrü'd-devle'nin ölümünden (387/997) sonra ülkesine dönebildi. Kâbûs'un kumandanları önce Taberistân, arkasından da Cürcân'da Fahrü'd-devle'nin yerine geçen oğlu Mecdü'd-devle'nin kuvvetlerini mağlûp ettiler. Kâbûs, Cürcân'a girerek yeniden Ziyârî tahtına oturdu. Daha sonra hâkimiyetini Taberistân ve Cibâl'e kadar genişletti (Şâban 388 / Ağustos 998). Kâbûs, ikinci emirlik döneminde Gazneli Mahmud ile yakın münasebetler kurdu; fakat Abbâsî halifesinden başka hiçbir kimseyi metbû tanımadı. Oğlu Minûçîhr zamanında Ziyârîler Gazneliler'e tâbi oldular. Kâbûs'un en küçük bir suç, hatta bir şüpheden dolayı kolayca ölüm cezası vermesi, ordunun önde gelen kumandanlarının kendisini tahttan indirmek için harekete geçmesine sebep oldu. Cürcân dışındaki kalesinde Kâbûs'u kuşatma altına alan âsi askerler idare merkezi Cürcân'ı kontrol altına aldılar. Taberistân valisi olan oğlu Ebû Mansûr Minûçîhr'i babasına karşı kendileriyle ittifak etmesi şartıyla tahta geçmeye davet ettiler. Minûçîhr, tahtı başkasına kaptırmamak için isyancılarla birleşmek zorunda kaldı. Çaresiz kalan Kâbûs tahtı oğluna bırakmayı ve ömrünü Cenâşk Kalesi'nde geçirmeyi kabul etti (402/1011-12). Ancak âsi askerler, hayatta kalmasının kendileri için tehlikeli olabileceğini düşünerek onu öldürdüler. Bir kış günü üzerindeki elbiseleri çıkarıp soğuktan donarak ölmesine sebep oldukları da rivayet edilir. Ebû Bekir Muhammed b. Ali es-Serahsî ile Ziyâd b. Muhammed el-Cürcânî gibi şairler Kâbûs'u öven şiirler yazmışlardır. Kâbûs 397'de (1006-1007), bugünkü Cürcân dışında Deştigürgân'da kendisi için Kûmbed-i Kâbûs adıyla meşhur 57 m. yüksekliğinde, silindirik gövdeli bir kule-mezar inşa ettirmiştir. İran'ın Cürcân (Gürgân) eyaletinin ikinci büyük şehri olan Kûnbedi Kâbûs ismini ondan almıştır. Arapça ve Farsça şiirler kaleme alması yanında döneminin edebî nesir yazarlarından biri olan Kâbûs başta ilm-i nücûm olmak üzere felsefe ve astronomiyle uğraşmış geniş kültüre sahip bir emirdir. Âlim, edip ve şairlere önem vermiş, sarayı ilim adamlarının toplandığı bir yer olmuştur. Onun himaye ve yardım ettiği âlimler arasında Bîrûnî, İbn Sînâ ve Ebû Mansûr es-Seâlibî gibi devrin en önemli isimleri bulunmaktadır." Ahmet Güner, "Kâbûs bin Veşmgâr", *DİA*, XXIV, s.43-44; Cl. Huart, "Kâbûs", *IA*, VI, s.31-32.

Hârezmşâh Ali bin Me'mûn'a¹²⁰ gönderip onun koruması için çok ısrar etti. Ardından çöl yoluyla [2913] Merv'e yöneldi¹²¹.

Sultân, Tûs'ta¹²² Arslan Câzib'i beklerken Sübaşı Tegin'in çöl yolundan gitmekte olduğunu işitti. Onu yakalayıp intikam kapanına çekmek için o tarafa yürüdü. Yemînü'd-devle üç yol başına (سر سه راه) ulaştığında Sübaşı Tegin, Sultân'dan önce geçmiş idi. Ebû Abdullah Tâ'î'yi Arap askerleri ile onun peşinden gönderdi. Şeytânın tükürüğünden başka su olmayan, kılıcın üzerindeki başka bir yeşillik görünmeyen çöl ortasında Ebû Abdullah Tâ'î, Arap askerleri ile Sübaşı Tegin'e ulaşıp onun askerlerini (haşem) kılıçtan geçirdiler. Kardeşini, yedi yüz kişi ile birlikte esir ettiler. Sultân herbirini zincirleyip Gazne'ye götürmeleri emretti. Sübaşı Tegin, az sayıda kişi ile nehri geçip İlig Han'a ulaştı¹²³.

120 "Barthold, Hârezm bölgesinin tarihsel sürecini dört kısma ayırmaktadır. Bu taksimata göre ilk dönem; Afrig-oğulları ve öncesi; ikinci dönem; 995-1017 tarihleri arası Me'mûnîler; üçüncü dönemi teşkil eden süreç olarak, Gazneli devletinin bölgeye hâkimiyeti ve Altuntaşlar idaresi ve son olarak da Anuş-teginoğulları yani Hârezmşahlı devlettir. İbn Fazlan'ın seyahatnamesinden anlaşıldığına göre Hârezm'in sol tarafı yani Gurganç, önceleri Afrig-oğullarına tâbi iken hudut birlikleri Sâmânî devletinin eline geçmiş ve böylece bu bölge Sâmânî idaresine girmiştir. Sâmânîler, 995 senesinde bölgeye vali olarak Abu'l-Abbâs Me'mûn bin Muhammed'i tayin etmişler ve bu valilik zamanla güçlenerek Hârezm'in Afrig-oğulları idaresinde bulunan sağ kısmını yani Kas şehrinin de kapamış (996), böylece Hârezm bölgesinde bu tarihten itibaren 1017 yılına, Gazneli hâkimiyetine kadar devam eden Me'mûnîler dönemi başlamıştır. Ali bin Me'mûn, Abu'l-Abbâs Me'mûn'un oğludur. Geniş bilgi için bkz, Coşkun Erdoğan, "Hârezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi Ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041)", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, (Haziran 2013), s.143-180.

121 "Sübaşı Tekin'in, yanındakilerin bir kısmı, haydutların taarruzundan sonra binek hayvanları kalmadığı ve malları gittiği için bıraktılar, kaçtılar. Kâbûs'a iltica ettiler. Sübaşı Tekin ise Dihistân yoluyla tekrar Nesâ'ya döndü. Kalan eşyayı defter etti. Yola gidemeyecek bir takım acizlere, piyadelere tevdi ile Hârezmşâh Ali bin Me'mûn'a gönderip "Bunlar İlig Han'a aittir; sizde emanet olarak dursun, olmaya ki el süresiniz." diye mektup yazdı. Kendisi de Merv'e varmak için çöle girdi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.135.

122 Metin ve taşbaskı'da Merv. [Nâşirin notu]

123 "İlig Han, Sübaşı Tekin'i takib edilmekten kurtarmak için kardeşi Cafer Tekin'i altı bin süvari ile Belh'e göndermişti. Fakat Sultân o cihete ehemmiyet

İlig Han, bu üzüntüden huzursuz oldu. Hoten¹²⁴ Meliki Kadir

vermedi. Sultân'ın maksadı Sübaşı Tekin'i yakalatmak idi. Sübaşı Tekin canını kurtarıp kaçınca, Sultân atının dizginini Cafer Tekin tarafına çevirdi. Pek sür'atle sürdü, vardı. Fakat onları korkutup kaçırmamak için askerlerini pusuya koyup sakladı. Cafer Tekin işin hakikatını anlar anlamaz müsâdeme ile muharebeye lüzum görmeyerek maiyyeti ile beraber kaçtı. Sâhibü'l-ceyş Ebû'l-Muzaffer Nasr bin Nâsrü'd-din Sebüktegin (Sultânın kardeşi) onları takibe memur oldu. Ceyhun sahiline kadar kovaladı. Bir takımı maktul oldu. Birçokları yaralandı. Nihayet Ceyhun'dan geçtiler. Geçenler kurtuldu. Onların geçmesiyle Horâsân'da onların fesadından kurtuldu." el-Utbî, (Yelgar terc), s.135-136. Savaş hakkında ayrıca bkz, Hunkan, s.139-144.

- 124 Doğu Türkistan'ın güneyinde tarihi bir şehir ve bölgedir. İlk ismi Yotkan olan Hoten, Eskiçağ'dan itibaren Budist kültürünü Orta Asya'ya bağlayan en önemli merkezi teşkil etmiştir. Çinliler tarih boyunca buraya büyük önem vermişler ve Türkler gibi kutsal taş kabul ettikleri yeşim sebebiyle Hotenliler'i daima hoş tutmaya çalışmışlardır. Öte yandan Hindistân ve Tibet'e yakın olması şehri bir anlamda Orta Asya'nın merkezi durumuna getirmiştir. Bugünkü Hoten'in 8,5 km. batısında bulunan harabelerde yapılan kazılarda çeşitli manastır kalıntıları ortaya çıkarılmış ve keşif hücrelerinde Budizm'le ilgili birçok Sanskritçe belgeye rastlanmıştır. Burada ele geçirilen küçük buluntular ve duvar resimleri Hint, Çin ve Greko-Budist dinî sanatlarının özelliklerini taşımaktadır. İslâm kaynakları içinde Hoten'le ilgili olarak verilmiş en ayrıntılı bilgilere, IV. (X.) yüzyılda yazılmış olan Hudûdü'l-âlem'de ve Gerdîzi'nin Zeynü'l-a'bâr'ında rastlanır. Hudûdü'l-âlem'de Hoten hakkında, Türk kabile ve memleketlerinin anlatıldığı bölümde değil Çin'in tasvir edildiği kısımda bilgi verilir. Hoten'in iki nehir arasında kurulduğundan ve sakinlerinin genellikle ham ipek ticareti yaptıklarından bahsedilir. Hoten hükümdarlarının kendilerini Türkler'in ve Tibetliler'in beyi olarak tanıttıkları, Çin ve Tibet sınırında oturdukları, nahiyelerde sorumlu beylerin bulunduğu, bölgeden 70.000 muharip çıktığı ve ayrıca Hoten nehrinden yeşim taşı elde edildiği verilen bilgiler arasındadır yüzyıl müelliflerinden Gerdîzi ise Hoten'in Çin sınırında büyük bir şehir olan Kücâ'ya on beş günlük mesafede olduğunu, şehirde çok sayıda put bulunduğunu, şehre Dokuz Oğuzlar'ın hâkim olduğunu, halkın Şamanizm'i benimsediğini, şehirde iki kilisenin yer aldığını, kuzeyinde müslümanlara ait bir mezarlığın bulunduğunu, ahalinin Araplar gibi giyindiğini, meyve, arpa, buğday, darı, susam ve pamuk yetiştirildiğini, çok sayıda dut ağacı olduğunu, ipekçilik yapıldığını ve halkın ipek elbiseler giydiğini, yörede çok sayıda değirmen bulunduğunu ve değirmenlerdeki un eleklerinin ipekten yapıldığını anlatır. XI. yüzyılın başlarında tamamen Karahanlılar'ın idaresi altında bulunan Hoten, Karahanlı

Han'a¹²⁵ mektuplar gönderdi. Ondan yardım istedi. Kadir Han, kendi memleketlerinin en uzak noktasından ordular çağırırdı. Türkistân ve Mâverâü'n-nehr askerleri toplandılar. Kadir Han, İlig Han'la beraber nehirden geçti¹²⁶.

Onların hücum ettikleri haberi Yemînü'd-devle Mahmûd'a To-hâristân'da¹²⁷ ulaştı. Yabancıların/işgalcilerin ümid ipini o civardan kesmek için Belh tarafına hareket etti. Türk, Halac, Hind, Afgan bölükleri ve Oğuz askerlerinden oluşan kuvvetli bir ordu topladı.

Hükümdarı Yûsuf Kadir Han'dan sonra üç oğlundan Şerefü'd-devle Ebû Şücâ' Arslan Han'ın idaresine bırakıldı. Hoten daha sonra Karahıtaylar'ın eline geçti." Ahmet Taşağıl, "Hoten", *DİA*, XVIII, s.251-253.

125 Hamdullâh Müstevfi-i Kazvinî, Afrâsyâb soyundan olup Çin padişahı bulunan Kuduz Han (قودوزخان) olarak kaydetmiş. (*Târîh-i Güzide*, s.393)

126 Elli binden fazla olduğu kaydedilen bu ordu hakkında el-Utbî şunları söylemekte: "İlig Han'n askerleri dalgalı denizler üzerinde yüzen iki hörgüçlü besrek develere benziyorlardı. Yüzleri yassı, gözleri dar, çekik, burunları basık, saçları az yahut çoktu. Kılıçları keskin, uzun zaman zırh giydikleri için elbiseleri kararmıştı. Fillerin hortumlarını andıran tirkeşleri, güllerin azı dışlerine benzeyen oklar ile dolu idi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.136.

127 "Ceyhûn nehrinin yukarı havzasında tarihî bölgedir. Kaynaklarda Tokaristan, Tuharistan, Tohayristan, Tu-ho-lo gibi farklı şekillerde geçen bölge, ismini Tohar adı verilen bir kavimden almıştır. Tohariler, Eskiçağ'larda Greko-Baktrian İmparatorluğu'nu yıkan kabileler arasında zikredilmiştir. Dar anlamda Tohâristân sınırlarını en doğru biçimde X. yüzyıl İslâm coğrafyacılarından İstahrî verir. Buna göre Tohâristân, Belh'in doğusunda ve Bedeşân'ın batısında, Ceyhûn'un (Âmûderyâ) güneyinde, Hindukuş dağlarının kuzeyinde yer alan bölgedir. İslâm döneminde Tohâristân, geniş mânada Ceyhûn'un yukarı mecrasının sağında ve solunda bulunan, Belh'e bağlı olan bütün dağlık bölgeleri kapsıyordu. Eski kaynaklarda Tohâristân Yukarı Tohâristân ve Aşağı Tohâristân olmak üzere iki bölgeye ayrılıyordu. Yukarı Tohâristân, Belh'in doğusu ile Ceyhûn nehrinin güneyinde idi. Aşağı Tohâristân, Yukarı Tohâristân'dan daha doğuda ve Ceyhûn nehrinin batısında yer alıyordu. İstahrî'ye göre Tohâristân'ın şehirleri şunlardı: Simincân, Hulm, Bağlân, Seklekend, Vervâlîz, Arman, Revan, Tâlekân, Sekimşet, Rûb, Saray, Âsam, Enderâb, Mezr, Kâh. X. yüzyıl müelliflerinden Kudâme b. Ca'fer'e göre Merv'den ayrılan iki büyük yoldan birincisi Şâş'a ve Türk ülkelerine giderken ikincisi Tohâristân'a doğru uzanıyordu..." Hüseyin Salman, "Tohâristân", *DİA*, XLI, s.214-215.

Belh'e dört fersah¹²⁸ mesâfede¹²⁹ geniş bir yere kondu. İlig Han ve Kadir Han, Sultân'ın karşısına çıktılar. O gün, savaş meydanına karanlık bastırıp gece çökünceye kadar iki taraftan da yiğitler vuruştular. Muhârebe zamanı bitince birbirlerinden ayrıldılar.

Ertesi gün olup hava aydınlanınca Sultân'ın iltifat ışığı muzaffer ordunun üzerine düştü. Ordunun merkezini (kalb-i leşker) kardeşi Emîr Nasr ve Cûzcân Valisi Ebû Nasr Ferîkûnî¹³⁰ ve Abdullah Tâi'ye emanet etti. Hâcib Altuntaş'ı sağ kanada (meymene) gönderdi ve sol kanadı da Arslan Câzib'e teslim etti. Ordunun merkezine beş yüz dayanıklı fil yerleştirdi.

İlig Han, bizzat merkezde durdu. Kadir Han'ın yeri sağ kanat idi. Cafer Tegin'i ise sol kanada yerleştirdi. Sonra iki ordu birbirine taarruz etti. Atların kişnemesi, feleğin kulağını sağır etti. Atların toynaklarının çıkardığı toz bulutundan gökyüzü dehşete düştü. Körke/körge (کورگه)¹³¹ ve kös, savaşta ölenlerin mâtemiyle feryâd ve figâna geldi. Ölenlerin çokluğundan [2914] o düzlük ve çayırda kan denizleri

128 Bir fersah ortalama üç millik mesafeye denk gelmektedir. Walther Hinz, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), İstanbul 1990, s.76

129 İbnü'l-Esir'de iki fersah. (Türkçe terc, IX, s.157)

130 "Cûzcân, Afganistan'da bir bölgenin adıdır. Murgab ve Amuderya ırmakları arasında yer alan Cûzcân eski bir eyalet olup Belh'in batısında bugünkü Meymene, Endehuy, Şibergân ve Ser-i Pul şehirlerini içine alıyordu. Özellikle batıdaki sınırı pek belli değildi ve İran yüksek yaylası ile Mâverâünnehir arasında köprü görevi yapıyordu. İran yaylasına bitişik kuzey bozkırlarının eşiği sayılabilecek olan Cûzcân'ın yerli halkı sık sık göçebe kavimlerin saldırılarına mâruz kalmıştır. Mâverâünnehir ile İran yüksek yaylası arasındaki bu köprü, savaş zamanlarında daha işlek hale gelirdi. İstahrî'ye göre eyaletin başşehri Enbâr, Makdisî ve Yâkür el-Hamevî'ye göre ise Yehûdiye (Meymene) idi. Cûzcân IX-X. yüzyıllarda İran menşeli Ferîgunîler hânedanının hâkimiyeti altında idi. Müellifi meçhul ünlü coğrafya kitabı Hudûdü'l-âlem, 372'de (982-83) Ferîgunîler'den Cûzcân Emîri Ebû'l-Hâris Muhammed b. Ahmed adına kaleme alınmıştır. Daha sonra Gazneli Mahmûd, Ferîgunîler'e son vererek bölgede hâkimiyet kurdu." Tahsin Yazıcı, "Cûzcân", *DİA*, VIII, s.96-97.

131 Körke/körge [کورگه، گورگه، گورگه، گورگه] "Bir tarafına kıl/deri gerilmek suretiyle çalınabilen, büyük bir tencere ya da kâseye benzeyen bir davul çeşididir. Bkz, Şemîs Şerîk Emîn, *Ferheng-i Istilahât-i Dîvânî-i Deverân-ı Moğol*, Tahran 1357, s.196.

çağladı. İlig Han, oklarının uçlarıyla (nûk-i peykân) kılı yaran beş yüz okçu Türk gulâmı (gulâm-i Türk-i tîrendâz) ordunun önünde yerleştirmiş idi. Onların Azrâil gibi can alıcı oklarının isabetiyle, Sultân'ın askerlerinden birçoğunun hayat sarayında yarık ve delik açıldı.

Yemînü'd-devle Mahmûd, Türk birliklerinin savaştaki şiddetini görünce, yüzünü vezîrsiz ve müşîrsiz padişâhın [Allah'ın] dergâhına döndü. Atından indi. Yalvarıp yakarak alnını yere koydu. Dua ve niyâzda bulundu. Hazret-i Müheymin [Allah]'den savaşta yardım ve zafer diledi. Nezirler, adaklar adadı, sadakalar vereceğine dair yeminler etti. Sonra kendi filine (fil-i hâs) bindi ve sağlam bir azîm ve halis bir niyetle İlig Han'ın ordunun merkezine hamle yaptı. Onun fili, İlig'in sancağını taşıyan (sâhib-i râyet) görevliyi kapdığı gibi havaya fırlattı. Yere düşünce de dişleri ile iki parçaya ayırdı. Bazı savaşçıları hortumuyla attan düşürüp yerde ayağıyla eziyor, bazılarını ise dişleriyle parçalıyordu.

Sultânın devletin dost ve koruyucuları (evliyâ-yı devlet-i Sultân), fırsatı ganîmet sayıp harekete geçtiler. Kılıç ve mızraklarla muhâlifleri yokluk ve zevâl âlemine gönderdiler. Türk ordusu can korkusundan mâlları bırakıp kaçmaya başladılar. Nehir tarafında onlardan bir iz kalmadı. O savaşta Sultân'ın ordusunun eline çok ganîmet geçti. Bu hâdise üç yüz doksan yedi (1007) senesinde meydana geldi¹³².

Hindistân Gazası

Yemînü'd-devle Mahmûd'un aklı İlig Han'dan kurtulunca, nevâse-i şâhı (نواسه شاه)¹³³ cezalandırmak üzere diyâr-ı Hind tarafına

132 İbnü'l-Esîr'de bu muharebenin tarihi 397/1006-1007 senesi olarak kaydedilmiştir. (Türkçe terc, IX, s.157) Gerdîzî'de ise 397 senesi Rebîü'l-âhir ayını vermiştir. (s.390) "Bu zaferi meth ve tes'îd için Ebû'l-Kasım Müstevfî güzel bir kasîde söylemiştir. Bu bâbda Ebû'l-Fazl-i Hemedânî'nin vezir Abû'l-Abbâs'a mektubu da güzeldir." el-Utbî, (Yelgar terc), s.137.

133 *Târîh-i Yemînî*'de de nevâse şâh kaydedilmiştir ki, *Ravzatü's-Safâ*'da oradan nakletmektedir. Ancak İbnü'l-Esîr'de "Ba'z evlâdu mülûki'l-hind..." şeklinde dir. Yani nevâse-i şâh şeklinde olmalıdır. Nevâse, Farsça bir kelimedir ve torun (nebîre) anlamındadır. Yani "nevâse-i şâh", şâhzâde, pâdişâh çocuğu demektir. Bu Hindli şâhzâdenin adı *Târîh-i Gerdîzî*'de Şukpâl Şâh (شوکیال) şeklinde kaydedilmiştir. [Nâşirin notu]

yöneldi¹³⁴. Bu nevâse, Hind meliklerinin evlâdı olup onu Sultân yetiştirip himaye etmiş, Hindistân beldelerinden bazılarında kendi nâibi olarak görevlendirmişti. O, Sultân'ın yokluğunda İslam hil'a-tini çıkarıp küfür hırkasını giyerek bir mürted olmuş idi. Sultân, onun üzerine yürüyünce o diyârdan ayrıldı ve [2915] o vilâyet bir kez daha Sultân'ın kullarının hâkimiyetine girdi¹³⁵.

Sultân'ın Bhim Nagar Kalesi¹³⁶ Tarafına Yürümesi

Sultân Mahmûd, bu iki meşhur fetihten sonra Gazne'ye geldi. Birkaç gün sefer meşakkati ve sıkıntısından uzaklaşıp rahat etti¹³⁷. Sonra İslam sancaklarını (alem) o diyarda yükseltmek ve küfür sancağını kırıp baş aşağı çevirmek için Hind diyarına yöneldi¹³⁸. Zafer delili sancağı Vayhand Nehri'ne (شط ويهند)¹³⁹ ulaşınca Bâl bin Ende bal

134 Bu sefere Pencab seferi de denir bkz, Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, s.21.

135 Bu sefer için ayrıca bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.137; İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.157-158); Gerdîzi, s.390-391; Hamdullâh Müstevfî-i Kazvînî, *Târih-i Güzide*, s.393.

136 Metinde "Bhim Buğra Kalesi (قلعة بهيم بغرا)" bir başka yerde "Bhim Nefer" (بهيم نفر)

137 "Fakat dinlenemedi. Çünkü o oturmak, yumuşak döşekte yatmak, kızlar ile oynamak, çalgı dinlemek, oyun oynamak için değil, gaza etmek, Tanrının rızasını tahsil etmek, güzel bir ad bırakacak, ancak büyük sevab kazandıracak, surette çalışmak ile dinlenebilirdi. El-hâsıl onun tabiyatı diğer insanların tabiatına benzemezdi. Bundan dolayıdır ki, tekrar gaza etmek İslâm bayrağını yükseltmek, müşfiklerin bayrağını baş aşağı etmek istedi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.138.

138 el-Utbî (s.138) ve İbnü'l-Esîr'e göre seferin başlangıç tarihi 398 senesi Rebîü'l-âhiri (Aralık 1007-Ocak 1008)'dir. (Türkçe terc, IX, s.168) Gerdîzi ise 399 (1008) senesi olarak kaydetmiştir. (s.387)

139 Birûnî'nin Vayhind dediği Vayhand (Ohind, Udabhandapur, bugünkü Und), İndus nehri yakınlarındaki Ravalpindi civarında bulunan eski bir şehirdir. Eski Lahor-Peşâver yolu üzerinde ve Peşâver'den üç günlük mesafede olan Vayhand, Attock'un aşağı yukarı on beş mil kadar yukarısında İndus'un batı yakasında bulunmaktadır. Gazneli fetihleri öncesi Hinduşâhilerin merkezi olan Vayhand hakkında *Hudûdü'l-Âlem*'de şu bilgiler verilmiştir: "Vayhind,

(بال بن اندبال)¹⁴⁰ kalabalık bir ordu ile karşısına çıktı. Sabah şahbâzının ufuk yuvasından uçup gecenin karanlığına kanat açmasına kadar muhârebe ateşi alevlendi. O savaşta, sayısız asker öldü ve yaralandı. Az kaldı ki, nazar değip şeytanın darbesi İslam Sultânının ordusuna gâlib gelsin. Ancak Hakk'ın va'di müjdesi yetiştirdi. Sultân, hâs gulâmları ile taarruz etti. Kâfirler kıyâmet alâmetlerini görüp yaşayarak kaçmaya başladılar. O savaşta Sultân'ın eline otuz fil geçti.

Yemînü'd-devle Mahmûd, bizzat muhâliflerin peşinden gitti. Kâfirler hezimete uğrayarak kaçtılar. Düşmanlık ve nifak ehlinde birçok toprağa düştüler. Bhim Nagar Kalesi düzlüğüne kondular.

O kale, büyük birçok nehrin arasında çok yüksek bir dağın tepesine yapılmış idi. Hindliler bu kaleyi asırlardır büyük putlarının mahzeni olarak kabul ediyorlar, zahîre ve hazîneleri oraya naklediyorlar ve para, mücevher ve bunun gibi değerli eşyayı buraya dolduruyorlardı. Bunu yapmalarının sebebi, rahatlamak ve Tanrı[larının] (hazret-i ehadiyyet) huzuruna yakınlaşmaktır. Kaleyi kuşattı ve büyük bir cesaret ve azimle savaşa başladı.

Kale müdâfileri karşı koyamayınca onların kalplerini korku ve ümitsizlik sardı. Hepsi itaat kemendi boyunlarına geçirip emân ferâyadlarını yükselttiler. [2916] Kale kapılarını açtılar ve kendilerini Sultân'ın atının önüne attılar.

Yemînü'd-devle, Cûzcân Valisi¹⁴¹ ve hâs kulları ile birlikte kaleye girdi. Orada ele geçirilen ganîmetlerin tamamı yetmiş milyon yedi yüz bin dirhem olup altın, gümüş ve çeşitli kıymetli kumaş ve elbisenin ağırlığı yedi yüz bin men¹⁴² idi. Pîrân-ı devlet ve debîrân-ı

büyük bir şehirdir. Buranın hükümdarı Caypal, Gınnevc (Qinnau) Racasının hâkimiyeti altındadır. Burada az sayıda Müslüman yaşar. Hindistân'ın misk, mücevher ve değerli eşyasının yanında ticari mâlları da buraya gelir." *Hudûdül-Âlem*, Türkçe terc, s.46.

140 Merhûm Dr. Abbâs Zeryâb-i Hoyî, *Tâhrîr-i Ravzatü's-Safâ*'da şu şekilde zikretmiş: (جنگ کرد) (با اندبال) (بال بن اندبال) s. 593. [Nâşirin notu]. İbnü'l-Esîr'de "Ebrehmen Bâl b. Andpâl" (Türkçe terc, IX, s.168)

141 "Ebû Nasr Ahmet bin Muhammed-i Ferîgûnî" el-Utbî, (Yelgar terc), s.139.

142 Batman da denir. Bölgelere göre değişen bir ağırlık birimidir. Tebrîz men'i üç kilodur. Bazı yerlerde sekiz, bazı yerlerde altı kilogram, bazı yerlerde ise

hazret onları saymaktan âciz düştüler¹⁴³. Oradan çeşit çeşit mücevherler ve inciler de çıktı¹⁴⁴.

Ganîmetler içinde uzunluğu otuz gez, eni ise on beş gez olan gümüşten mamul¹⁴⁵ büyük bir çadır/otağ (hâne) vardı. Kurulup bozulması, kapanıp açılması ve toplanıp taşınması kolay olsun diye enli tahtaların yanyana getirilmesi ve sağlam bir şekilde birbirine bağlanması suretiyle yapılmıştı¹⁴⁶.

Sultân, sarayın güvenilir kişilerden bir topluluğu kalenin muhafazasına bırakıp ilahi yardımın teminâtı ve ikbâlin himâyesinde (zimân-ı nusret ve kenef-i ikbâl) Gazne'ye hareket etti.

Kendi devletinin binasına [Gazne'ye] dönüp huzur bulunca, sarayın ortasına bir sofra sermelerini buyurdu¹⁴⁷. O yıldız gibi incileri, ateş renkli yâkûtları, çiçeklere ve yıldızlara benzeyen sair mücevherleri oraya döktüler. O mecliste hâzır bulunan sair meliklerin elçileri, hayretten parmaklarını ısırp şaşırıp kaldılar¹⁴⁸. Türkistân pâdişâhı

832/833 grama karşılık geldiği söylenmektedir. Selçuklu Türkiye'si'nde de küçük şer'i menn, 260 dirhem (= 833 gram) idi. (*Ferheng-i Fârisî-i 'Amid*, III, (Haz. Hasan 'Amid) Tahran 1363, s.2311; *Gencine-i Güftâr Ferheng-i Ziyâ*, III, (Haz. Ziyâ Şükün,) MEB Yay., İstanbul 1984, s.2311; Hinz, s.26).

143 "Hâciblerinden Altıntaş ile Asığ (?) Tekin'i altın ve gümüş ve diğer kıymetli eşyalar hazinesine memur etti. Ama asıl cevahir hazinesini bizzat kendi müşahede etti ve kendi nezareti altına aldı." el-Utbî, (Yelgar terc), s.139.

144 "Yeminü'd-devle yakın adamları ve güvendiği şahıslarla beraber kaleye çıktı. Sayısız denecek kadar muazzam mücevherât ele geçirdi. Ayrıca doksan milyon dirhem-i şâhiyye, yedi yüz bin tane altın ve gümüş kap ile dört yüz ölçek (men) altın ve gümüşü ganimet aldılar." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.168); Hamdullâh Müstevfî-i Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s.393; Gerdîzi, s.391.

145 İbnü'l-Esîr'de "Kalede otuz arşın uzunluğunda ve on beş arşın genişliğinde bir ev vardı ve tamamen gümüş doluydu." (Türkçe terc, IX, s.168)

146 "Bulunan nefâyis arasında gümüşten yapılmış büyük bir ev var idi. Uzunluğu otuz arşın, eni on beş arşın idi. Yekpare olmayıp enli parçalardan yapılmış, çengellerle birbirine bağlanmıştı. Bu suretle bozulması, kurulması, açılması, toplanması kolay idi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.139.

147 Gerdîzi'ye göre Gazne'ye dönüşü 400 (1009) senesidir. (s.391)

148 "Böyle nefâyisin, Acem ve Rum padişahlarının, Karun'un hazinesinde görülmediğini, hatta eski kitaplarda bile böyle şeylerden bahsedilmemiş olduğunu, bu

'Togan Han'ın elçileri dediler ki: "Bu kadar çok ve çeşitli mücevher insan havsılasına sığmaz. Kârûn'un hazînesi bile bunun onda birine ulaşamaz."

Nârîn Gazvesi

Sultân, daha önce vermiş olduğu söz ve adak gereğince dört yüz (1009-1010) senesinde büyük bir ordu ile Hind memleketine yürüdü¹⁴⁹. O memleketin ortasında gelince orduya Hind diyârının tahribi ve kâfirlere azab için fermân verdi. Reislerden ve önderlerden (ru'esâ ve zu'emâ) birkaç kişi, o ayak takımını cehenneme gönderdiler ve o rezil kavmi dağıttılar. Sonra sağ salim ve ganîmet elde etmiş bir şekilde merkezlerine döndüler.

Hind meliklerinin meliki, Muhammed (S.A.V)'in nusret-kârin sancağının o vilâyetin etraf ve yollarına ulaştığını anlayınca, İslam ordusuna karşı mukavemet edemeyeceğini gördü. [2917] Kendi hâs kulları ve ileri gelenleri Sultân'ın huzuruna gönderdi ve yalvarıp yakardı. En iyi fillerinden ellisini filhâne-i hâs'a göndermeyi; her sene hâzîne-i âmireye vergi (mâl) vermeyi; ordu-yu hümâyûnun hizmetine dönüşümlü olarak iki bin atlı göndermeyi; bu ahidlere devamlı ve sürekli uymayı kabul etti. Anlaşmaya göre onun evlâd ve yakınlarından Hind diyarında hâkim ve hükümdar olacak olanlar da bu şekilde davranacaklardı¹⁵⁰.

Sultân, bu barışa razı oldu. Ele geçirilen mâlların tahsili için bir topluluğu görevlendirdi. [Horâsân ile Hindistan arasındaki] tüccâr

zenginliğin gözlerin görmediği şeylerden bulunduğunu söylediler." el-Utbî, (Yelgar terc), s.139.

149 "Öyle bir gaza yapmak istiyordu ki, bundan evvelki gazalardan daha parlak olsun, tarihin sahifelerine ziynet versin, sevabı pek ağır, ulu yaradana yakınlık için kuvvetli sebep olsun." el-Utbî, (Yelgar terc), s.147.

150 el-Utbî'ye göre antlaşma maddeleri şunlardır: "1. Cizye verelim. 2. Fidyeye necat verelim. 3. Sultânın yüksek kapısında hizmet etmek üzere her yıl iki bin er verelim. Her sene yenisi gelsin eskisi dönsün. 4. Her biri birkaç sayılan elli fil verelim. 5. Bu fillere Hindistan nefâyesinden olmak üzere en kıymetli mâllar yükletelim. 6. Her sene muayyen, mukannen harac verelim. 7. Hind padişahı taahhüd eder ki, kendisi sağ oldukça bütün taahhüdlerini ifa edecek, kendisinden sonra evladı, ahfâdı da bu taahhüdlere sadık kalacaklardır." el-Utbî, (Yelgar terc), s.147.

yolu açıldı ve tâcirler gelip gitmeye başladılar. Gazneli Mahmûd, sağ sâlim ve ganîmet elde etmiş olarak Dârü'l-mülk'üne döndü¹⁵¹.

Gûr Gazvesi

Sultân, dört yüz bir (1010-1011) senesinde Gûr¹⁵² tarafına yürüdü¹⁵³. O bölgenin hâkimi olan Muhammed bin Sûrî, on bin adam ile Sultân'ın karşısında çıkıp saf kurdu¹⁵⁴. İki taraf arasında gün ortasına,

151 Bu sefer için ayrıca bkz, İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.173)

152 Herât'ın doğu ve güneydoğusunda bulunan Orta Afganistan'ın dağlık bölgesiyle Garcistan'ın güneyi, Cûzcân; Ferahrûd, Herîrûd ve Murgâb nehirlerinin yöresindeki topraklara Gûr denilirdi. Gûrlular veya Şansabâniler olarak bilinen hanedan ise 1000-1215 yılları arasında Horâsân, Afganistan ve Kuzey Hindistân'da hüküm süren bir İslâm hanedanıdır. Gazneli hâkimiyeti sırasında küçük bir kabilenin reisi olan Şensebânî'nin emirleri önce Gûr toprakları üzerinde siyasi hâkimiyetlerini kurdular, daha sonra nüfuz sahalarını giderek genişlettiler ve nihâyet XII. yüzyılda büyük bir güce sahip oldular. Gûr ve Gûrlular hakkında geniş bilgi için bkz, İqtidar Hussain Sıddiqui, "Gûrlular", *DİA*, XIV, s.207-211; M. Longworth Dames, "Gûr", *IA*, IV, s.825; C.E. Bosworth, "The Early Islamic History of Ghor", *Central Asiatic Journal*, 6, (1961), s. 116-33; C.E. Bosworth, "Ghurids", *Hindistân'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, II, Brill 1991, s.1099-1104; Ergin Ayan, "Gurluların Menşei Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/16 (Kış 2011), s.38-45; Salim Cöhlce, *Şemsi Melikleri*, (Basılmamış Doktora Tezi) Elazığ 1986, s.13 vd.; Salim Cöhlce, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., VIII, Ankara 2002, s.689-730.

153 İbnü'l-Esîr, seferin sebebini şu şekilde anlatıyor: "Gûr toprakları Gazne'ye komşu idi. Gûrlular yol kesiyor ve yollardan emniyeti kaldırıyorlardı. Yurtları korkunç ve dağlık bir bölgede, dar ve yüksek geçitlerde yer alıyordu. Yol kesip soygun yaptıktan sonra buralara gelip kapanıyorlar ve yollarının zorluğundan istifade ediyorlardı. Soygunlar giderek çoğalınca Yemînü'd-devle Mahmûd b. Sebüktekin böyle küfür ve fesat bataklığına saplanmış bozgunculara komşu olmaktan nefret duyarak asker toplayıp ordunun başına Herât valisi Hâcib Altuntaş ile Tus valisi Arslan Câzib'i getirdi. Bu ikisi Mahmûd'un en büyük kumandanlarıydı. Arslan Câzib ve Hâcib Altuntaş maiyyetindekilerle harekete geçip savaşçıların yerleştirildiği dar bir geçide kadar geldiler. Burada karşılıklı olarak birbirlerini ok yağmuruna tuttular. Her iki taraf da sabırla direndi." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.179). Ayrıca bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.147.

154 el-Utbî'ye göre Muhammed bin Sûrî'nin Sultân'ın karşısına çıkmasından önce de iki ordu arasında çarpışmalar olmuştur: "Evvelâ Herât valisi Altuntaş Hâcib

öğleye kadar mücâdele ve mükâtele devam etti. Devlet güneşinin zevâl vaktinde muhâlifler de zevâl buldular. Sultân, askerlerine aldatma amaçlı geri çekilmelerini buyurdu. Gûrlular, Sultân'ın hezimetle uğradığını zannettiler ve etraflarına kazmış oldukları hendekten çıkıp sahranın ortasına kadar ilerlediler. Sultân'ın ordusu, geri dönüp hep birden Gûrluları çevirdiler ve onları o çölde köpeklere ve kurtlara yem yaptılar. İbn Sûrî'yi yakalayıp Mahmûd'un huzuruna getirdiler. O, keder ve ıstırabından yüzüğündeki zehri içip cânını Mâlik [Allah]'e teslim etti¹⁵⁵.

el-Utbî¹⁵⁶, *Târih-i Yemînî*'de der ki; Gûr idarecileri ve halkı o

ile Arslan Câzib kumandaları altında pişdâr olarak bir mikdar asker gönderdi. Bunlar konarak, göçerek bir dar geçide yetiştir. Hâlbuki orasını Gûrlular, orayı asker ile doldurmuş bekliyorlarmış. Gûriler ile bunlar arasında muharebe başladı. Fakat yer dar olduğu için yalnız kılıçve hançer ile iş görülüyordu. Sultân, muharebenin başladığını haber alınca hususî kölelerinden bir cemaat ile imdada koştu. O alçakları yavaş yavaş sürerek o dar geçitten çıkardılar. Geçitte barındıkları yerleri aldılar. Alçaklar geçitten püskürtüldükten sonra dağ eteklerine, tepelere geldiler. Bu suretle süvariler uğraşmağa başladılar. Nihayet alçakların başı olan İbn Sûrî'nin oturak yeri olan Âhengerân hisarına vardılar. Hisarı muhasara ettiler. Bu hâli gören İbn Sûrî on bin kişi ile hisardan çıktı. Sultânın karşısına askerini yasadı" el-Utbî, (Yelgar terc), s. 148.

- 155 "... Şehirden karşılarına on bin savaşçı çıktı. Müslümanlar öğleye kadar onlarla savaştılar. Sonunda bunların en cesur ve en kuvvetli savaşçılar olduklarını anladılar. Yemînü'd-devle ordusuna yavaşça geri dönmelerini emretti. Ordu da Yemînü'd-devle'nin emrine uyup geri döndü. Gûrlular bu durumu görünce Gaznelilerin bozulup kaçtığını zannettiler ve şehirlerinden uzaklaşıncaya kadar onları takip ettiler. İşte tam bu sırada Müslümanlar geri dönüp düşman üzerine saldırdılar. Kılıçlarını çekip kimini öldürerek, kimini de esir alarak Gûrluları mahvettiler. Esirler arasında liderleri ve büyükleri İbn Sûrî de vardı. Müslümanlar şehre girip hâkim oldular, şehirdeki malları ganimet aldılar ve Gûrlulara ait diğer şehir ve kaleleri de fethettiler. İbn Sûrî Müslümanların Gûrlulara yaptıklarını görünce yanında taşıdığı zehri içerek intihar etti. Böylece hem dünyada ve hem de ahirette hüsrana uğradı." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.179), Hamdullâh Müstevfî-i Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.393.

- 156 Ebû Nasr Muhammed b. Abdilcebbâr el-Utbî er-Râzî (ö. 427/1036), 350 (961) yılında Rey'de doğdu. Sahâbeden Urbe b. Gazvân'a nisbetle el-Utbî diye anılır. Sâ mânî Veziri Ebû'l-Hüseyin el-Utbî'nin torunudur. Ailesi kabile mensuplarıyla birlikte Rey'e yerleşmişti. Sâ mânîler devrinde Horâsân'da

zamana kadar İslam dinini kabul etmemişlerdi¹⁵⁷. Ancak *Tabakât-ı Nâsirî* müellifinin¹⁵⁸ ve Gûr sultânlarının tarihini kaleme almış olan

önemli bir görevde bulunan dayısı Ebû Nasr'ın yanına gitti ve Nişâbur'da şâhibü'l-berid olarak Sâ mânî hizmetine girdi. Sâ mânîler'in Horâsân ordusu kumandanı Ebû Ali b. Ebû'l-Hasan es-Sîmcûrî ve Ziyârîler'den Kâbûs b. Veşmgîr'e kâtiplik yaptı. Ardından Gazneli hânedanının kurucusu Sebük Tegin'e intisap etti. Bu arada Sebük Tegin ve Sultân Mahmud devrinin münşî ve ediplerinden Ebû'l-Feth el-Büstî'nin yanında çalıştı. Sebük Tegin'in ölümünden (387/997) sonra Sultân Mahmud'un hizmetine girdi. Bir süre Nasr b. Sebük Tegin'in yanında Horâsân'da bulundu ve onun hakkında mersiye yazdı. Sultân Mahmud tarafından Garcistan Hükümdarı Ebû Muhammed b. Esed'e elçi olarak gönderildi (389/ 999), onu Sultân Mahmud adına hutbe okunması ve para bastırılması hususunda ikna etti. Bâdgîş'teki Genc-i Rustak sahib-i beridliğine tayin edildi. Fakat buradaki Vali Ebû'l-Hasan el-Begavî'nin entrikası sonucu görevinden uzaklaştırıldı (413/ 1022). Bir süre Sultân Mes'ûd'un yanında çalıştı. Ardından Nişâbur'a yerleşip ilim ve edebiyatla meşgul oldu. 427'de (1036) vefat etti, 430 (1039) yılında öldüğü de rivayet edilir. el-Utbî'nin günümüze ulaşan eseri meşhur Kitâbü'l-Yemînî'dir (*Sîretü'l-Yemînî, Târihu'l-Yemînî, Târihu'l-el-Utbî*). Müellif, Arapça kaleme aldığı eserini 412 (1021) yılında tamamlayarak hâmisî Gazneli Veziri Ahmed b. Hasan el-Meymendî'ye sunmuştur. *Kitâbü'l-Yemînî*; Sebük Tegin, Yemînî'd-devle Sultân Mahmûd-ı Gaznevî ile çağdaş hükümdar ve devletlerin 411 (1020) yılına kadar tarihini ihtiva etmektedir. Sultân Mahmud'un Hindistân seferlerinin yanı sıra Sâ mânîler'in son dönemleri, Abbâsiler, Saffârîler, Sîmcûrîler, Büveyhiler, Ziyârîler, Karahanlılar, Gurlular, Garcistan şahları, Afganlar, Ferîğünîler (Âl-i Ferîğûn) ve Hârizmşahlar (Altuntaşoğulları) hakkında değerli bilgiler içerir. Kitâbü'l-Yemînî'nin çok süslü ve ağır olan üslûbu İslâm dünyasında her zaman takdir edilmiştir." Erdoğan Merçil, "el-Utbî, Muhammed b. Abdülcebâr", *DİA*, XLII, s.236-237.

157 "İbni Sûrî, akrâbî ve maiyyeti ile esir edildi. Yıllarca toplanmış mallar ve silahlar, ganimet olarak zaptedildi. Orası İslam yurdu oldu. Bu büyük fethin haberi dünyanın her tarafına yayıldı." el-Utbî, (Yelgar Terc), s.148.

158 *Tabakât-ı Nâsirî*, 1260 senesinde Kâdı Minhâc-ı Sirâc el-Cûzcânî tarafından Dehlî'de kaleme alınmıştır. Yirmi üç bölümden (tabaka) oluşan *Tabakât-ı Nâsirî*, umûmî bir İslâm tarihidir. Hz. Âdem'den başlayarak kendi zamanına kadar gelen olayları ihtiva eden eser, üslûbunun güzelliği ve muhtevasının genişliği sebebiyle XIII. yüzyılda yazılan Farsça tarihler arasında seçkin bir yere sahiptir. Kâdı Minhâc-ı Sirâc ismiyle şöhret bulan el-Cûzcânî, 589 (1193) senesinde Fîrûzkûh'ta doğmuştur. İlim ve edebiyatla meşgul bir aileye mensup

Ferîdü'd-dîn Mübârekşâh-i Merve'r-rûdî'nin¹⁵⁹ iddiasını görmemiş ya da kabul etmiyor. Bu iddiaya göre Gûr halkı, Emîrül'l-mü'minîn Ali'nin (Aleyhi's-selâm) hilâfeti zamanında Müslüman oldu. O dönemde Gûr hâkimi Zuhâk/Duhâk (ضحاک) soyundan bir şahıs idi. O, Gûr'un idaresi konusunda, Esedullâhu'l-Gâlib Ali bin Ebî Tâlib'in (Salât ve selâm onun üzerine olsun) el yazısı ile ve kendi adına yazılmış bir menşûr almış idi¹⁶⁰. Onun evlâdı bu bununla

olan müellif, XIII. asrın ilk yarısında Dehli Türk Sultânlığında en yüksek dinî-kazaî mevkilere kadar yükselmiş ve *Tabakât-ı Nâsri* adlı eseri ile Hind-İrân tarihçileri arasında mühim bir yer tutmuştur. Müellif ve eseri hakkında bkz, *Tabakât-ı Nâsri (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar)*, Türkçe terc., [Müellif ve Eser Hakkında], s.1-18.; *Tabakât-ı Nâsri* (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar), Çeviri ve Notlar: Mustafa Uyar, İstanbul 2016, [Giriş] s.13-33. Ayrıca bkz, M. Fuad Köprülü, "Cûzcânî", *İA*, III, s. 230; C. E. Bosworth, "Menhaj-e Seraj", *Encyclopaedia Iranica*, [http://www.iranicaonline.org/articles/menhaj-seraj#]

159 Ferîdü'd-dîn Mübârekşâh'ın kasdedilen eseri Nesebnâme'dir ve anlaşıldığı kadarıyla *Tabakât-ı Nâsri* müellifi el-Cûzcânî de konuyla ilgili bilgileri bu Nesebnâme'den nakletmiştir. Şöyle ki, el-Cûzcânî'nin babası Sîracü'd-dîn, saray muhitindeki konumuna uygun olarak Sultân Gıyâsü'd-dîn'in kızı Mâh-ı Mülk (Mâhmelek) Hatun'un sütkardeşi ve mektep arkadaşı olan aristokrat bir ailenin kızıyla evlenmişti. el-Cûzcânî, annesinin sayesinde iyi bir eğitim aldığı gibi, Mâh-i Mülk (Mâhmelek) Hatun'un Fîrûzküh'taki sarayında rahat bir hayat sürmüş, büyü yaşına kadar gece gündüz haremden bulunarak onun terbiyesiyle yetişmişti. İşte bu esnada, henüz on üç yaşında iken bu hatunun huzurunda kendi ifadesiyle "Melikü'l-keâm Mevlânâ Fahrü'd-dîn Mübârek Şâh-i Merve'r-rûdî'nin" Nesebnâme'sini ve Gûrluların İslamlaşmasıyla ilgili verdiği bilgiyi burada görmüştü.". Müellifin göre "Fahrü'd-dîn Mübârek Şâh, bu Nesebnâme'yi Sultân Alâü'd-dîn Hüseyin Cihânsûz'un adına kalame almıştı. Fakat Melike-i Celâli'den [yani Sultân Gıyâsü'd-dîn'in kızı Mâh-ı Mülk/ Mâhmelek Hatun'un ağzından işittim ki, ... daha sonra Sultân Gıyâsü'd-dîn Muhammed-i Sâ'm'ın mübârek elkâbıyla süslendi ve tamamlandı." Bkz, [Abdu'l-hayy Habibi Neşri], I, s.318-319.

160 *Tabakât-ı Nâsri* müellifi el-Cûzcânî'nin, Gûrluların İslamlaşmasıyla ilgili Nesebnâme'den naklederek verdiği bilgiler şu şekildedir: "Müellif, daha sonra şöyle der: "Bu hanedan, Zuhâk/Duhâk oğullarının kovulmasından sonra, Gûr topraklarında güçlenip büyüdüler. Büyük bir ihtimalle Emîrül'l-Mü'minîn Ali'nin (radiyallahu anh) hilâfeti döneminde, Ali (keremullah)'ın eliyle iman

övnürlerdi. [2918] O menşûr, Behrâmşâh bin Me'sûd-i Gaznevî zamanına kadar onların elinde bulunuyordu.

Tarihçilerden bir kısmı demişlerdir ki; Beni Ümeyye'nin elebaşları (Allah'ın laneti üzerlerine olsun), hatiblerin minberlerde İmâmü'l-muttakîn ve onun azîz evladına (Salât ve selâm onların üzerine olsun) küfretmelerini emredince İslam beldelerinin tamamında o mel'ûnların fermânı mucibince amel ettiler. Fakat Gûr'da, Ferîdü'd-dîn Mübârekşâh bu konuda şöyle dedi:

Şiir

*"İslam diyarında hiçbir minber kalmadı
Bir hatibin ona böyle hutbe okumadığı
Âl-i Yâsin için kötü sözler söyleyip
Açık bir şekilde lanet ettiler
Bu yüzden onun yüce (yüksek) diyarı korundu
Ama o kötü alçakların elinden çıktı
Bu tür çirkin sözleri o asla söylemedi
Ne açık ne de gizli şekilde
Bu yüzden o hanedana [kimsenin] laneti uğramadı
Bunu bütün âlemde iftihar bil
Zira onun imanlı ve adil padişahları
Diğer milletlere karşı bununla kıvanç duyarlar"*

Bazı tarihçiler ise Muhammed bin Sûrî'nin kıssasını başka bir şekilde kaydetmişlerdir. Buna göre Sultân Mahmûd, her ne kadar Muhammed bin Sûrî'yi muhâsara etse de ona karşı galip gelemedi ve sonunda onu ahid ve mîsâkla ele geçirip hapsedti ve Gazne'ye götürdü. Onun hapsedilmesinden bir müddet geçtikten sonra Sultân ona "Oğlun Hasan'ı, dergâhın hizmetinde kalması için vilâyetinden çağır. Söz veriyorum, Hasan geldiğinde seni vilâyetine gitmen için serbest bırakacağım." dedi.

ettiler, Müslüman oldular. Ondan bir ahid ve sancak aldılar. O hanedandan her kim tahta otursun Ali'nin onlara verdiği o ahid ve sancak ona verildi. İmamlara ve ehl-i beyt-i Mustafâ'ya (SAV) muhabbetleri tam olup onların itikatlarına çok kuvvetli bir şekilde yerleşmişti." el-Cûzcânî, [Abdu'l-hayy Habîbî Neşri], I, s.319-320.

Muhammed, oğlunu çağırdı. Hasan, Gûr'dan Gazne'ye geldi. Fakat Sultân onu da hapsedti. O, bir müddet sonra hapisten kaçıp Gûr'a gitti. Sûrî'nin evlâdları ve Sultân'ın torunları arasında düşmanlık başladı¹⁶¹. Bu konunun bir kısmı, kendi yerinde anlatılacaktır İnşallahi Teâlâ.

Horâsân'da Kıtık

Bu sene içinde (401/1010-1011) Horâsân'ın genelinde ve özellikle Nîşâbûr'da bir kıtlık baş gösterdi ki, halk gıda ve yiyecek bulamamaktan kuvvet ve mecâlden kesildi. Buğday ve arpa [tanesinin] kıymeti, inci tanesini geçti¹⁶². Şehirde köpek ve [2919] kediden bir iz kalmadı. Hatta anne, semiz evladından besleniyor; kardeş, kardeşinin etiyle gün geçiriyor; koca, karısını kaynatıyordu. Nîşâbûr'da hiç kimse, yanında güveneceği silahlı kimseler olmadan uzak mahallelere gidip gelemez hâle geldi¹⁶³.

161 el-Utbî, İbn Sûrî'nin akıbetini şöyle anlatıyor: "Sultân mesrûr, muzaffer olarak Gazne'ye döndü. İbn Sûrî, kendisini kementte, boynunda lâle, hisardaki mallar gitmiş görünce bilhassa mallara acıyarak yüzük taşında taşımakta olan zehri emdi. Canını cehennem malikine ısmarladı." el-Utbî, (Yelgar terc), s.148.

162 Bu kıtlık, el-Utbî tarafından şu şekilde anlatılmıştır: "Gül yanakları soldu. Güzel yüzlerin tazeliği kaçtı. Hazan yaprağına döndü. İri gözler çukura düştü. Tatlı dudaklar buruştu. Natika hânendesinin dil ergonunu üzerindeki söyleme kırımları koptu. İnci gibi dişler iç yanmamasının sıcaklığından sarardı. Güzel kokulu ağızlar açlıktan iğrenç kokmağa başladı. Canlar dudaklarının uygun-suzluğundan yüzlerini merkezi çevirdi. Buğday tanesi kıymetçe inci tanesini geçti. Gökteki sümbüller, yerdeki sümbüllerin kıymetini kıskandı. Muhtekirlerin ambarları Musa'nın annesinin gönlü gibi bomboş oldu. Sofrası açık insanların karınları davul gibi boşaldı. Ekmekten nişan kalmadı. Yiyecek yok oldu. İnsanların çocuğu, genci, yaşlısı, erkeği, dişisi ekmek, ekmek diye hakırıyor, oldukları yerde ölüyorlardı. İnsanlar iptida ekinleri, sonra otları yediler. Bunlar bittikten sonra kedileri, köpekleri yediler. Daha sonra süprüntülüklerdeki kemikleri topluyor, haşlıyor, onunla avunuyor, kendilerini aldatıyorlardı. Kasabın birisi bir hayvan kesecek olsa fukara takımı akan kanlar üzerinde birbirini çiğniyor, bir parça kan can yerine geçiyordu. Fakat böyle kan yiyenlerin çok geçmeden canları karı yere geliyordu. Gözümlle gördüm. Bir takım insanlar fişkuları karıştırıyor, içinde arpa tanesi arıyorlardı. Fakat ne mümkün... Çünkü fişkılarda arpa tanesi bulunmaz olmuştı." el-Utbî, (Yelgar terc), s.148-149.

163 "Gitgide felâket büsbütün arttı. Anne çocuğunu, kardeş kardeşini, kişi karısını kesiyor, kaynatıyor, pişiriyor, yiyor bu şekilde yaşamak istiyordu. Bir an geldi

Derler ki; o günlerde hadîs imâmlarından bir dânişmend, İmâm Ebû't-Tayyib Sa'lûkî'nin huzuruna gitti. İmâm, ona "Niçin bir müddettir [yanımıza uğramıyor,] bizim ile görüşüp konuşmuyorsun?" diye sordu. Dânişmend, "Benim hikâyem, hikâyelerin gariplerinden ve ahvâlin acayıplerindendir." dedi. İmâm, bu durumun keyfiyetini öğrenmek istedi. Dânişmend "Bir keresinde akşam namazından sonra bir yoldan geçiyordum. Birden bir şahıs boynuma bir kemend geçirdi. Boğazımı o kadar sıktı ki, az kaldı nefesim keşilecekti. Beni çekip götürdü. Bir sokağa getirdi. Evden bir kocakarı çıktı ve iki diziyle hayalarımaya vurdu. Ben, o darbelerden baygın düştüm. Bir müddet sonra yüzüme serptikleri soğuk suyu hissederek kendime geldim. Etrafımda oturan bir topluluk gördüm. Onlar, benimle güzel ve yumuşak bir şekilde konuştular. Kendime gelmem için çok çaba harcadılar. Anladım ki, o topluluk, beni bayılttıkları esnada [oradan geçiyor ve] kendi evlerine gidiyorlarmış. Beni bayıltan vicdansızlar, onları görünce korkup kaçmış ve beni o hâlde bırakmış. [Onlar da beni alıp kurtarmışlar ve ayılmamı sağlamışlar.]

Kıssa: Bir müddet bu hadisenin korkusuyla yirmi gün yatağa düştüm. Sağlık ve sıhhatime kavuşunca seher vakti farîzayı eda için mescide gittim. Cübbeyi giydim. Birden bana doğru bir kemend atıldı. Bu kemend, benim boğazıma geçirmek için atılmış ise de Allah'ın lütfu yetişti. Sarıgım, kemendi engelledi ve şîrîn cânımı korudu. Bu olaydan sonra bir daha gün aydınlanmadan evden çıkmayacağım

ki, insanlar insan avcılığına başladılar. Tenha yerlerde, تنها yollarda insanlar kendi gibi insanları kapıp kaçıyor götürüyor, kesiyor, yiyorlardı. İnsanların eti yeniyor, yağı eritiliyor, yemek yağlarına karıştırılarak satılıyordu. Bunun içindir ki, kendini bilenler yağ yemeği bıraktılar. Hükümet insan yemenin önüne geçmek için çalışıyor, evleri basıyor, birçok kimselerin evinde insan kemikleri bulunuyordu. Hükümet bu cinayete cesaret edenleri asıyor, kesiyor, fakat cinayetin önü bir türlü alınamıyordu. Uzak bir mahalleye gidecek, تنها yoldan geçecek insanlar silahlanıp cemaat halini almadıkça gidemiyorlardı. Yalnız gidenlerin başına felaket gelmesi muhakkak gibi idi. Ölenleri yıkama, kefenleme kalkmıştı. Çünkü yüyücüler yıkamağa yetişemiyordu. Kefen ise kalmamıştı. Bundan dolayı ölüleri eski püskü çamaşırlarıyla gömüyorlardı. İnsan telefâtı o dereceyi buldu ki, yalnız Nişabur'da yüz bine yakın yahut yüz binden ziyade insan açlıktan ölmüştü." el-Utbî, (Yelgar terc), s.149.

diye kendi kendime söz verdim. Orada hâzır bulunanlar bu büyük musibete şaşır kaldılar ve Hudâ-yı Te'âlâdan âfiyet dilediler. Onun rahmet ve koruyuculuğuna sığındılar¹⁶⁴. [2920]

İlig Han'ın Yemînü'd-Devle Mahmûd'la Yaptığı Savaşta Münhezim Olmasından Sonra Onun ve Togan Han'ın Durumu

İlig Han, Sultân Mahmûd'un savaş meydanından kaçtıktan sonra Mâverâü'n-nehr'e döndü. Yemînü'd-devle, İlig Han ve kardeşi Togan'ın [durumları] hakkında araştırma yapmaları için o vilâyete câsûslar gönderdi. Câsûslar, Togan Han'ın Sultân'a itaat ve sadakat caddesinde sabit olduğunu, kardeşinin cür'et ve cesâretini tasvib etmediğini öğrendiler. Togan Han, bir elçi gönderip Sultân'a "Biz, her zaman ahde ve yaptığımız dostluk antlaşmasına bağlıyız." dedi. Kardeşinin uygunsuz hareketlerinden dolayı özür dileyip "Cihân-ârânın aklından çıkmasın ve unutulmasın ki, ben onunla aynı fikirde değilim." dedi.

İlig Han, kardeşinin kendisine riyakârlık ettiğini ve onun anlaşma ve uzlaşmasının Sultân'la olduğunu görünce kendi kendine karar verdi: Önce evin içindeki düşmanını [kardeşi Togan'ı], fitnenin başı olarak ortadan kaldırmaya karar verdi. Mâverâü'n-nehr ordusunu toplayıp Togan Han'ın vilâyetine yöneldi. Özkend'den geçerken kar yüzünden yollar kapandı ve çaresiz geri döndü. Bahar kuyumcusu, kar gümüşünü yeryüzünün deliklerinde ve gözeneklerinde erittiği zaman İlig, etbâ' ve eşyâyla birlikte kardeşi ile savaşmak üzere hareket etti¹⁶⁵.

164 Bu kıtlığın ardından bir veba salgını başlamış ve "Halk, ölümlerini defnetmekten aciz kalmıştır. (İbnü'l-Esir, Türkçe terc, IX, s.182). Bu durum karşısında Sultân, her taraftaki tahsildarlara, maliye memurlarına ferman gönderip bilhassa fukaraya ve miskinlere bol bol paralar vermiş, bu suretle halkın bir kısmının kıtlıkta ölmesinin önüne geçilmiştir. Sayısız insanın ölümüne sebep olan bu kıtlık, 402 (1011) senesinin mahsulü yetişinciye kadar devam etmiş, yeni mahsülün yetişmesiyle sona ermiştir. (el-Utbî, (Yelgar terc), s.150-151)

165 "İlig Han bu sene (401/1010-1011) kardeşi Toğan Han ile savaşmak üzere ordusuyla yola çıktı. Özkent'e varınca kar yağdı. Bu yüzden daha ileri gidemedi ve Semerkand'a geri döndü. İlig Han'n kardeşi üzerine yürümesinin

O esnada her iki kardeş de Sultân'ın yüce tahtının ayağına (pâ-ye-i serîr-i a'lâ) elçiler gönderdiler. O elçilerin meclis-i hümayûnda birbirleriyle tartışma ve çekişmelerinden bıkan Sultân, hiç kimsenin eşi ve benzerini görmediği bir mahfil hazırlamalarını emretti.

Hazırlanan bu mahfil şu şekilde idi: Sultân'ın tahtının bulunduğu yerde fermân mucibince memâlik-i hâssdan iki bin gulâm bulunuyordu. Bunlar, renkli/rengârenk kaftanları (kabâhâ-yı mülevven) ve altın kemerleri (mantakhâ-yı zer) ile meclisin hemen yanında birbirlerine karşı saf tutmuş vaziyetteydiler. Türk kabilelerinden olan iki bin kişilik başka bir bölük ise parlak mücevherlerle süslenmiş Rûmî kaftanları (kabâ-yı Rûmî), kınlarındaki Hindî kılıçları (şem-şîrhâ-yı Hindî der gılâfhâ) ve omuzlarına aldıkları zırhları ile beklemekte idiler. Bunların yanında onun meclisinin karşısında Rûmî ipeklerden gâşiiyeleri, sırmalı koşum takımlarıyla bağlı vaziyette kırk dağ yapılı fil bulunuyordu. Sütun gibi yedi yüz fil ise [2921] şekilli gâşiiyeler, nefis silahlar ve diğer muhtelif süslerle donatılmış vaziyette her iki tarafın da arkasında sıra halinde duruyorlardı. Askerlerin umûmu Dâvudî zırhlar giymiş, başlarına Frengî miğferler (hûdhâ-yı Frengî) takmışlardı. Ordunun piyâdeler (reccâle-i sipâh) kalkanlarını öne doğru çıkarmış, kılıçlarını (tîğ) çekmiş ve mızraklarını (sinân) doğrultmuş idiler¹⁶⁶.

sebebi şudur: Toğan Han, Yemînü'd-devle'ye haber gönderip özür diledi ve kardeşi İlig Han'ın "Horâsân, şehirlerine karşı giriştiği harekât ile hiç bir ilgisi olmadığım bildirdi. Toğan Han mektubunda 'Ben onun yaptıklarına razı değilim.' diyor ve suçu sâdece kardeşine yükleyip kendisini temize çıkarıyordu. İlig Han bunu öğrenince kardeşine çok öfkeleni ve bu olay onun Toğan Han üzerine yürümesine sebep oldu." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.180). Ayrıca bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.151. Ayrıca bkz, Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.293-294.

- 166 "Sultân bu sırada elçilere bir ziyafet vermek istedi. Emretti, Sultânın iki tarafına süvariler iki sıra olarak dizildiler. Bu süvarilerin atları giyimli, davudî zırhlar giyinmiş, frengi tulgalar takınmış ve (zırhlar öyle zırhlar idi ki, birisini işlemek için zırhcılar pek uğraşmış, pek yorulmuşlardı. Bakarken gözler kamaşıyor idi) mızraklarını doğrultmuşlardı. Süvarilerin ön tarafına piyâdeler yerleştirildi. Kalkanları yüzlerine tutmuş, kılıçlarını çekmişlerdi. Sultânın oturacağı makama

Sultân'ın hemen önünde ise ay ve güneş gibi dizilmiş olan bir grup hâcib¹⁶⁷, elleri kılıçlarının kabzasında, göz ve kulakları taarruz etmek için bir işaret bekler vaziyette duruyorlardı¹⁶⁸.

O mahfilde elçilere izin (bâr) verdiler. Elçiler, o makamın heybetinden etkilenip büyük bir telaş ve korku ile tahtın yanına gittiler. Yer öpme ve diğer kulluk şartlarını yerine getirdiler. Ondan sonra elçileri ziyâfet sofrasının başına getirip oturtular. Altın ve gümüş tabaklarla, murassa kâselerle donatılmış, Rûmî ve ipek halılar serilmiş bir cennet gördüler. Başköşeye bir mangal koyulmuş, onun etrafına dörtlü, altılı, sekizli ve daire şeklinde oluşturulmuş sofralar kurulmuştu. Her bir sofraya, bakan gözleri şaşkınlıkla bırakacak kadar parlak mücevherlerin birer çeşidiyle süslenmişti¹⁶⁹.

gelince iki tarafta Türklerin ileri gelenlerinden iki bin köle bir birine karşı saf bağlamışlardı. Bunlar siyah, beyaz, kırmızı, sarı, haki ipekten Rûmî kaftanlar giymiş, üzerine cevâhirler oturtulmuş, altın kemerler kuşanmış, kını altından Hind kılıçlarına takınmışlardı. Asıl Sultân'a yakın olarak beş yüz maiyyet kölesi, derecelerine göre durmuşlardı. Bunlar da pek kıymetli Rûmî ipek kaftanlar giymiş, cevâhirler muressa altın kemerleri kuşanmış, omuzlarına altın topuzlar almışlardı. Bu kölelerin arkalarına en büyük fillerden kırk fil sıralanmıştı. Bu fillerin çulları Rûmî ipek kumaşlardan dikilmiş, üzümlü askıları kırmızı altından yapılmış, üzerine en kıymetli yâkûtlar oturtulmuş idi. Yedi yüz fil de süvarilerin arka taraflarına dizilmişti. Bu fillere renk renk zırhlar giydirilmiş, üzerlerine harbeler, kargılar takılmış idi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.152.

167 Gazneliler döneminde hâciblik ve hâcib-i kebir hakkında bkz, Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s.184 vd.

168 "Sultânın asıl huzurunda ise hâcibler bulunuyorlardı. Bunlar âşâ, güneşe benziyorlardı. Kılıçlarının uçlarını yere dayamış, ellerini kılıç kabzasına koymuş, çekmek için işarete, emre amâde bir vaziyet almışlardı." el-Utbî, (Yelgar terc), s.152.

169 "İşte Sultân ve meclisi bu hey'ette olduğu halde elçilerin huzura girmelerine müsaade edildi. Elçiler bu hey'eti görerek korkularından sersem bir halde huzura girdiler. Tahta yaklaştılar. Lâzım gelen resm-i hürmeti ifa ettiler. Bundan sonra Sultân emir buyurdu. Elçileri ziyafethaneye, sofraya başına götürdüler. Elçiler orada bir cennet gördüler. Altından, gümüşten havuz gibi büyük murassa tabaklar, sahanlar, yemek takımları, yemekhanenin başından sonuna kadar dizilmişti." el-Utbî, (Yelgar terc), s.152.

Sultân'ın tahtının önüne ağaçtan bir korkuluk koymuşlar ve bu korkuluğun levhalarını ve çevresini altın kuşak ve çivilerle tutturup kuvvetlendirmişlerdi. Görenler hep birlikte dediler ki: İran kistrâlarının, Rûm kayserlerinin, Arap hâkimlerinin ve Hind racalarının hiçbiri, bu nefâysin benzerini elde edememiştir¹⁷⁰.

Meclisin etrafına hoş kokulu miskler, en iyi anberler, beyaz kâfûrlar, Kumârî¹⁷¹ ödler, yapma ağaç kavunlar, boyalı nârenciyeler, envaî çeşit meyveler, kırmızı altından yapılmış yemişlerle doldurulmuş zerrîn tabaklar koymuş idiler. Perî yüzlü hâs [gulâm]lardan bir topluluk, dizilmiş inci ve hazineye saklanan mercanlar gibi sıralanıp kırmızı renkli şarabı billûr kâselere döküp orada bulunanlara verdiler. Elçiler, bezmin süslenmesine ve meclisin donatılmasına şahit olunca hayret ve dehşet içinde kaldılar. Dönmek için izin istediler ve pâdişâhlara yaraşır hil'atlerle (teşrîf) geri döndüler¹⁷².

Sultân Mahmûd, İlig Han'a ve Togan Han'a, "Kardeşlik şefkati, iki kardeşin de intikam kılıcını kınında bırakmasını ve Kâdir-i zül'-celâlin size nasib etmiş olduğu mülk ve mâla kanaat getirmenizi

170 "Sultânın hususî oturması için ahşap bir oda vücade getirilmiş idi. Bu odanın tahtaları, ağaçları birbirine altın kuşaklar ve altın çubuklar ile tutturulmuş, altın çivilerle çivilenmiş rumi ibrişim halılar ile döşenmişti. Sultânın oturduğu yere masa gibi fakat kenarlı bir şey konulmuş, içi dörtlü, altılı yuvarlak gözlerle ayrılmış, her gözüne bir türlü cevher doldurulmuş idi. Bu cevherler öyle cevherler idi ki İran şahları, Rum kayserleri, Hind rayları, Arap melikleri bu cevahirin emsaline malik olamamışlardı. Bunun böyle olduğunu tek mil elçiler itiraf ettiler." el-Utbî, (Yelgar terc), s.152-153.

171 Hindistân'da Kumar burnundan çıkarılan öd.

172 "Sultânın oturduğu yerin etrafına içi en birinci misk, en iyi amber, kaysuri kâfur, kakuli ögüd, altından ağaç kavunları, turuncular, altından, lalı bedehşahdan, bahrumani yakuttan yapma salkım salkım yemişler ile dolu, gayet ince, pek sanatlı, pek mükemmel kaplar dizmişlerdi. Derken ortaya horozun gözü gibi kızıl, taze kızların tükürüğü gibi tatlı sâki geldi. Güzel saklanmış inci gibi iç oğlanları sâkilik etmeğe başladılar. Sağrakları "sağırları" dolaştırdılar. Elçiler, meclisin ziynetinden mabhut oldular. Fazla içecek olsalar akıllarını kaçıracaklarından korktular. Meclisten ayrılmak için Sultândan izin istediler. Sultân elçilerin arzularını kabul ile beraber himmetinin büyüklüğü icabı olarak onlara şahane hil'atler giydirdi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.153.

gerektirir. Bundan sonra olması gereken sizin aranızda muhabbet ve sevgi yolunun açılması, çatışma ve düşmanlık kapılarının kapanmasıdır.” diye haber gönderdi. Elçiler haberleri götürdükten sonra Diyâr-ı Türk’e barış ve kardeşlik yayıldı ve muhârebeden vazgeçip Sultân’ın fermânına göre amel ettiler¹⁷³. [2922]

Hind Gazası

Sultân, elçileri gönderdikten sonra Hind kalelerinden birine¹⁷⁴ sefer düzenledi. Zira o yerin vâlisi, isyân kelimesini ilan etmişti. Taarruz edip güneşin doğuşundan önce o hisarı kuşattı. Vâli, kendi sarayında huzursuz ve tedirgin olup ölümü müşâhede etti. Emân dileyerek dışarıya çıktı ve kendini Sultân’ın atının ayağına attı. Önceden kalan gecikmiş harac meblağı olan on beş milyon dirhemi vermeyi kabul etti. Bir kısmını da nakid olarak ödedi. Yemînü’l-devle ondan ayrıca on bir fil alarak Melik Deyyân’ın [Allah’ın] muhâfazası altında Dârü’l-mülk Gazne’ye döndü¹⁷⁵.

173 “Gelelim iki kardeş hâna: Bunlar birbirine bir zaman dargın, düşman olarak kaldılar. Nihayet ara yere müslimler, hayırhâhlar girdiler. İş tatlıya bağladılar. Barıştılar. Kılıçlarını kınlarına koydular. Her biri kendi memleketi ile kanaat etti.” el-Utbî, (Yelgar terc), s.153.

174 Sözkonusu sefer 402 senesi Cumâde’l-ülâsında (Aralık 1011) KUSDÂR üzerine yapılmıştır. İbnü’l-Esîr, Türkçe terc, IX, s.183. Ayrıca bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.153.

175 “... Sebebi şudur: KUSDÂR hükümdarı, Yemînü’l-devle’ye haraç vermek şartıyla onunla anlaşmaya varmıştı. Fakat daha sonra ülkesinin müstahkem bir mevkiye bulunmasına ve yollarının çok dar boğazlardan geçmesine aldanarak Yemînü’l-devle’ye verdiği haracı kesti, İlig Han’a sığındı. Bu sebeple Yemînü’l-devle KUSDÂR’ı ele geçirmek istiyor, ancak İlig Han’dan çekiniyordu. Daha sonra araları bozulunca KUSDÂR üzerine yürümeye kesin olarak karar verdi ve hazırlıklarını tamamladı. Herât üzerine yürüyeceğini ilân etti. Cemâziyü’l-evvel ayında (Aralık 1011) Gazne’den yola çıktı. Ancak yolda KUSDÂR tarafına yöneldi. Hiç haber sızdırmadan ilerledi, dar geçitleri ve dağ yollarını kesti. KUSDÂR meliki şehir geceleyin Yemînü’l-devle’nin askerleri tarafından sarılıncaya kadar olaydan hiç haberdâr olamadı. Sonra Yemînü’l-devle’den emân istedi. O da bu isteği kabul etti. KUSDÂR melikinin topladığı mâlları aldı ve onu eski görevine yeniden tayin ettikten sonra döndü.” İbnü’l-Esîr, Türkçe terc, IX, s.183. Ayrıca bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.153-154.

Garcistân Şârları¹⁷⁶ ve Onların Ahvâli

Türklerin hükümdarlarına Hân ve Hindlilerin Rây dedikleri gibi Garcistânlılar da kendi hâkimlerine Şâr derlerdi¹⁷⁷. Nûh bin Mansûr'un saltanatı döneminde Yemînû'd-devle Mahmûd'un devletinin günlerine kadar o diyarın idaresi Şâr Ebû Nasr'ın elinde idi. Onun oğlu Ebû Muhammed büyüüp delikanlılık çağına ulaşınca tahtı ve ülkeyi ele geçirdi. Ebû Nasr, hükûmeti ona bıraktı ve vaktini kitap okumakla, âlimlerle ve fâzıllarla sohbet etmekle geçirmeye başlayıp bâkî ni'met ve bolluğu, fânî lezzete tercih etti. Serverân-ı cihân ve eziyet ve sıkıntıya maruz kalanlar, onun dergâhını maksad-ı evvel ve ka'be-i ikbâl bilip dünyanın her tarafından o diyara gelirlerdi¹⁷⁸.

176 "Afgan Türkistanı dâhilinde, Mugab'ın yukarı vadisinde bir memlekettir. Mesâlik ve Memâlik'teki bir fıkra Bâmiyân şehrinin Garcistân dâhilinden geçen bir nehir kenarındaki dağ üzerinde kâin olduğunu beyan etmekle beraber, bugün Firûzkühilerin sakin oldukları mıntikanın aynı olması kuvvetle muhtemeldir. Eğer fıkra doğru olsaydı Hulum ırmağı boyunda bulunması icap ederdi. Fakat Bâmiyân'ın bir şehir ismi olmaktan ziyade bir memleket ismi olduğuna hükmedilebilir ve Garcitan'ın daha batıda Gûr memleketinin şimalinde ve Firûzkühilerin isimlerini bu şehirden almış olmaları muhtemeldir. Garcistân, şâr unvanı taşıyan kendi hükümdarlarıyla başlı başına bir devlet idi ve Sâmanilere sonra da Gaznelilere tabi idi." M. Longworth Dames, "Garcistân", *IA*, IV, s.717.

177 "Şâr-ı Garce/Garca" (Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s.393). Mücmelût-Tevârih'in yirmi birinci babında "Accem, Doğu Ülkeleri, Bazı Hind ve Batı ülkelerinin padişahları ile Rasulullâh (A.S.)'dan sonraki halife ve Sultânların lakabları hakkında" verilen malumatta Hindistan kıtası padişahlarının lakab ve künyeleri ayrı bir başlık altında verilmiştir. Buna göre Kanna (Kannoc) padişahlarına Rây, Keşmir padişahlarına Caybâl, Hindistan'ın tümüne fermanı geçen en büyük padişahlarına Mihrâc veya Cendâl, Kabil ve Sind padişahlarına Rutbîl (Zenbîl), Garcistân padişahlarına Şâr ve Bâmiyân padişahlarına da Şîn (Şîr) denilmektedir. Naklen bkz, Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s.114 vd.

178 "Bu oğlan biraz aptal idi. Gençliğine, edinmiş olduğu arkadaşlarına, yaran, yoldaşlarına güvenerek padişahlığı eline almak istedi. Babası, çocuğun bu arzusunu yenemedi. Şâhlığı ona bıraktı. Kendisi bir köşeye çekildi. Kitap mütalaası ve udeba ile vakit geçirmeğe başladı. İlim lezzeti ile dünya arzularından kanaat etti. Onun huzuru fezail menbağı, efâzıl hacetgâhı idi. Dünyanın

Ebû Ali Sîmcûr¹⁷⁹, Melik Nûh'a isyân ettiği zaman o iki Şâr'ı itaat altına atmak istedi. Onlar, Âl-i Sâmân'dan gördükleri ihsan ve nimetin hakkını gözetip Ebû Ali'ye itaat etmeyi reddettiler¹⁸⁰. Ebû Ali, Ebû'l-Kâsım-ı Fakîh'i, cesur bir topluluk ile birlikte onlarla savaşmaya gönderdi. Ebû'l-Kâsım, semâyla müvâzî ve ikizler burcu ile müsâvî birkaç dağı katetti ve iki Şâr'la defalarca savaştı. Onları [2923] Dârü'l-mülk'ten çıkardı. Baba ve oğul, memleketlerinin en uzak bölgesinde yer alan bir kaleye sığındılar. Ebû'l-Kâsım, onların hazîne ve definelerini ele geçirdi ve Garcistân'da kaldı¹⁸¹.

Emîr Nâsirü'd-dîn, Horâsân'a gelince Ebû Ali Sîmcûr ve Ebû'l-Kâsım Sîmcûr'u çağırdı. İki Şâr, Emîr Nâsirü'd-dîn'in yoldaş ve yardımcıları zümresine dâhil olup Nûh bin Mansûr'un tâbiyet şartlarına uydular¹⁸². Sâmânîlerin devlet günleri sona erip Yemî-nü'd-devle'nin ikbâl yıldızı kemâlin zirvesine ulaşınca *Târîh-i Yemîni*

hünerlileri, zamanın felezzedeleri, onun dergâhını maksad kâbesi edinmişlerdi. Dünyanın her tarafından ona koşarlar. Maksadlarını elde ederek dönerlerdi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.154.

179 Bkz, Erdoğan Merçil, "Sîmcûrîler IV-Ebû Ali b Ebû'l-Hasan Sîmcûr", Belle-ten, XLIX/195, (1985), s.547-567.

180 "Şârlar kalesinin muhkemliğine, yerlerinin sarpılığına güvenerek Ebû Ali'ye cevap verdiler. Dayattılar. 'Biz Âl-i Sâmân'ın yetiştirmesiyiz. Onların sayesinde büyüdük, nimetleriyle beslendik. Biz onlara küfrân-ı nimet edemeyiz. Onları bırakıp başkalarının hizmetine giremeyiz.' dediler." el-Utbî, (Yelgar terc), s.154.

181 "Şârlar vilâyetlerinin en uzak noktasında bulunan bir kaleye sığındılar. Ama ne kale, öyle bir kale ki, bulutlar onun aşağı tarafından geçirdi. Kartallar o kalenin merdivenlerine yükselmek isteseler kanadları kırılırdı. Şârlar kalede barındılar. Fakat diğer yerler Ebû'l- Kâsım Fakîh'in eline geçti. Ebû'l- Kâsım Fakîh, Şârların hazinelerini, ellerinde bulunan her şeyi zaptetti." el-Utbî, (Yelgar terc), s.154.

182 "Bu hâl Nâsirü'd-dîn'in Horâsân'a gelmesine kadar devam etti. Fakat Nâsirü'd-dîn Sebüktekin mezkûr Ebû Ali'yi kahr için Horâsân'a gelince Ebû Ali sıkıştı, şaşaladı. Ebû'l- Kâsım-ı Fakîh'i yanına çağırdı. Ebû'l-Kâsım-ı Fakîh'i Garcistân'dan ayrılınca Şârlar Emîr Nûh'a yardıma gelen Nâsirü'd-dîn tarafına geçtiler. Ebû Ali'den intikam aldılar. Kendi memleketlerini de kurtardılar. Ebû Ali ise nesi varsa nesi yoksa bıraktı Cürcân tarafına kaçtı. Bundan sonra mezkûr iki şar tâ Sultân zamanına kadar emniyet, sükûn içinde vakit geçirdiler." el-Utbî, (Yelgar terc), s.155.

müellifi el-Utbî'yi, Şârlara elçilik vazifesiyle gönderdi¹⁸³ ve Sultân'a bey'at etmelerini istedi. İki Şâr da el-Utbî'ye büyük ta'zîm ve hürmet gösterdiler. Kendi memleketlerinde hutbeyi Sultân'ın adına okuttular¹⁸⁴. el-Utbî'nin uğurlu çabasıyla Sultân ile Şârlar arasındaki barış ve dostluk binaları sağlamlaştırıldı. Sonra Şâh Şâr (شاه شار) dedikleri Şâr Ebû Nasr, Sultân'ın huzuruna geldi. Sultân ona ikram ve ihtiramda bir dakika ihmâl göstermedi ve onu kendi mukarrebânının hepsinden [üstün] tuttu.

Şâh Şâr, Sultân'ın yanında bulunduğu esnada gençlik gurûru ve hükûmet kibriyle uygunsuz hareket ediyor, ağzından kızmaya ve te'dîbe müstehak sözler çıkıyordu. Sultân, lütuf ve merhametinin çokluğundan bunları görmezden geldi¹⁸⁵. Şâh Şâr, geri dönmek için izin istedi. Sultân onu teşrifât-ı hâssa ve değerli hil'atlerle müşerref edip gönderdi. O, Garcistân hükûmetiyle meşgul oldu. Sonra Yemînü'd-devle'nin aklına gaza niyeti düştü. Şâh Şâr'dan bir istekte bulunan bir fermân (misâl) gönderdi. Gevşeklik ve âcizlik eli (dest-i hezelân) onun eteğini tuttu ve kabul edilemeyecek bahane ve özür-lere sarıldı. Sultân, Hind diyârına gitmeye karar vermiş idi. Bu yüzden onun işini boşverip Hindistân'a yürüdü.

Bu seferden 'izz u şeref yıldızıyla geri dönünce, Şâh Şâr'a gönül alan bir mektup (istimâlet-nâme) gönderdi. Zira eskiden beri mevcut olan hukukunu bir zilletle zâyî etmek istemiyordu. Fakat Şâr, isyânında ısrar edip Sultân'ın iltifatına itibar etmedi. Onun isyânı bu şekilde gün ışığına çıkınca Yemînü'd-devle, o bölgenin giriş ve

183 el-Utbî, *Târih-i Yemînî*'de bu vazife ve meydana gelen gelişmeler hakkında birinci ağızdan tafsilatlı bilgi vermiştir. Bkz, s.155 vd.

184 "Sultân, Horâsân diyârına hâkim olduğu zaman etrafta bulunan küçük hükümdarlar Sultân'a boyun eğmeye, ona itaat etmeğe, ona bey'at etmeğe mecbur oldular. Camilerinin minberlerinde Sultânın elkabı zikredilmeğe başladı. İşte o sırada Sultân beni (el-Utbî) Şârlara gönderdi. Onların da kendisine bey'at etmelerini istedi. Emre binaen kalktım Garcistân'a gittim. Şârlar beni çok hürmetle kabul ettiler. Ve dileyerek, istiyerek, severek Sultân'ın adını hutbede zikretmeğe ve sikkeyi Sultân adına kesmeğe başladılar. Bu hal 389 senesi içinde vukua geldi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.155.

185 Metinde (سلطان در آن باب از غایت لطف و مرحمت در آن باب تغافل می ورزیدن) [Nâşirin notu]

çıkışlarından haberdar olan Altuntaş'ı [2924] Arslan Câzib ile birlikte Garcistân fitnesini ortadan kaldırmak üzere görevlendirdi. O, o bölgenin giriş ve çıkışlarına vâkuf olan Merve'r-rûd hâkimi (za'îm) Ebû'l-Hasan-i Muni'î'yi (ابوالحسن منيعی) de yanına aldı ve hep birlikte Şâh Şâr'ın tasarrufunda bulunan bu diyarı ele geçirdiler.

Şâr Ebû Nasr, [oğlunun bu] davranışlarının sonunu bildiğinden, elini Hâcib Altuntaş'ın lutuf ve inayetinin eteğine attı. Oğlunun isyân ve itaatsizliğiyle alâkası olmadığını bildirip af ve emân diledi¹⁸⁶. Altuntaş, şafaatçi oldu ve onun ömrünü Sultân'nın kulağına ulaştırdı. Ardından, emredildiği üzere onu ikrâm ve ihtirâm ile Herât'a getirdiler. Oğlu ise Ebû Ali Sîmcûr'un devleti döneminde de sığınmış olduğu kaleye kapandı.

Hâcib Altuntaş ve Arslan Câzib, kaleyi ortalarına alıp kuşattılar. Arrâde ve mancınık kurup kalenin bir tarafını yerle bir ettiler. Şâr, her ne kadar feryad edip emân diledi ise de bir şey elde edemedi. O fitne, onu ele geçirinceye kadar devam etti. Sonunda onu kale-den indirdiler ve kalenin mâllarını ve zahîresini yağmaladılar. Onun vezîrini tuttular ve işkence yapmak suretiyle Şâr'ın hazînesinin nerede olduğunu söylediler¹⁸⁷. Bu esnada Şâh Şâr'ın imdanına Sultân'ın fermânı (misâl) yetişti¹⁸⁸. Altuntaş onu zincire vurdu ve Sultân'ın mu'temedine teslim etti.

186 "Bütün serkeşliği, nankörlüğü yapan oğlumdur. Bu işlerin hiç birinde benim medhalim yoktur. Beni de saymıyor, bana da âsidir. Binaenaleyh beni af buyursunlar." dedi. el-Utbî, (Yelgar terc), s.157.

187 "Şâh Şâr'ın bir vezîri var idi. Her şey onun elinde idi. Şâhın esrar torbası idi. Onu yakaladılar. Şâh'ın gizli hazinelerini söyletmek için ayaklarına işkence yapmağa başladılar. Vezîr işkenceden kurtulmak için tekmiil hazîneleri, zahîreleri, saklı gizli ne varsa verdiği gibi ahâlinin zimmetinde kalmış da toplanamamış vergi defterlerini de gösterdi. Bunun üzerine tekmiil mâl memurları celbedildi. Elllerinde, zimmetlerinde bulunan paralar alındı. Sütlerini iyice sağdılar. Sonra orası Şâr zamanında ne kadar vâridât getiriyorsa o vâridât nazar-ı dikkate alınarak Ebû'l-Hasan-i Mu'îni'ye mukâtaa suretiyle verildi. O da oraya kendi tarafından adamlar tayin etti. Kaleye de muhafızlar konuldu." el-Utbî, (Yelgar terc), s.157.

188 Bazı nüshalarda: (در این اثنا به استحضار شاه شار نشان رسید) [Nâşirin notu]

Rivâyet ederler ki: Şâr'ın muhâfızlarından (müvekkil) bir gulâm, Gazne'ye hareket etmeden önce evine bir mektup (nâme) yazdırıp o seferde başından geçenler hakkında bilgi vermek [ister]. Şâr'dan birkaç satır yazmasını teklif eder. O, gulâmın kendisine tahakkümüne bozulur ve kalemi alıp yazar: "Ey utanmazlık ve arsızlıkla zaman geçiren aşâğılık kahpe! Senin fesadlık ve kötülük yolunda yürümekte olduğunu, savurganlık ve isrâfını, bunlar için mâlımdan yaptığın harcamaları duymayacağımı, zamanını içki içmekle (hamr-ı şarab), eğlenceyle ve yasaklanmış şeylerle geçirdiğini öğrenmeyeceğimi mi zannediyordun? Her gün bir dostunla içki içiyor, her gece bir aşığıyla yatıyorsun. Ocağımı berbâd ettin, itibarımı yerlere attın. İffet ve namus perdesini yırtıp parçaladın. Benim artık sana hürmet nazarım kalmadı. Eğer selâmetle evime (vatan) dönersem, senin layığını vereceğim. Yaptıklarının cezâsını yanına koyacağım [ödeteceğim]." Bu bâbda daha başka şeyler yazıp sözü uzattıkça uzattı. Sonra da mektubu mühürleyip gulâmın eline verdi.

O mektup gulâmın evine ulaştı. Evin hanımı mektubu okuyunca ne yapacağını şaşırdı. Düşmanlarının ve hased sahiplerinin, kocasına gidip kendisini bu kötü davranış ve kabahatlerle suçladıklarından şüphelendi. Mektupta yazılanlardan korkup evi terk etti ve gizli bir yere gidip saklandı. [2925]

Gulâm eve gidince, İrem'in gülistânı gibi bıraktığı evini (saray), Lut çölü gibi buldu. Hanımından (kedbânû) ve hizmetçilerinden bir iz ve eser göremedi. Şaşırp kaldı. Durumu komşularına sorup soruşturdu. Komşuları ona mektubu ve mektupta yazan kabahatleri anlattılar. Gulâm feryâd etti ve karısının gönlünü almaya çabaladı. Ahidler verip yemînler etti. "Benim o yazılanlardan haberim yoktur." dedi ve sonunda hatununu eve (visâk) getirdi.

Bu gülünç hikâyeyi, meclis-i hâssın, havâssla dolu olduğu bir zamanda Sultân'a arz ettiler. Sultân, Şâh Şâr'ın davranışı karşısında tebessüm ederek "Her kim Şâr'dan bu tür işler yapmasını ister, ona hürmet göstermesze, onun cezâsı bu olur." dedi¹⁸⁹.

189 el-Utbî bu hikâyeyi, sözüne güvenilir birinin kendisine anlattığını söyleyerek biraz daha tafsilatlı bir şekilde kaydetmiştir. Bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.157-158.

Şâr'ı bârgâh-ı Sultân'a getirdiler. Emir mucibince yatırdılar. Onu ve yanındaki diğer mu'teber zevâtı te'dib için hafif birkaç kırbaç vurarak biraz okşadılar. Biraz sonra Sultân, onu hapsedmelerini, ihtiyacı olan her şeyi vermelerini, lakin cür'et ve cesareti artmasın diye bunun Sultân'ın izni ile olduğunu ondan gizlemelerini emretti.

Şâr, onun hapsedildiği hücrede hizmetini görmesi için kendisinin beğeneceği bir gulâmın verilmesini ve ihtiyacına sarf etmek için mâl ve mülkünden bir miktarın Sultân'ın vekilleri tarafından kendisine bırakılmasını istedi. Bu istekler Sultân tarafından uygun görüldü.

Sultân, onun babasını Herât'tan Gazne'ye çağırıp ikrâm ve ihtirâm-da bulundu. Garcistân'da sahip oldukları emlak ve akârı onlardan satın aldı ve kendi işlerine sarf etmeleri için bunların parasını nakit olarak ödedi. Hâce Hasan-i Meymendî¹⁹⁰, Şâr Ebû Nasr'a kendisinin refâh ve

190 "Gazneli veziri Ebû'l-Kâsım Şemsü'l-küfât Ahmed b. Hasen el-Meymendî (ö. 424/1032). 361 (972) yılı civarında doğdu. Babası Gazne'ye bağlı Meymend kasabasındandır. Bundan dolayı Meymendî nisbesiyle tanınır. Sultân Mahmûd-ı Gaznevî'nin sütkardeşi olup çocukluğu onunla birlikte geçmiş ve beraber eğitim görmüşlerdi. Gazneliler'in hizmetinde çalışan babası Hasan, Sebük Tegin döneminde Büst şehrinin âmili idi. Ancak vergileri zimmetine geçirdiği iddiasıyla idam edildi. Babasının bu durumuna rağmen Meymendî Gazneli sarayından uzaklaştırılmadı. Nitekim Sâmânî Emiri Nüh b. Mansûr, Mahmud'a Horâsân ordusu kumandanlığını verdiği zaman (384/994) Meymendî Mahmud'un yanında münşî idi. Sultân Mahmud daha sonra da onu Dîvân-ı İnşâ ve Dîvân-ı Resâil'in başına getirmişti. Meymendî, Sultân Mahmud'un yanında derece derece yükseldi, önce müstevfî-i memâlik tayin edildi, bunun yanında Dîvân-ı Arz'ın reisliğine getirildi. Ayrıca Büst ve Ruhhac çevresinin vergilerinin tahsiliyle Horâsân ülkesinin idaresinden de sorumlu olacaktı. Sultân Mahmud, Vezir Ebû'l-Abbâs Fazl b. Ahmed el-İsferâyînî'yi azlederek tutuklatmış ve IX. Hint Seferi'ne çıkarken kendi divan işlerini de Meymendî'ye bırakmıştı. Meymendî, Horâsân vergilerinin tahsilinde son derece başarılı oldu ve bölge halkının takdirini kazandı. Bundan dolayı Gazneli Devleti vezirliğine tayin edildi (405/1014). Ebû'l-Abbâs zamanında Arapça'dan Farsça'ya çevrilen divan kararları ve Sultânın fermanları tekrar Arapça yazılmaya başlandı. Meymendî gittikçe genişleyen Gazneli Devleti'nin işlerini başarıyla yönetti. Başarılarını kıskanan Hârizmşâh Alruntaş, Emîr Ali Karîb ve diğer bazı devlet adamları ile nedimler onu Sultân Mahmud nezdinde gözden düşürmeye çalıştılar. Sultân ile Meymendî arasında Hârizm'in de geçiril-

himâye gölgesinde yer verdi ve bu durum, onun dört yüz altı (1015) senesinde vefat edene kadar devam etti¹⁹¹. [2926]

Diğer Fetihler ve Sultân'ın Hind Memleketlerinin En Uzak Bölgelerine Yürümesi

Sultân Yemînü'd-devle Mahmûd, Sonbahar mevsimi başlarında Gazne'den Hind diyarının en uzak bölgelerine doğru hareket etti. Ancak karların çok olması sebebiyle Gazne'ye geri döndü. Bahar mevsimi gelince gökyüzü gibi haşmetli bir ordu ile tekrar Hindistân'a yürüdü¹⁹². Sultân'ın, memleketi üzerine yürüdüğü Hind racalarından (rây) biri muhârebe ve mücâdele için hazırlık yaptı. Yemînü'd-devle Mahmûd düşmana yaklaşıncı sağ cenâhı (meymene) [kardeşi] Emîr Nasr'ın, sol cenahı (meysere) Arslan Câzib'in idaresine verdi. Ebû

mesinde izlenecek siyaset konusunda ihtilâf çıkınca Meymendi'nin aleyhinde çalışanlar amaçlarına ulaştılar. Meymendi görevden alınıp tutuklandı, daha sonra malları müsadere edildi. İbnü'l-Esir, Sultân Mahmud'un onu malına tamah ederek tutuklattığını, bu sırada 15 milyon dinar değerindeki eşyasına ve parasına el koyduğunu söyler. Meymendi önce Gerdîz Kalesi'ne gönderildi, ardından Kâlincâr Kalesi'nde hapsedildi (415/1024). Mes'ûd tahta çıkınca Meymendi'yi serbest bıraktırdı ve Belh'e getirtti. Sultân burada kendisine vezirlik teklif etti. Meymendi yaşlılığını ve geçmişteki olayları ileri sürerek vezir olmak istemediyse de Sultânın ısrarı üzerine görevi üstlendi ve yetkileri hususunda Mes'ûd ile bir anlaşma yaptı. 8 Safer 422 (4 Şubat 1031)'de vezirlik hil'ati giyse de Mes'ûd zaman zaman Meymendi'nin uygun görmediği bazı işleri yaptırmak suretiyle anlaşmaya uygun hareket etmedi. Bir müddet daha devlet hizmetinde bulunduktan sonra 10 Muharrem 424'te (16 Aralık 1032) hastalandı ve 25 Muharrem'de (31 Aralık) vefat etti. İslâm dünyasının büyük vezirlerinden sayılan Meymendi görevindeki titizliği, ciddiyeti ve çalışkanlığı ile tanınır. Ayrıca edip, şair ve âlimleri korur, onlara saygı gösterirdi. el-Utbî, *Kitâbü'l-Yemîni*'sini ona takdim etmişti." Erdoğan Mercil, "Meymendi, *DİA*, XXIX, s.504. Ayrıca bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.165-167.

191 Ayrıca bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.159. Garcistân'da 389 (999) senesinde hutbeyi Sultân Mahmûd-i Gaznevî adına okuttular. Fakat Garcistân'ın nihâi fetih tarihi 403 (1012-1013) senesindedir. [Nâşirin notu]

192 Kasdedilen sefer Nardin seferi olup 404 (1013-1014) senesindedir. Geniş bilgi için bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.159-160; İbnü'l-Esir, Türkçe terc, IX, s.195.

Abdullah Tâ'î'yi ordunun öncüsü (mukaddeme-i leşker) yaptı ve Hâcib Altuntaş'ı ise merkeze (kalb) yerleştirdi.

Hind Meliki o askerin korkusundan iki yüksek dağın arasına sığındı. O geçidin giriş ve çıkışlarını dağ cüsseli fillerle sağlamlaştırdı. Kendi memleketlerinin etraf ve yörelerine feryâdnâmeler yazdı ve kendi memleketlerinin atlı ve piyâdelerini çağırdı. Bu arada Müslümanların sürenin uzamasından bıkip usanmaları için savaşa başlamak konusunda gevşek davranıyor, işi uzatıyordu.

Hind ordusu tamamen toplanınca başka bahane kalmadı. Raca (rây), savaşa başlamak için hareket etti. Orduyu dağın önünde topladı. Askerlerin çevresine de ifrite benzeyen fillerin gövdelerinden bir sed çektiler. Savaş ateşi alevlendi. İki tarafın savaşçıları arılar gibi birbirlerine giriştiler. Hançer darbeleriyle birbirlerinin sinisini parçalıyorlar, kılıç darbeleriyle başlarını savaş meydanına düşürüyorlardı. Fillerin savaşa girdikleri her an, Müslümanlar ok (tîr) ve mızrak (zûbîn) darbeleriyle onların hortum ve boğazını birbirlerine dikiyorlardı.

Hind Meliki, Ebû Abdullah Tâ'î'nin cür'et ve cesaretini, harbe girişini, kendi dostlarının kanını döküşünü görünce, yiğit ve cesur askerlerden oluşan bir topluluğu onu def etmek için gönderdi. Onlar, emir mucibince Ebû Abdullah Tâ'î'nin üzerine yürüdüler. Öyle ki, onu sert darbelerle kalbura çevirdiler. O, hiçbir şekilde o cemaatten geri çekilip kaçmadı. Sultân, Ebû Abdullah'ı esâret belâsının pençesinde görünce gulâmân-ı hâssdan bir tâifeyi, o arslan yürekliyi savaş meydanından çıkarmaları için yardıma gönderdi. [2927] Sultân, yaralarının ıstırabından kurtulması ve istirahat etmesi için bir file bindirmelerini buyurdu. Savaş ateşi öylece alevleniyordu.

Sonunda Yemînü'd-devle'nin ikbâl rüzgârı esip küffâr ordusu münhezim oldu. Dîn mücâhidleri onların arkasından takip ettiler ve o melunların çoğunu cehenneme gönderdiler. O kâfirlerin mâllarını ve fillerini ganîmet olarak ele geçirdiler. O bölgede bulunan bir puthânededen çıkarttıkları kazılıp oyulmuş büyük hüner eseri bir taşı Sultân'a getirdiler. Üzerine kazıdıkları şeyden anlaşıldı ki, bu puthânenin inşa edilişi, kırk bin sene öncedir¹⁹³.

193 "Taşı Sultâna gösterdiler. Sultân 'dünya yaratılalı yedi bin yıldan ziyade geçmemiştir. Kırk bin nasıl olur. Bu söz Hindlilerin cehaletini gösterir bir numunedir'

Mücahidler sefer meşakkatinin ardından birkaç gün dinlendikten sonra Sultân ikinci defa Hind diyârına yürüdü. Çünkü o bölgede Müslümanların filleri denilen çok iyi fillerin bulunduğu ve o ülkenin valisinin kâfirlikle meşhur olduğunu duymuştu. Sultân Mahmûd menzilleri kat edikten sonra o diyâra ulaştı. O yerin hâkimi ile savaşıp galip geldi ve birçok ganîmet ve sayısız mâl ile Gazne'ye döndü¹⁹⁴.

Hârezmşâh'ın Devlet Günlerinin Son Bulması ve Mülkünün Yemînü'd-devle Mahmûd'a İntikâli¹⁹⁵

Hârezm vilâyeti¹⁹⁶, Hârezmşâh Me'mûn'dan oğlu Ebû Ali'ye intikal edince Sultân Mahmûd'un kızkardeşiyle evlendi. Karşılıklı dostluk işi

dedi. Maamafih emretti. Taşı orduda bulunan âlimlere, hikmetşinâslara da gösterdiler. Ulemâ, hükemâ hepsi birden 'hayır böyle şey olamaz, bu Hind yalanıdır.' dediler." el-Utbî, (Yelgar terc), s.161. Ayrıca bkz, Hamdullâh Müstevfî-i Kazvinî, *Târih-i Güzide*, s.394. "Yemînü'd-devle bu gazayı müteakip Gazne'ye geri döndü. Halife el-Kâdir Billâh'a mektup yazıp Horâsân ve elinde bulunan diğer ülkelerdeki hâkimiyetini tasdik eden bir menşur ve ferman göndermesini istedi. Yemînü'd-devle'nin bu arzusu yerine getirildi ve kendisine 'Nizâmü'd-dîn' lakabı verildi." İbnü'l-Esîr, *Türkçe terc*, IX, s.195

194 Kasdedilen sefer Taniser seferi olup 405 (1014-1015). Bu sefer hakkında geniş bilgi için bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.161-162; İbnü'l-Esîr, *Türkçe terc*, IX, s.197; Palabıyık, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s.139-152; Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, s.26-27.

195 İbnü'l-Esîr, Hârezmşâh Ebû'l-Abbâs Me'mûn b. Me'mûn öldürülmesi ve Yemînü'd-devle'nin Hârezm'e hâkim olmasını 407/1016-1017 vukuatı arasında kaydetmiştir. Bkz, *Türkçe terc*, IX, s.208.

196 Hârezm, Ceyhûn (Âmûderyâ) nehrinin döküldüğü Aral gölünün güneyinde ve nehrin her iki tarafında uzanan arazinin adıdır. Farsça hâr (huvâr) ve rizm/ rezm kelimelerinden meydana gelen Hârezm isminin menşei üzerine farklı görüşler ileri sürülmüştür. Rivâyete göre önceleri Balhan dağlarında yaşamakta olan Hârezm kavminin gelmesinden sonra bölge bu adla anılmıştır... Bazı İslâm coğrafyacıları Hârezm'i (Hârezm, Hârizm) batıda Oğuz Türkleri'nin ülkesi, güneyde Horâsân, doğuda Mâverâü'n-nehr, kuzeyde yine Türk topraklarıyla çevrili bir ülke olarak tanıtır. Hârezm'in Ortaçağ'daki başlıca şehir ve kasabaları, Âmûderyâ (Ceyhûn) nehrinin sağ tarafında yer alan eski başşehir Kâs, sol tarafında yer alan ikinci başşehir Gürgenç (Cürcâniye) ve bölgenin

bu şekilde kuvvetlendi. Bu kâide, Ebû Ali'nin döneminin sonuna kadar devam etti. Onun hükûmetinin son bulmasından sonra eyâletin idaresi kardeşi [2928] Me'mûn bin Me'mûn'a geçti. Mahmûd'a bir elçi gönderdi ve biraz akîdesinin halisliğinden ona bağlılığını gösterdi. Ölen kardeşinin dul karısını nikâhına aldı. Sultân buna rızâ gösterdi ve böylece onların arasında sevgi ve dostluk temelleri sağlamlaştı.

Me'mûn bin Me'mûn'un son dönemlerinde Sultân ona bir elçi gönderip Hârezm vilâyetinde hutbeyi onun adına okutmalarını istedi. Me'mûn, bu konuda a'yân-ı devlet ile meşveret etti. Büyük çoğunluğu bu durumu reddedip "Senin mülkün, ortaklık ayıbından (vasmet-i şirket) korunup uzak durdukça biz hizmet kemerini bağlarız. Eğer sen bir başkasına mahkûm olup sana galebe edenlerin hükmü altına gireceksen, kılıçlarımızı çekeriz ve seni azledip tahta başkasını oturturuz." dediler. Sultân'ın elçisi geri döndü ve kendi gözleriyle müşahede ettiği sûret-i hâli arz etti.

Bir müddet sonra Hârezmşâh'ın tanınmış ileri gelenleri, velinimetlerine [söylemiş oldukları ağır sözlerden dolayı] vermiş oldukları zararı ve sonlarının kötülüğünü düşünüp endişeye kapıldılar ve Sultân'ın sözünü reddettiklerinden dolayı pişman oldular. Hârezm sâhib-i ceyşi olup cesaret ve yiğitlikte önde gelen biri olan Yınaltegin¹⁹⁷, işi çözmek için çare aramaya başladı. Nihâyet âsilerden bir taife ile birlikte Me'mûn'un yanına gitti. Fakat içeriden, Me'mûn'un

Moğol istilâsından sonraki merkezi olan Hîve ile (Hîvak) Hezâresb, Dergân, Berkan, Kerder, Zemahşer, Cigerbend, Sedver (Sedûr), Kerderânhas, Zerdûh, Ertehuşmisen, Derhâs, Beratigin, Çağmîn, Hâmcercd, Gâvhâne, Nevkefâğ, Medminiye ve Git'tir.... Bölgenin hâkimlerine, Hârezmşâh Devleti'nin kurulmasından önce de Hârezmşâh adı verilmekteydi. Nitekim Hârezm'de "Hârezmşâh" unvanıyla hüküm süren ilk hânedan Afrigoğulları'dır (305-995)..." Abdülkerim Özaydın, "Hârezm", *DİA*, XVI, s.217-220. Ayrıca bkz, Zeki Velidi Togan, "Hârezm", *İA*, V/1, s. 240-257; İbrahim Kafesoğlu, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1999; Barthold, *Türkistan*, s. 153-169; Barthold, "Hârezmşâh", *İA*, V/1, s.263-265; Aydın Taneri, *Hârezmşahlar*, Ankara 1993; C. E. Bosworth, "Khwarazm", *EI²*, IV, 1060-1065.

197 Âsilerin başı olan bu şahsın ismi, İbnü'l-Esîr ve Gerdîzî'de Alptegin el-Buhârî, el-Utbî'de Niyâltekin (?) olarak kaydedilmiş. Bkz, İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.208); Gerdîzî, s.396; el-Utbî, (Yelgar terc), s.184, 185

öldüğü haberi geldi. Hiç kimse o korkunç hadisenin keyfiyetini anlayamadı. Bu hadiseden sonra Me'mûn'un oğluna bey'at ettiler. Günâhkârlar zümresi, Sultân'ın bu suçu bağışlamayacağını, kılıcı kınından çekip onların ceza ve karşılığını vereceğini anladılar. Hepsî "eğer Mahmûd intikam niyetiyle üzerimize gelirse, ona karşı ittifak hâlinde cevap verelim." diye anlaştılar¹⁹⁸.

Yemînü'd-devle, o alçakların [Me'mûn'a karşı] ihânet ve zulmünü öğrenip [bu konuda] bir meşveret yaptıktan sonra büyük bir ordu ile Hârezm bölgesine hareket emri verdi. Yinaltegin, korkusuz ve cesur kimselerden oluşan bir topluluk ile Sultân'ın öncülerine (mukademe) bir gece baskını (şebîhûn) yaptı. Az kaldı ki, Sultân'ın ordusuna nazar değsin... Bu haberin ışığı, karanın ve denizin pâdişâhının (pâdişâh-ı bahr ve berr) nurlu yüreğinin pîşgâhında parlayınca, onun fethin delili sancağı (râyet-i feth-âyet) dalgalandı. İki ordu güneşin doğuşundan batışına kadar birbirleriyle savaştılar. Zevâl vaktinde güneş batarken sayısız insan, Mahmûd'un fillerinin hamlesi ve atlarının darbesiyle o savaş meydanında yok olup gittiler. Beş bin kişi esaret zilletine giriftâr oldu. Kalanlar ise kaçmaya başladılar¹⁹⁹. Yinaltegin,

198 "Ebû'l-Abbâs, Hârezm ve Cürcâniyye'ye hâkim olmuştu. Daha sonra Yemînü'd-devle'ye dünür olmuş, o da onu kız-kardeşiyle evlendirmişti. Yemînü'd-devle, Ebû'l-Abbâs'a haber gönderip ülkesindeki minberlerde kendi adına hutbe okutmasını istedi. Ebû'l-Abbâs da bu teklifi kabul etti ve devletinin emirlerini çağırarak onlara bu konudaki fikirlerini sordu. Onlar karşı çıktılar ve böyle bir teklifi kabul etmemesini istediler. Bu arada şayet böyle bir şey yapacak olursa kendisini öldüreceklerini söyleyerek tehdit ettiler. Elçi geri dönüp müşahedelerini Yemînü'd-devle'ye anlattı. Emirler daha sonra onun emirlerine karşı gelmekten korkarak Hârezmşâh'ı gizlice öldürdüler, katili ise belli olmadı. Yerine çocuklarından birini geçirdiler. Yemînü'd-devle'nin bunu hoş karşılamayacağını ve onun intikamını alacağını anladılar. Bu yüzden onunla savaşmağa ve mücadele etmeğe and içtiler." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.208). Ayrıca bkz, Gerdîzî, s.396.

199 "Bu haber Yemînü'd-devle'ye ulaşınca asker toplayıp onlara karşı harekete geçti. Bu ordu onlara yaklaşıncı ordu kumandanları olan Alptekin el-Buhârî onları topladı ve Yemînü'd-devle'nin öncü birliklerini karşılamağa çıkmalarını ve askerlerine saldırıya geçmelerini emretti. Hep beraber harekete geçtiler, savaş girdiler. Aralarında çok şiddetli çatışmalar oldu. Yemînü'd-devle durumdan ha-

Ceyhûn'dan geçmek için bir gemiye bindi. [2929] O esnada sebeplerden bir sebeple, o seferde bulunan emîrlerden (ma'ârif) birinde sefâhat başgösterdi ve işin ucu, Yinaltegin'in ele geçirilmesine kadar vardı. Geminin dümeni, gemicinin (mellâh) eline geçti ve Yinaltegin'i Sultân'ın otağına (ordu-yı Sultân)²⁰⁰ götürdü²⁰¹.

Sultân, Yinaltegin'den ve âsilerden bazılarına "Sizden bu bu kötü hareketin sâdır olmasının sebebi nedir?" diye sordu. Yinaltegin, kurtuluşunun mümkün olmadığını biliyordu ve sert cevaplar verdi. Geri kalan esirler ise yaptıklarının utanç ve pişmanlığıyla başlarını öne eğdiler.

berdar olunca başka bir orduyla onlara doğru ilerledi ve savaşlarken yetişt. Harezmîler öğleye kadar dayandılar ve mertçe savaştilar. Fakat sonunda mağlûp olmaktan kurtulamadılar. Yemînü'd-devle onların üzerine yüklenip bir kısmını öldürdü, bir kısmını da esir aldı, pek az kişi kurtulabildi." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.208). Ayrıca bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.184; Gerdîzi, s.396.

200 Günümüzde "silâhlı kuvvetler" anlamında kullanılan "ordu" kelimesine gerek Çin kaynakları ve Orhun Yazıtları'nda, gerekse Dîvânu Lügâti't-Türk ve Kutadgu Bilig gibi eserlerde tesadüf edilmekle beraber, kelimenin bugünkü anlamından farklı bir şekilde "otağ", "hakanın daimî karargâhı" veya "hükümdarın oturduğu şehir" anlamında kullanıldığı, "silâhlı kuvvetlere" ise "sü" veya "çeriğ (çeri)" denildiği görülmektedir. Daha sonraki dönemlerde de "silâhlı kuvvetler" anlamında asker/asâkir, cünd/cünûd, ceyş/cüyüş, leşker ve sipâh gibi Arapça ve Farsça kelimelerin de kullanıldığı görülmektedir. (Erkan Göksu, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara 2010, s.4-5). Buradaki "ordu" kelimesinin de "hükümdarın ikâmetgâhı, başkent, otağ" anlamında olduğunu meydandadır. Ayrıca bkz, Emel Esin, "Ordu; Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/10-11 (1968), s.135-215.

201 el-Utbî ve İbnü'l-Esir'in kayıtları, bu satırları açıklar mahiyettedir: "Niyâltekin de kaçanlar arasında idi. Can korkusuyla sürmüş Seyhun'a varmış, bir gemiye binmişti. Karşıya geçmek istiyordu. Fakat bilmiyordu ki, gaddar olanlar için kurtuluş yolu kapalı, kaçacak delik tıkalıdır. Gemiye binmiş iken gemidekilerle kavga etmiş bundan dolayı onun tutmuş bağlamışlar. Sonra gemici gemiyi Sultân tarafına çevirmiş haber vermiş ve Niyâltekin'i Sultânın askerlerine teslim etmiştir." (el-Utbî, (Yelgar terc), s.185) "Alptekin de kurtulmak gayesiyle bir gemiye bindi. Ancak adamlarıyla aralarında huzursuzluk çıktı. Adamları ona karşı ayaklandılar ve elini ayağını bağlayarak gemiyi Yemînü'd-devle'ye geri gönderip teslim ettiler." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.208)

Sultân, Me'mûn'un kabrinin karşısına darağaçları kurmalarını emretti. Yınaltegin'i fitnenin kışkırtılması için çaba sarfetmiş olan bir toplulukla birlikte asmalarını buyurdu. Sonra Hârezmşâh'ın mezar taşına (kabir) şunların yazılmasını emretti:

"Bu kabir, adamları kendisine âsi olan, onlar tarafından haksız yere kanı dökülen Me'mûn bin Me'mûn'un kabridir. Yemînü'd-devle ve Emînü'l-mille Sultân Mahmûd, o mazlûmun kanını almak üzere cânileri yakalatmış, başkalarına ve bütün dünyaya ibret olması için onları darağacına çektirmiştir."²⁰²

Hârezm hükûmetini Hâcib-i kebîr Altuntaş'a verdi²⁰³. Esîrlerin bir kısmını Gazne'ye götürüp hapsedti. Bir müddet sonra hepsini bağışladı ve savaşçılar zümresine (zümre-i mütecennide) dâhil ederek Hind'e gönderdi²⁰⁴.

Mathura (Muttra)²⁰⁵ ve Kanavc (Kannoc)'ın²⁰⁶ Fethi

Sultân, Hârezm işini yoluna koyduktan sonra kışı Büst ve Tekîn-âbâd'da geçirdi²⁰⁷. Böylece askerler, sefer meşakkatinden kurtulup dinlendiler. Bahar mevsiminde gece ve gündüzün eşit olduğu vakit, hâssa

202 Arapça:

هذا قبر مامون بن مامون بغى عليه حشمة و اجير علي دمه خدمة فقبض الله السلطان يمين |
الدولة و امين المله حتي اقبض منهم و صلبهم علي الجذوع عبرة للناظرين و آية للعالمين

203 Gerdîzi'ye göre Sultân Mahmûd'un Hârezm'i ele geçirmesi 5 Safer 407 (14 Temmuz 1016) idi. (s.396). Hârezm'in zabtı için ayrıca bkz, Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, s.295-299.

204 "Diğer esirlerin boyunlarına lâle takıldı. Zincirler ile çekilip Gazne'ye takım takım gönderildiler. Bu esirler teşhir edildikten sonra hapis haneye konuldular. Bir müddet mahpus kaldıktan sonra Sultân onları affetti. Kendi askeri sırasına aldı. Ve bunları gözcülük, muhafızlık vazifesi görmek üzere Hind hudutlarına gönderdi. Sultân Hârezm vilayetine hâcibi Altuntaş'ı vali olarak gönderdi. Altuntaş orada kalmış ne kadar fesadçılar varsa onları buldurdu, terbiye etti. İsyan gözüle bakanların ise gözlerini çıkardı. Bu suretle vilâyete sükûnet, emniyet ve rahat geldi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.185.

205 Metinde (گشتاسب) şeklinde kaydedilmiş.

206 Metinde (قنوج) şeklinde kaydedilmiş.

207 "Yıl sonuna kadar atları ve atlıları dinlendirmek istedi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.185.

ordusu (sipâh-ı hâssa) ve ayrıca Mâverâü'n-nehr'in en uzak bölgelelerinden gaza mükâfatını toplamak niyetiyle gelip Sultân'ın hareketini beklemekte olan yirmi bin kişilik İslam gönüllüleri (mutavvia-i İslâm) ile birlikte Muttra ve Kanavc tarafına doğru yola çıktılar²⁰⁸.

Tarihçiler arasında meşhurdur ki, Kanavc'a, kendi asrının me-liklerinin önderi olan Geştasb (گشتاسب)'dan başka hiçbir yabancı pâdişâh hâkim olamamıştı. Gazne ile o vilâyetin arası üç aylık yol idi²⁰⁹. [2930]

Fi'l-cümle Sultân Mahmûd, Keşmîr civarına ulaştınca o vilâyetin valisi Sultân'ın hizmetine girdi ve kılavuzluk vazifesi (resm-i kılâvuzî) ile ordunun önünde (mukaddeme-i leşker) yer aldı²¹⁰. Müslümanlar çöller ve yollar (mefâviz ve mesâlik) kat edip büyük nehirler ve vadiler aştılar. Sonunda orada hükümdar bulunan şevketli bir pâdişâhın geçit vermez kalelerinden birine ulaştılar. Kale hâkimi, Müslüman ordusunun çokluğunu olduğunu görünce kendisine tâbi olanlar, yardımcılar ve hizmetkârlarıyla birlikte kaleden inip kelime-i tevhîdi²¹¹ söyleyerek hidâyet saadetine kavuştu²¹².

208 Gerdizi'ye göre bu sefer 409 (1018-1019) senesindedir. (s.397)

209 "Sultân, şehadet için ölümün ağzına atılan din yardımcılarını, tanrısevenleri, tanrının sevdiklerini yanına aldı. Yola çıktı. Sultân yolda yerine göre uykuyu, dinlenmeyi bile feda ediyordu. Yürüyüşlerine devam ile (Seyhun=Çeylem), Çendraha, İraya, Beytiharz, Şataludr nehirlerini ve diğer nehirleri tanrının koruması, kolaylık vermesi sayesinde selâmetle geçtiler. Hâlbuki bunlar öyle nehirler idi ki, fili boylar, kayaları yuvarlar idi. Sultân bu seferinde hangi memlekette vardysa elçileri karşı çıkıyor kulluk kemerini bağlıyordu." el-Utbî, (Yelgar terc), s.186.

210 "Oranın sahibi Çengi bin Semmahi isminde birisi idi. Bu adam anladı ki, Sultân ulu Tanrı tarafından gönderilmiş birisidir. Bununla cenk edilemez. Ya İslam olmak yahut ona tâbi olmak gerektir. Bunun için mezkûr Çengi kılıcını kınına koydu. Geldi Sultân'a kulluk gösterdi. Ve "Kabul buyrulursa bundan ilerisi için size kılavuzluk edeyim. En doğru, en kolay yolları göstereyim." dedi. Sultân Çengi'nin sözünü kabul etti. Bundan sonra her gece horoz ötmeden gece yarısı mehterler çalınır, ordu atlanır, Çengi önde askerler arkada güneş batıncıya kadar yola devam ederlerdi." el-Utbî, (Yelgar terc), s.186-187.

211 Bazı nüshalarda kelime-i şehâdet. [Nâşirin notu]

212 "Nihayet 409 senesi recebinin yirmi beşinci günü Con (Cemne) suyunu geçtiler. Bir takım dağ kenarlarında, tepelerde yapılmış hisarları, kaleleri aldılar.

Sultân, oradan Külcend/Kul Çandra (كلچند)'in²¹³ hâkimiyetinde bulunan bir kaleye yöneldi. Bu Kul Çandra, mâlinın ve adamının çokluğuyla, memleketinin genişliğiyle mağrur bir Firavun idi. Hind meliklerinin meşhurları ona mukavemetden âciz idiler. O ana kadar kalelerin sağlamlığı ve geçit vermezliği sebebiyle zamanın hasarından ve devrânın hadiselerinden korunup kollanmış, bir zarar görmemişti. Hiçbir düşmanın taarruz eli, onun haşmet ve azametine ulaşamamıştı. Bir ormana güveniyordu ki, bu ormanda ağaçlarının sıklığı güneş ışığını yansıtıp parlatmaz, dal ve yaprakların çokluğu rüzgârın esmesine mecal bırakmazdı.

Sultân oraya varınca askerlerin o ormana girmelerini emretti. Bir geçit açıp kâfirlerin üzerine aktılar. Büyük bir savaş başladı. Sutan'ın ikbâl rüzgârı esmeye başladı. Kul Çandra'nın askerlerinden bazıları kılıç darbesiyle öldürüldü. Onlardan bir kısmı kendilerini

Con suyundan dokuz fersah ileride Herdeb'in sahib bulunduğu Barna (Barn) kalesine vardılar. Bu Herdeb, Hind dilince padişah demek olan Raylardan birisi idi. Herdeb, başları tolgalı, etraflarını melekler almış İslâm askerinin deniz gibi dalgalandığını gördü. İçine korku düştü. "Bunlar ile uğraşacak olursam candan olacağım. İslâm olmaktan başka çare yoktur" dedi. On bin adam ile kaleden indi. Sultân'ın huzuruna din-i İslâm'ı kabul etti, hidayet buldu, kurtuldu. (el-Utbî, (Yelgar terc), s.187) "Sultân, Hârezm işini hallettikten sonra Gazne'ye dönmüştü. Buradan Hindistan'a, Keşmir seferine çıktı. Keşmir'e kadar olan Hind beldelerini istilâ ettiği zaman Mâverâünnehr ve diğer yerlerden yirmi bin gönüllü savaşçı onun hizmetine girdi. Gazne'den Keşmir'e kadar aralıksız üç ay yol aldı. Seyhûn de Ceyhun nehirlerini geçti. Bu iki nehir çok derindi ve sert akıyordu. Hind topraklarına ayak basınca o bölgedeki racaların elçileri itaat arz edip vergi vereceklerini bildirdiler. Keşmir geçidine varınca raca, Sultân Mahmûd'un yanına gelip Müslüman oldu ve gideceği yere kadar onun önünde gitti. Sultân, 20 Recep (23 Aralık 1016)'te Mâcavn'a vardı. Çevresindeki geniş vilâyetleri ve müstahkem kaleleri fethetti. Hevdeb'in kalesine kadar geldi. Hevdeb Hind hükümdarlarının sonuncusuydu. Kalesinin en yüksek yerinden aşağıya baktı ve askerlerin yüreklere korku salan manzarasını görüp Müslüman olmaktan başka kurtuluş yolu olmadığını anladı. Raca yaklaşık on bin kişiyle dışarı çıktı. Hepsini kurtulmak gayesiyle lâ ilahe illallah diye bağırıyorlardı." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.209)

213 Taşbaskıda: (كلچند). *Tercüme-i Târih-i Yemini*'de (كلچند), *Târih-i Gerdizi*'de (كلچندر), İbnü'l-Esir'de (كلچند) şeklinde kaydedilmiştir. [Nâşirin notu]

nehre attılar ve dalâlet denizine gark olup boğuldular. O melunlardan elli bin kişi yokluk yurduna ve ıstırap kuyusuna düştüler. Kul Çandra, hançerini çekip önce kendi karısını öldürdü, sonra da kendi göğsünü delerek cehenneme gitti. Sultân'ın eline yüz seksen fil ve çok sayıda ganîmet geçti²¹⁴.

Yemînü'd-devle Mahmûd, Kul Çandra işini hallettikten sonra Hind ahâlisinin mabedi olan bir şehre yürüdü. Müslümanlar oraya ulaştıklarında tuhaf ve heyret verici binalar gördüler ve o binalar karşısında şaşıp kaldılar. O şehrin binalarından bin tanesi, mermer taşından yapılmış, donatılmış ve süslenmiş köşk (kasır) idi. Yanlarında da sayılamayacak kadar çok puthâneler vardı. [2931] Sultân Mahmûd, Gazne eşrâfına mektup yazdı ve dedi ki: "Eğer bir kimse bunun gibi binalar yaptırmak isterse, yüz bin kere yüz bin dînâr sarf etse ve mahir ustalar gayret ve çaba gösterse de yine de iki yüz senede tamamlayamaz."²¹⁵

214 "Külcend, Hindistan'ın önde gelen simalarından ve belli başlı şeytanlarından biriydi. Yol çok sık ormanlardan geçiyordu ve buradan kolayca geçmek mümkün değildi. Külcend askerlerini ve fillerini bu ormanlık bölgenin çevresine gönderip ordunun geçmesine mani olmak istedi. Bunun üzerine Yemînü'd-devle onlarla savaşmak üzere asker bırakıp kaleye giden kısa yola girdi. Onlar Yemînü'd-devle kendilerine yaklaşıncaya kadar bundan haberdâr olmadılar. İki taraf çok şiddetli bir çatışmaya girdi, sonunda Külcend'in askerleri kılıç darbelerine tahammül edemeyip mağlûp oldular ve arkalarından kılıç darbelerine maruz kaldılar. Önlerine derin bir nehir çıktı. Onu geçtiler, bu arada çoğu boğuldu. Ölen ve boğulanların sayısı elli bine yakındı. Külcend karısının yanına gidip onu öldürdü, ondan sonra da intihar etti. Müslümanlar racanın mallarını ganimet aldılar, kalelerini ele geçirdiler." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.209-210). Ayrıca bkz, Ayrıca bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.187-188; Gerdîzî, s.397-398.

215 "Sonra Sultân Muharre şehri üzerine yürüdü. Bu şehir Hindlilerin ibadetgâhı idi. Hem de onların itikadlarıncı bu şehri cinler yapmışlardı. Sultân şehri temaşaya koyuldu. Bir şehir gördü ki, görmedikçe nasıl olduğu bilinemez. Hakında söylenecek sözleri akıl almaz. Şehir yüksek bir tepe üzerine kurulmuş, suru, büyük ve iri taşlardan yapılmış; surun çevresini bir su kuşatmıştı. Surun iki kapısı vardı. Bunlar suya açılıyor ve kayıkla geçiliyor. Şehrin iki yanında bin kadar köşk var. İçlerinde puthaneler de var. Köşkler başları görülmeyen çivilerle tutturulmuş, parçalardan yapılmış ise de yekpare gibi görünüyor. Şehrin

Birçok put içerisinde kırmızı altından yapılmış olan beş put buldular. O putların her birinin göz yuvalarının iki yâkût yerleştirmiş idiler ki, eğer bunlardan her biri bir Sultân'a arz edilse rağbetin çokluğundan elli bin dinâra satın alınırdı. Diğer putların üzerinde dört yüz miskâl vezninde bir kıta parlak mavi yâkût vardı. Her bir putun iki ayağından dört bin dört yüz miskâl değerinde altın elde edildi. Gümüş putlar ise yüz adetten fazla idi²¹⁶.

Sultân, puthâneleri ateşe vermelerini emretti²¹⁷. Sonra Kanavc tarafına hareket ettiler. Kanavc Raca'sı Racpal (راجال)²¹⁸, onun adam ve yardımcılarının az olduğunu görünce sebat etsin ve kaçmaktan utansın diye ordusunun büyük kısmını arkada bıraktı. O, Hind me-liklerinin önderi idi Sultân bu bu seferde ulaştığı her belde ve kaleyi harap etti. Racpal, Sultân'ın geldiğini haber alınca onun karşısına çıkmadan ve savaşmadan bir köşeye kaçtı. Sultân, dört yüz yedi sene Şaban ayının on sekizinde (20 Ocak 1017) Kanavc'a ulaştı. Ganj Nehri'nin kenarında, her birini yüksekliği felek burçlarına eşit olan yedi kale gördü. Bu kaleler ve arazilerde iki bin puthâne buldular. Hindlilerin inancına göre bu puthânelerin imar edildiği tarihin üzerinden üç bin, dört bin sene geçmiştir²¹⁹. Sultân, bir günde o

orta yerinde başkalarından daha muhkem, daha sanatlı bir puthane var. En birinci kâtipler bu puthaneyi tarif edemez. En birinci nakkaşlar eşini vücade getiremez. Parlıtısından gözler kamaşıyor. Sultânın kendisi Gazneye yazdığı bişaretnamede bu şehir hakkında şöyle yazmış: "Eğer bir kimse, o binalar gibi ebniye yaptırmak istese yüz bin kere bin kızıl altın sarfetmek lâzımdır. Hem de eli çabuk sahir gibi mahir ustalar tarafından yapılmak şartıyla, ancak iki yüz senede vücade gelir." el-Utbî, (Yelgar terc), s.188.

216 "Mahmud, daha sonra Hinduların mabetleri üzerine yürüdü. Burası Hindistan'ın çok önemli bir mabedi ve nehir kenarındaki binaların en müstahkemiydi. Bu mabette Hindulara ait pek çok put vardı. Bunlardan beş tane-si kızıl altından yapılmış ve mücevherlerle süslenmişti. Burada altı yüz doksan bin (parça) ve üç yüz rnskal altın vardı. Ayrıca altın ve gümüşten dökme yaklaşık iki yüz put mevcuttu. Yemînü'd-devle bunların hepsini aldı, geri kalanlarını da ateşe verdi ve buradan Kanavc üzerine hareket etti." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.210)

217 8 Şaban 409 (20 Aralık 1018) Gerdizî, s.398.

218 Metinde: (جبال) [Nâşirin notu] İbnü'l-Esîr'de "Racyal" (Türkçe terc, IX, s.210)

219 Bazı nüshalarda (سیصد، چهار صد هزار سال گذشته...) [Nâşirin notu]

yedi kaleyi ele geçirdi. Hind askerlerinin ve kavminin birçoğu, İslam ordusunun korkusundan kaçmışlardı²²⁰.

Sultân, Kanavc'ı yağma ve talandan sonra Munc (منج)²²¹ kalesi tarafına yürüdü. Kale halkı, kapıları kapatıp karşı koydular. Fakat mukâvemetle kuvvetlerinin yetmeyeceğini görünce bazıları kendilerini burçlardan attılar, bir kısmı da kendisini kılıç (şemşîr) ve mızrağa (zûbîn) vurup cehenneme [2932] gittiler²²².

Sultân Mahmûd, oradan Âsî Kalesi (قلعة آسی)'ne gitti ki, oranın Racası Cendbâl (جنبدال) idi²²³. Ülkesinin genişliği, askerinin çokluğuyla akranlarından üstün idi. Kanavc racası birkaç kere onun üzerine ordu çekmiş, mağlup olarak geri dönmüştü. Cendbal İslam ordusunun kuvvet ve kudretini görünce kaleyi bırakıp kaçtı. Sultân'ın askerleri onu takip ettiler. Onun fil ve mâllarının birçoğunu ele geçirip ganîmet olarak aldılar²²⁴.

220 "Kanavc racası Racyal idi. Mahmûd Şaban ayında (Ocak 11317) Kanavc'a ulaştı, Raca'nın ülkeyi terkettiğini gördü. Sonra Künk adlı nehri geçti. Bu nehir onların nazarında çok şerefli bir nehirdi ve onun cennetten kaynaklandığına ve kendini bu nehirde boğanların bütün günahlardan temizlendiğine inanırlardı. Yemînü'd-devle, Kanavc'ın kalelerini ve buraya bağlı şehirleri ele geçirdi. Bunlar adı geçen nehrin kıyısında yer alan yedi şehirdi, buralarda yaklaşık on bin puthane vardı. Yemînü'd-devle burayı fethedince ordusu bunların hepsinin kökünü kazıdı, tahrip etti." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.210). Ayrıca bkz, el-Utbî, (Yelgar terc), s.188-189.

221 Taşbaskıda (هيج). Nîshalardan bir kısmında: (ميخ) Munc Kalesi, bazı meşhur kaynaklarda da Brahma Kalesi (قلعة برهما)'dir. [Nâşirin notu]

222 "Mahmûd buradan Brahmanlar kalesine yürüdü. Bunlar Mahmûd ile savaş girdiler ve sebatla karşı koydular, fakat askerler kendilerini zor durumda bırakınca onlara karşı güç yetiremeyeceklerini anladılar. Kılıca boyun eğdiler ve öldürüldüler. Kaçabilen az sayıda insan hariç hiç kimse kurtulamadı." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.210); el-Utbî, (Yelgar terc), s.189. Bu fetihler hakkında bkz, Palabıyık, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s.139-152; Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, s.28-30.

223 Metinde: (.... به قلعة جنبدال او رفت که به بسطت ملک و) el-Kâmil fi't-Târih'le karşılaştırılarak düzeltilti. [Nâşirin notu]

224 "Sonra Sultân Aspi kalesine gitti. Kale sahibi Çendal Bahur isminde birisi idi. Hind raylarının kumandanlarından idi. Memleketi geniş, askeri çok idi. Kannoc rayı bundan sıkılmış ve birkaç kerre vilâyetine kast etmiş ise de âciz

Âsî Kalesi Sultân'ın adamlarının eline geçtikten sonra, Racası Cendray (جندرای) olan Şerve Kalesi (قلعه شروہ)'ne yürüdüler. Cendray, başına buyruk korkusuz ve cesur biriydi. Ancak o da askerinin çokluğuna ve birçok hazinelerine rağmen vilâyeti bırakıp Hind ormanlarından birine kaçtı. Sultân, Cendray'ın peşinden gidip on beş fersah katettikten sonra ona yetişti. Âsiler, o vartadan canlarını selâmete çıkarabilmek için değerli yük ve ağırlıklarını yola atıp saçıyorlar, gaziler ise onlara iltifat etmiyorlardı. Üç gün gece ve gündüz takip edip kâfirleri öldürdüler. Onların mâllarını ve silahlarını alıyorlardı. Fillerin bazılarını yakaladılar, bazıları ise kendi kendilerine Sultân Mahmûd'un filhânesine geldi. O fillere "Hudâ getirdi/verdi (خدا آور)" adını koydular²²⁵. Cendray'ın hazînesinden üç milyon dînâr Sultân'ın oldu. O kadar çok esîr ve köle vardı ki, birinin kıymeti, on dirhemi geçmiyordu²²⁶. Bu fethin

kalarak geri dönmüştü. Kale sık ormanlar içinde yapılmış, etrafına derin hendek kazılmış idi. Çendal Sultânın sarvetini, ordusunun şevketini görünce ecel pençesi yakasına asılmış, ölüm ağzını açmış olduğunu anladı. Korkusundan kaleyi bıraktı kaçtı. Sultân kaleye geldi. Çendal'ın kaçmış olduğunu anladı. Askerler takibe başladı. Yetiştiklerinin kimisini öldürdüler. Kimisini esir aldılar, yağmaladılar ganimet aldılar. Çendal evvelce kendi askerleriyle böbürlenir askerlerini hep kahraman sanırdı. Sultânın askerlerini görünce kendi askerlerinin hiçliğini anladı." el-Utbî, (Yelgar terc), s.189-190. Ayrıca bkz, Palabıyık, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", s.139-152; Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, s.30.

225 Gerdîzi'de "hudâ dâd" (s.399)

226 "Çend ray'ın hazinesinden alınan altın, gümüş, cevâhirin kıymeti üç bin kere bin dirhem kıymetinde idi. Esîr pek çok idi. Bir esîr, iki dirhemden on dirheme kadar satılır oldu. Bu gazve diğer gazvelerin sertâcı oldu. Bunun müjdesi şark hududundan mağrabin uzak yerlerine kadar erişti... Sultân, Hindistan'dan mansûr, muzaffer ve birçok mâl, sayısız nefâys ile döndü. O kadar esir getirdi ki, Gazne'nin yollarında esirden geçilemez, Gazne'nin suları, Gazne'nin mahsulatı bunlara yetişmeyecek gibi oldu. Bereket versin ki, dünyanın her tarafından tüccar Gazne'ye akın ettiler. Horâsân'a, Irak'a, Maverâünnehr'e o kadar esir gördüler ki, oralarda kölelerin ve cariyelerin adedi, hürlerin ve hürrelerin adedinden ziyade oldu. Ak insanlar, siyah insanların ara yerlerinde kayboldu." el-Utbî, (Yelgar terc), s.191.

haberi şark hududundan garbın en uzak köşesine kadar ulaştı²²⁷.

- 227 "Sultân Çendal işini bitirdikten sonra Şerve kalesine yürüdü. Onun sahibi Çend ray idi. Kale muhkem idi. Sahibi kimseye boyun eğmemiş, kibirli, azametli idi. Onunla Beruçebal arasında çok muharebeler olmuş iki taraftan çok kimseler ölmüş, birisi ötekini yenememiş, beyhude yere kan dökmek için başışmışlar. Ve husumetin kökünü kesmek, dostluğu pekiştirmek için Beruçebal onun kızını oğlu Behimal'a almış ve kendi oğlunu iç güveysi vermişti. Çendal bu suretle Beruçebal'ın oğlunu ele geçirince onu kende çekmiş ve babasından ettiği muharebelerde ne kadar ziyana uğramış ise hepsinin ödemesini istemiştir. Beruçebal bu hal karşısında rehin kalmış ve oğlunu kurtarmağa bir çare bulamamıştır. Bu iki ray bu halde iken Sultân'ın bayrakları dalgalanmağa, diyar-ı Hind'in hisarları, kaleleri zîr ü zeber olmağa başlayınca Sultân'ın gelişini haber alan Beruçebal korkusundan Bohuçaviz (Bhocdev)'in yanına kaçtı. Çünkü onun hisarı diyar-ı Hind'in uzak bir noktasında yüksek bir yerde idi. Yolu da sarp idi, çetin idi. Çend ray kendi mevkiinin sarplığına, muhkemliğine, askerinin çokluğuna güvenerek karşı koymak, cenk etmek için hazırlık görmeğe başladı. Mahpus olan damadı ona "Mahmud, senin Hind padişahlarının cinsinden değildir ki, onunla muharebe meydanında oyun oynayasın. Yahut onun bayraklarının karşısında dayanasın. O senin kalenden daha muhkem kaleleri ova yapmış, senin kuvvetinden daha keskin kuvvetleri zebun etmiştir. Onun önünden kaçmayı ganimet bilmek, askerinin önünden kaçmaya bakmak lâzımdır." diye haber gönderdi. Çend ray bu nasihatı kabul etti. Emvalini, eşyasını, hazineleri, fillerini gök öküzüyle tıslaşan bir dağa, o dağda yeryüzünü yıldızların gözüne göstermeyen bir ormana sığındı. Gözlerden nihân oldu. Nereye gittiğini, nereye konduğunu, nerede oturduğunu kimse bilemedi. Mezkûr damadın kayın babasına öğüt vermesi sevdiğinden değil idi. Müslüman olur diye korkusundan idi. Çünkü o aklınca şöyle düşünüyordu. Şimdi kaynatam harbe tutuşursa dayanamaz. Aman diler, aman dileyince Sultân ona emân verir. Fakat Müslüman olmasını teklif eder. O da olur, nasıl ki amcalarım, diğer akrabalarım böyle müslüman olmuşlardır. Bundan dolayı kaynatasını karçmağa teşvik etmiştir. Sultân geldi, Çend rayın kalesini aldı. Kalede çok yem bulundu. Muhtelif cinsten ganimetler alındı. Fakat kale sahibinin kaçmasına canı sıkıldı. Onu yakalamak istedi. Askeriyle beraber izini sürdürdüler. Bir takım ağaçlık yerden geçtiler ki, ağaçlar insana tokat atarak yüzünü kanatıyor, bir takım yerlerden geçtiler ki, taşlar atların ayaklarını aşındırıyor idi. Bu suretle on beş fersah yol gittiler. Nihayet Şaban'ın yirmi beşinci günü (Şubat 1017) Çendray'a yetiştiler. Çend ray, İslâm askerinin yettiğini görünce askeri oyalamak, canını kurtarmak için yanındaki eşyayı, mâlları, hazineleri bıraktı. Fakat Sultân'ın askerleri bir şeye bakmadılar. Onlar

Sultân, Hindistân beldelerinden dönünce Gazne'nin ortasında büyük bir câmi imar etti²²⁸. Sind²²⁹ ve Hind beldelerinden, sağlamlık ve dayanıklılıkta tam, irilik ve kalınlıkta mütenâsib ağaçlar naklettiler. Mermer taşı madenlerinden dört, altı ve sekiz köşeli mermerler getirdiler. Mescidi, rengârenk bir bahçe arazisi gibi donattılar. Bahar bahçesi gibi süsleyip güzelleştirdiler²³⁰.

o putlara tapan müşrikleri yakalamak, onların kafalarını ezmek istiyorlardı. Askerler üç gün Çend ray'ı kovaladılar. Bir takımını öldürdüler, bir takımını esir aldılar. Bırakmış oldukları eşyayı da aldılar. Fillere gelince; bir kısmını zor ile ele geçirdiler. Bir takımı ise Allah'ın ilhamı ile kendi ayaklarıyla geldiler. Böyle kendi ayakları ile gelen fillere 'Hudâ âverd (Tanrı getirdi) adını taktılar. Bundan dolayı Sultân Cenab-ı hakka şükretti." el-Utbî, (Yelgar terc), s.190-191. Ayrıca bkz, İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.210)

228 "Sultân arzu etti ki, şu gazadan alınan ganimet parasını ilelebet baki kalacak hayrâta sarfetsin. Bunun için Gazne camiini büyütmek istedi. Zaten gazaya gitmeden evvel bu ciheti kararlaştırmış ve camiin zeminini hazırlamak için emir vermiş idi. Gazne'de böyle bir ulu camiye ihtiyaç var idi. Çünkü eski cami eski zamana, o vakit ki, Müslümanların azlığına göre yapılmıştı. Çünkü eski Gazne küçük idi. Mamur şehirlerden uzak idi. Sultân gazadan döndüğü zaman gördü ki camiin yeri hazırlanmış, duvarlar, temel atılmış." el-Utbî, (Yelgar terc), s.192.

229 "Hindistân alt kıtasında tarihî bir bölge Sind, günümüzde Pakistan'ın eyaletlerinden biridir. Pakistan'ın güneydoğusunda İndus nehri çevresinde yayılan Sind bölgesi batı kesimleri dağlık (Kirthar dağları), orta kesimleri İndus çevresindeki alüvyonlu ovalar, doğuda kumlu çöller (büyük kısmı Hindistân sınırları içine taşan Thar çölü) olmak üzere üç farklı coğrafi üniteden oluşur. Sind adının aslı Eski Farsça'da Hindû, Grekçe'de Indos, Latince'de Indus ve Hint dillerinde Sindhu şeklinde bir nehrin adı olarak kullanılan Sanskritçe sindhu (nehir) kelimesidir. Arap coğrafyacıları Uman deniziyle Keşmir dağları arasında kalan bölgeye Sind demişlerdir. *Hudûdü'l-Âlem'e* göre Sind'in sınırlarını doğuda Mihrân nehri, güneyde Hint Okyanusu, batıda Kirman toprakları, kuzeyde Horâsân'a (Doğu İran ve Kuzey Afganistan bitişik çöl teşkil eder." Azmi Özcan, "Sind", *DİA*, XXXVII, 242-244.

230 "...Emretti. Camii bitirmek için mahir ustalar, eline, ayağına çevik ameleler toplattırıldı. Gazadan hâsıl olan bitmez tükenmez paraları döktüler. Sultân en mahir, en çalışkan bir mimarı, ustaların ve amelelerin başına koydu. Mimar, sabahdan akşama kadar onları gözetir. İş ürettirir, sıdk ile çalışmaları, işlerinde kusur etmemeleri için dikkat ederdi. Gün batmağa yaklaştığı zaman mimar teraziyi önüne getirir, herkesin ücretini tartar verirdi. İşçiler her gece evlerine giderken çift ücretle giderlerdi. Birisi Sultân'ın hazinesinden aldıkları para,

O mescidin çevresinde bir medrese inşa ettiler²³¹. O medreseyi

birisi de Allah tarafından verilen ücret. Cami için Hindin, Sindin her tarafından sert, katı, sağlam, düz, bir boyda ağaçlar celbedildi. Sanki bu ağaçların, cami içi lâzım olacağını yer bilmiş, onları güzelce beslemiş, sinesinde saklamıştı. Yine cami için birçok uzak yerlerden genç kızın ayasından daha düz, kuzgunun yüzünden daha parlak dört köşeli, altı köşeli mermerler getirtili. Bu mermerler ile camiin tabanı, meydanı döşetildi. Cami için öyle yüksek kemerler yapıldı ki, göz oraya köz varır, feleğin kemerini andırırdı. Sedid ile Havarnak saraylarını yapan sinimmar bu camileri görse idi, kendisini aciz bir insan sayardı. Caminin içi öyle boyandı ki, bahar zamanındaki bir çiçek bahçesine benziyor, baktıkça gözler kamaşıyor, san'atında akıllar hayretler içinde kalıyordu. Nakkaşlar o kadar altın yaldız kullandılar ki, yaldız yapan rusafai sanatkârları yaldız koymak için kutu bulamıyor, kutucular kutu yetiştiremiyordu. Nakkaşlar yalnız yaldız sürmekle kalmadılar birçok yerlere altın varaklar, altından yapma türlü çiçekler, türlü ağaçlar yapmışlar, altın çubuklar tutturmuşlardı. Bu kadar çok miktarda lâzım gelen altını, altın putları eriterek çıkarıyorlardı. Bu suretle Hindlilerin tapındıkları o kıymetli putlar ateşte kızarıyor, eriyor, çekiç altında eziliyor, türlü şekillere dönüyorlardı; fakat o altınlar bahtiyar idiler. Çünkü putluktan kurtulup Tanrı evinin duvarına ziynet oluyorlardı. Bu altınları o betbahtlıktan kurtarıp bu saadete yetiştiren Sultân, ne kadar büyük insandır. Sultân, hususî adamları için camiye nazır dört köşeli, etrafı açık bir oda yaptırdı. Tabanı, duvarlarının etekleri dört köşeli mermer döşeli idi. Bu mermerler Nişâbûr'dan celbedildi. Mermerlerin etrafına altın çizgiler çekilmiş, çizgilerin kenarları sarı, pembe, lacivert boyalarla kıvrımlar, ekmeler yapılmıştı. Cami o kadar güzel boyanmış, nakışlanmış, süslenmiş idi ki görenler parmakları ağızlarında kalır ve "Hey Şâm mescidini gören, ona meftun olan, bunun gibisi yapılamaz diyen kimse... Gel de Gazne camiini gör. Görecek olursan ettiğin davanın boş olduğunu görür, sözüne istisna âdeti olan meğer kelimesini katarsın. Hem de bilirsin ki, güzellik bu camiin evsâfından bir sıfat, görülmemiş bir şey olmak bu camiin nişanlarından bir nişandır." der idi. Hususî odanın ön tarafında merdivenle çıkılır bir maksûre var idi ki, Cumalarda, bayramlarda üç bin kişi alırdı. Bunlar orada herkes muayyen yerinde rahat rahat, saf saf oturur ezanı bekler, ibadet ile meşgul olurlardı." el-Utbî, (Yelgar terc), s.192-193.

- 231 "Gazneliler zamanında pek çok kütüphane tesis edilmiştir ki, bunların kıymet ve ehemmiyeti hakkında kaynaklar oldukça bol bilgi vermektedir. Sultân Mahmud'un Gazne Camiinin civarına yaptırdığı medrese, aynı zamanda büyük bir kütüphane idi. Dârü'l-Ulûm adlı bu medrese ile birlikte, kapının yanında içinde antika eşyalar, nadir ve eşi bulunmayan eserlerin toplandığı bir binayı adeta bir müze olarak tesis etmişti." M. Hanefi Palabıyık, "Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler", EKEV Akademi Dergisi,

en değerli kitaplarla, nadîde el yazmalarıyla doldurdular. [Sultân] medrese için gelir getiren, akarı olan köyler vakfetti²³². Emîrlerden ve ileri gelenlerden her biri “ebvâbü’l-berr” binaları inşa etmeye başladılar. O diyarda kalıcı olan hayır eserleri bıraktılar²³³. [2933]

Sultân Mahmûd’un Somnât (سومنات)²³⁴ Tarafına Yürümesi, Bol Bağışta Bulunan Allah’ın İnâyetiyle Geri Dönüşü

Erbâb-ı târîh der ki: Hindistân halkının inancına göre, onların put-

Yıl: 11, Sayı: 33 (Güz 2007), s.83. Gazneliler dönemindeki ilmi faaliyetler için ayrıca bkz, M. Hanefi Palabıyık, “Gaznelilerde İlmî Faaliyetler”, *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, Yıl: 1, Sayı: 1, (Ocak-Haziran) 2001, s.47-72.

232 “Sultân camiin civarında geniş bir medrese yaptırdı. Bu hem medrese, hem kütüphane idi. Birçok odalar tabandan tavana kadar kitap ile dolmuştu. Ulûmun evveline ve âhırine müteallik olan bu kitapları büyük padişahlar Irak’tan ve diğer yerlerden buldurmuş hazinelerine koymuşlar, sonra Sultân’a intikal etmişti. Bu kitaplar kıymetli kitaplar idi. Yazıları güzel, nüshaları sihirli, bir rakım âlimler elinden yahut gözünden geçmiş, kenarları kayıtlı muheşşa kitaplar idi. Bu kitaplar Gazne fakihlerinin, âlimlerinin mütalaa ve tedrisleri için konulmuştu. Sultân aynı zamanda ders okutan âlimler, okuyan talebeler için medresenin evkâfından kâfi, vâfi aylıklar, yıllıklar tayin ile onların geçimlerini temin etti.” el-Utbî, (Yelgar terc), s.193.

233 “Sultân, saltanat sarayından camiye gidecek yerde bir yol yaptırdı. Fakat bu yol gizli bir yol olup Sultâna mahsus idi. Sultân, namazı cemaatle kılmak için sarayından biner, kimse görmeden, kimseyi rahatsız etmeden camiye girerdi. Gazne şehrinde beglerden, kumandanlardan her birisi daireler, konaklar yaptırdı. Bu konaklar dağlar gibi azametli, balkonları kehkeşâna dokunacak kadar yüksek, masraflı binalar idi. İnsanlar bunları gözle görmedikçe, bunlara ne kadar sarfedilmiş olduğuna inanamazlar. El-hasıl Gazne şehri Sultân’ın zaman-ı devletinde, genişlikte, yüce binalarda dünyanın bütün büyük şehirlerini geçmiştir. Gazne’nin büyüklüğüne delalet için şunu bilmek kâfidir ki, Gazne’de bin fil var idi. Bunlar için filhaneler yapılmıştı. Bu filhanelerin her birisi geniş, bir saray, geniş bir mahalle halinde idi. Çünkü her filin filcisi, filin yemeğine bakan hizmetçiler, filin diğer ihtiyaçlarına bakan hademeler var idi.” el-Utbî, s.193.

234 “Ay Tanrısı manasındaki Somnât, sadece tapınılan bir put veya mabed değil aynı zamanda güçlü kalesi ve Ortadoğu ve Çin arasındaki okyanus hattında sefer yapan gemilerin demir attığı önemli bir limandı.” Somnât şehri, Hindistân’ın

larının en büyüğüne Somnât diyorlardı²³⁵. Ancak Şeyh Ferîdü'd-dîn Attâr'ın [kuddise sırahu]²³⁶ sözünden anlaşılıyor ki, Somnât bir yerin adıdır ve o yerin putlarının ismi Lât'tır. Şöyle buyurmuşlardır ki:

Beyit-i Sa'dî

"Mahmûd'un askerlerinin Somnât içinde

Buldukları o putun adı Lât idi

Somnât'ta gördüğüm fildişinden put

Câhiliyedeki kızlar gibi süslü idi."

Fi'l-cümle tarihçiler demişlerdir ki: Somnât'ı deniz kıyısında bir puthâneye koymuş idiler. Hindliler, ay tutulmasının yaşandığı gece o putu ziyarete geliyorlardı ve o gece, yüz binden fazla insan o puthânenin civarında toplanıyorlardı.

Hindlilerin inancına göre ruhlar, cesedlerden ayrıldıktan sonra Somnât'ın hizmetine geliyorlar ve o, toplanmış ruhları bedenlere

batı sahilinde Kathiavar yarımadasında Arabistan Denizi kıyısına yakın bir şehirdi. Bu tapınağa onbin köy vakfedilmiş olup bin brahman hizmet ederken üçyüzelli erkek ilahici, beşyüz kadın dansçı görev yapıyordu. Burada meşhur "linda" bulunuyordu ve sağlam bir taş sütunu vardı. Bu taş sütun da kıymetli mücevherlerle süslenmişti. Zaten tapınağı ziyarete gelen insanlar, en kıymetli mücevherlerini bu meşhur puta sunarlardı. Hindlilerin inancına göre Somnât'daki tapınak ile sahip olduğu put, Hindistân'ın en kudretli putu idi. Hatta Gazneli akını da bu putla ilgili gösterilmektedir. Zira Hindû inancına göre Somnât putuna karşı saygısızlık yapmalarından dolayı Hindular "Putkırıcı" Gazneli Mahmûd'un yağmasına maruz kalmışlardı. Durak, *Hindistâniya Kuzeyden Yapılan Seferler*, s.34n. Ayrıca bkz, T. W. Haig, "Sûmenâr", *IA*, VI, s.39-40.

235 "Bu put, Hindistan'daki putların en büyüğüydü. Hindular ayın tutulduğu her gece onu ziyaret eder ve yüz binden fazla insan orada toplanırdı. Hindular ruhların bedenden ayrıldıktan sonra tenasüh yoluyla ona geçtiğine ve dilediği şahısta yeniden doğduğuna inanırlardı. Yine med ve cezir olayını da denizin kendi gücü oranında ona ibadet etmesi olarak kabul ederlerdi." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.265)

236 Mantikü'l-Tayr, İlähînâme, Esrârname, Musibetnâme, Hüsrevnâme vb. eserlerin müellifi olan meşhur şair ve mutasavvıf Ferîdüddîn Attâr (ö. 618/1221) hakkında geniş bilgi için bkz, Serhat Küçük, "Ferîdüddîn Attâr'ın Hayatı ve Eserleri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, II/1, (Mart 2013), s.241-262; M. Nazif Şahinoğlu, "Ferîdüddîn Attâr", *DİA*, IV, s.95-98.

dağıtıp tenasüh yoluyla [tekrar hayata, yeryüzüne] gönderiyordu. Yine Hind halkı, denizin Somnât'a ibadet ettiğine inanıyorlardı. Denizin gel gitleri o sebeple meydana geliyordu. Hind memleketlerinin en uzak bölgelerinden o puthâneye nezirler ve adaklar getiriyorlardı.

On bine yakın mamur köyde, o puthânenin kapıcılar ve perdedârları (sedene) yaşıyordu. O puthânedede öyle nefis mücevherler toplanmış idi ki, hiçbir pâdişâhın hazînesinde onun onda biri mevcut değildi. O puthânedede iki bin Brahman²³⁷ ibadet ile meşgul idi. O hânenin kapısına iki yüz men ağırlığında altından bir zincir asmışlar, altın çanlar yerleştirmişlerdi. Belirli zamanlarda puthânenin hizmetkârları o zinciri hareket ettiriyorlar, çanlar ses çıkarıyor ve Brahmanlar ibadete başlıyorlardı. O puthânenin hizmeti için üç yüz berber (ser-tırâş), üç yüz şarkıcı (mugannî) ve beş yüz rakkâs câriye

237 "Hindistân'da kutsal metin kabul edilen Vedalar'ın yorumu mahiyetindeki Brahmanalar'da yer alan ve kast sisteminin en üst tabakasını oluşturan Brahmanlar'ca temsil edilen dinî yapıya Brahmanizm denir. Sanskritçe'de "söylemek, konuşmak; bağırarak, yüksek sesle çağırmak, kükremek; büyümek, güçlü olmak" anlamlarındaki brh kökünden türetilmiş olan brahman kelimesi en sade şekliyle "kutsal kudret, yüce gerçek" anlamındadır. Kelimenin müzekker şekli olan brahman ise (diğeriyle karışmaması için brahmâ şeklinde de yazılmaktadır) "bu kudrete sahip veya ona bağlı olan kimse" demektir. Brahman kavramı zamanla önem kazanıp her şeyin özünü ifade etmeye başlamış, dünyaya şekil ve düzen vermesi sebebiyle bir ilâh olarak kişileştirilmiş ve kelimenin müzekker şekli olan brahman yaratıcı tanrının adı olmuştur. Bu kutsal kudrete bağlı olan veya kendini ona adanmış anlamında brahman kelimesi din adamını da ifade etmektedir. Diğer taraftan "brahman ile donatılmış" anlamındaki brahmana kelimesi Sanskritçe'de hem kast sisteminin en üst grubunun hem de Vedalar'a yapılan şerhlerin adıdır. Brahmanizm ise bugünkü Hindistân'ın kuzey bölgelerinde Vedalar sonrasında ortaya çıkıp milâttan önce 1000-milâttan sonra 500 yılları arasında yaşayan ve Hinduizm'in nüvesini teşkil eden dinî sistemi ifade eder. Bununla birlikte Brahmanizm, Vedalar sonrasında ortaya çıkan ve onların yorumu olan Brahmanalar, Upanişadlar gibi dinî külliyatta bulunan din şeklini ifade etmek için, halk Hinduizm'inin aksine, Vedizm sonrasında itibaren ortaya çıkan ve Brahman rahiplerinin kontrolünde bulunan dinî gelişmeyi belirtmek üzere bazan da Hinduizm'le eş anlamlı bir tabir olarak kullanılmıştır." Günay Tümer, "Brahmanizm" *DİA*, VI, s.329-333.

(kenîzek) yerleştirilmiş idi. Bu cemaatin maaşları (mersûmât), oranın vakıflarından ve nezîrlerinden veriliyordu²³⁸.

Ganj Nehri, Kanavc ve Dehli'nin doğusunda bulunan bir nehirdir. Hindlilerin inancına göre bu su, [2934], cennet çeşmesinden (çeşme-i huld) gelir. Hindliler kendi ölümlerini yakıp küllerini bu suya saçarlardı. Böylece onun kötülüklerinin temizlendiğine inanırlardı. Brahmanlar da kendilerini bu suya atarlardı ve bunu, kurtuluşlarının ve mertebelerinin yükselmesinin sebebi sayarlardı. Bu nehirden, Somnât'a kadar mesâfe biraz uzaktır²³⁹. Birbiri ardınca birçok insan, o nehirden su getirmek ve o su ile her gün Somnât'ı o yıkamak üzere Hind racaları tarafından görevlendirilmiş olup bu iş, onlar için ilk ve öncelikli bir amaçtır²⁴⁰.

Kıssa:

Sultân Mahmûd dört yüz on altı (1025) senesinde Hind diyarına ordu çekip puthâneleri vîrân ederek putları kırınca Somnât'a inananlar "Somnât, o putlardan rahatsız olmuştur. Yoksa onlara sıkıntı verip kötülük yapanları mutlaka helâk ederdi." dediler. Bu boş söz, Yemî-nü'd-devle Mahmûd'un kulağına geldi. O tarafa gitmeye ve Hindlileri, Somnât putunun bâtil olduğunu kanıtlayıp İslâm'a meyl ettirmeye karar verdi. Aynı senenin Şaban ayının onuncu günü (6 Ekim 1025)²⁴¹ ücretsiz ve maaşsız (bî-ulûfe ve mersûm) olarak sevab kazanmak için gazaya koşan gönüllüler (mutavvî'a) dışında otuz bin savaşçı ile Mûltân yoluna koyuldu. [Şaban ayının]²⁴² ortasında/on beşinde (11

238 "Bu put adına vakfedilmiş on bini aşkın köy vardı. Somnat'ın bulunduğu yerdeki mabedde paha biçilmez mücevherat bulunuyordu." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.265)

239 "Somnât ile bu nehir arasında yaklaşık iki yüz fersah mesafe vardı." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.265)

240 "Yanında ibadet etmek ve gelen temsilcileri takdim etmek üzere her gün bin brahman görev yapardı. Ayrıca üç yüz kişi de ziyaretçilerin saçını ve sakalını tıraş ederdi. Üç yüz erkek, beş yüz tane de kadın Somnât'ın bulunduğu mabedin kapısında dans eder, şarkı söylerlerdi. Her birine günlük muayyen bir ücret ödenirdi." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.265)

241 İbnü'l-Esîr'de de aynı tarih verilmiştir (Türkçe terc, IX, s.265)

242 Metinde sadece "در منتصف" yani ortasında ifadesi geçiyor.

Ekim 1025) Mûltân'a ulaştı. Su ve ot bulunmayan çölle karşılaştıklarında, birkaç günlük su ve yem (ot, saman) hazırladılar. Askerler, erzâk ve yük hayvanları yüzünden ağırlaşıp yavaşlamış olsalar da Sultân, su ve yem (ot, saman) yüklü otuz bin [yedek] deve çekti²⁴³.

O kana susamış çölü geçince, savaşçı yiğitler, çölün hemen yanında savaş âlet ve edevâtıyla dolu birkaç kale gördüler. Hak Teâlâ, kâfirlerin kalbine bir korku düşürdü. O kalelerin hepsini teslim ettiler. Askerler fermân mucibince onların savaşçılarını öldürüp çoluk çocuklarını esîr ve puthânelerini vîrân ettiler.

Bu işi yoluna koyduktan sonra İslam ordusu Anhalvara'ya (انهلواره)²⁴⁴ ulaştı²⁴⁵. Oranın hâkimi, şehri bırakıp kaçmayı tercih etti. Mahmûd o şehri ele geçirdi. Onların ihtiyacı olan ne varsa hazırladılar. Somnât tarafına doğru yola koyuldular. Gördükleri her puthâneği yıkıyor, dîn düşmanlarını yağma ve talan edip öldürerek ortadan kaldırıyorlardı²⁴⁶. Sonunda aynı senenin Zî'l-ka'desinde (Aralık 1025/Ocak 1026) Somnât'a ulaştılar²⁴⁷. Derya kenarında öyle bir kale gördüler ki, denizin dalgası [2935] kalenin duvar ve surlarına kadar ulaşıyordu.

243 Bu çölün adı Büyük Tar (Thar) idi. Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.26.

244 Metinde: (انهلواره) *el-Kâmil fi'l-Tarih*'le karşılaştırılarak düzeltildi. [Nâşirin notu]

245 İbnü'l-Esîr'de 416 senesi Zî'l-ka'desinin başında (24 Aralık 1025). (Türkçe terc, IX, s.266)

246 "Yeminü'd-devle Anhalvara'yı ele geçirdikten sonra Somnat üzerine yürüdü. Yolda birkaç kaleye daha rastladı. Burada Somnat'ın temsilcileri ve hâcible-rine benzeyen pek çok put vardı. Şeytan onlara bunu güzel göstermiş ve sevdirmişti. Oradakilerle çarpıştı ve şehri fethedip tahrip etti, putları da kırdı. Buradan suyu kıt, ıssız bir çölden geçip Somnat üzerine yürüdü. Somnat'ta racaya boyun eğmeyen yirmi bin yerli savaşçıyla karşılaştı. Üzerlerine seriyyeler gönderdi, savaştı ve onları mağlûp ederek mallarını ganimet aldı. Bu arada yanlarındaki yiyeceklerle de el koydular. Sonra Debûlvâra'ya varıncaya kadar yola devam ettiler. Burası Somnat'a iki merhale mesafedeydi. Halk, Somnat'a müstahkem bir mevki olması sebebiyle Sultân Mahmûd ve ordusuna boyun eğmeyeceğini ve kendini savunacağını zannederek Sultân Mahmûd'a karşı direniyordu. Sonunda Sultân Mahmûd şehri fethetti, halkını katledip mallarını ganimet aldı. Oradan Somnat'a yöneldi." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.266)

247 İbnü'l-Esîr'de, 15 Zî'l-ka'de 416 Perşembe günü (7 Ocak 1026). (Türkçe terc, IX, s.266)

Surun önüne pekçok insan gelip Müslümanları izlemeye başladı. Hepsi, kendi mabûdlarının, o diyâra saldıran bu topluluğu helak edeceğini inanıyorlardı. Ertesi gün İslam ordusu, kalenin önüne gidip savaşa başladı. Hindliler, hayal bile edemeyecekleri bir savaş gördüler.

Kıssa:

Okçular (tîrendâzân), korkudan surları terk edip boş bıraktılar. Bunun üzerine gaziler, merdivenler koyup hisarın duvarına çıktılar ve yüksek sesle tekbir getirdiler. Hindliler tekbir seslerini duyduklarında şiddetli bir savaşa başlamışlardı. Onlardan bir kısmı Somnât'ın önüne gidip yalvarıp yakararak yüzlerini yere sürdüler. O puttan zafer ve yardım istediler. Akşam olunca büyük gaziler ordugâhlarına döndüler. Hindliler ise geceyi boynu bükük bir şekilde geçirdiler. Ertesi gün Müslümanlar savaşa giriştiler. İleri çıkan her Hindu'nun kellesini düşürdüler. O topluluğun hepsini sürüp puthânenin kapısına kadar gittiler.

Hindliler puthânelerin kapısında savaşlamaya başladılar. Hindlilerin bölük bölük, sırayla o hânenin kapısına gidiyorlar, Somnât'ı kucaklayıp ağlıyorlardı. Sonra dışarı çıkıp savaşıyorlar ve ölüyorlardı. Sonunda Hindlilerin çoğu öldürüldü. Kılıç artıkları gemilere binip kaçtılar. Sultân, birkaç gemi hazırlayıp deniz yolunu tutmaları için adamlarını gönderdi²⁴⁸.

Somnât'ın bulunduğu o hane tûlen ve arzen çok genişti. Öyle ki, onun tavanı ayakta tutabilmek için elli altı sütun yapmışlardı. Somnât, taştan oyulmuş bir put olup yüksekliği beş gez idi. Yerin üstünde görünen kısmı üç zira', yerin altında görünmeyen kısmı ise iki zira' idi. Yemînü'd-devle puthâneye girdi. Ağır bir gürz ile Somnât'ın taş heykelini parçaladı. Sonra o taş parçalarından bir miktarın Gazne'ye götürülmesini ve Gazne Mescid-i Camî'inin eşliğine koyulmasını emretti²⁴⁹.

248 "Çok az sayıda Hindu sağ kaldı. Kalanlar kurtulmak gayesiyle kendilerine ait iki gemiye bindiler ve denize açıldılar. Fakat Müslümanlar arkadan yetişip bunların da bir kısmını öldürdüler, bir kısmı ise boğuldu." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.267)

249 "Somnat'ın bulunduğu mabede gelince; bu kurşunla kaplanmış elli altı ağaç sütun üzerine oturuyordu. Somnat ise taştan yapılmıştı ve uzunluğu beş arşındı.

Somnât puthânesinden Sultân'ın hazînesine o kadar çok şey geldi ki, otuz milyon kırmızı altın dirhemden fazla idi. O puthânenin herşeyi kırmızı altından idi. Yâkût, la'l ve zümrüd işlemeli altı sütun vardı. Sütunlardan her birini, büyük Hind Sultânlarından bir pâ-dişâha nisbet ederlerdi. Bu puthâne civarında ve kalenin içinde elli binin üzerinde müşrik öldürdüler²⁵⁰. [2936]

Anhalvara (انهلوارہ)'nın Fethi

Bu esnada, muzaffer ordunun o civara yöneldiği sırada kaçmış olan Anhalvara²⁵¹ sâhibinin, muhkem bir kaleye kapanıp beklediği haberi geldi²⁵². Oradan o hisara kadar kırk fersah yol vardı. Sultân Mahmûd'da o kaleyi ele geçirme isteği doğdu ve o tarafa hareketi edilmesini emretti.

O bölgeye ulaşınca büyük bir suyun etrafını sardığı bir kale gördüler. Dalgıçlardan (gavvâs) iki kişiyi²⁵³ çağırıp o suyun derinliğini sordular. Onlar “falan yerden geçiş mümkündür. Ancak eğer geçiş esnasında bir dalgalanma olursa hepsi helak olurl.” dediler. Sultân Mahmûd, istihâreden sonra Allah'ın inâyetine tevekkül edip askerler ile birlikte atını suya sürdü. Selâmetle kalenin önüne ulaştı. Kale

Bunun üç arşınlık kısmı toprağın üzerindeydi ve yuvarlaktı, iki arşınlık kısmı ise temeldeydi. Belirli bir şekli yoktu. Yeminü'd-devle onu alıp kırdı; bir kısmını yaktı, bir kısmını da beraberinde Gazne'ye götürdü ve camiin eşiğine koydu.” İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.267)

250 “Mabed karanlıktı, orada aydınlatma çok değerli mücevher kandillerle yapıldı. Yanında altın zincir ve içinde bir zil vardı, ağırlığı iki yüz menn idi. Gecenin bir bölümü geçince bu zincir hareket ettirilir ve zil çalar, bunun üzerine Brahmanlardan bir grup ibadete kalkardı. Yanındaki hazineye altın ve gümüşten yapılmış putlar vardı. Bunların üzerinde ise mücevherlerle süslenmiş asılı perdeler bulunuyordu. Bunlardan her biri bir büyük puta mensuptu. Bu mabedlerdeki eşyanın değeri yirmi milyon dinarı geçiyordu. Sultân bunların hepsini aldı. Ölülerin sayısı elli binden fazlaydı.” İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.267) Bu sefer hakkında ayrıca bkz, Durak, *Hindistan'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, s.34 vd.

251 Metinde: (بهوارہ) [Nâşirin notu]

252 İbnü'l-Esîr'e göre Anhalvara hâkimi “Behim”, Kendehe adasına kaçmıştı. (Türkçe terc, IX, s.266,267)

253 İbnü'l-Esîr'de “iki avcı”. İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.267)

sahibi, bu hâli müşâhede edince tek başına kaçtı. İslam ordusunun eline o kaleden çok sayıda ganîmet geçti. Hisar ahalisi öldürüldü²⁵⁴.

Bhâtiya'nın Fethi

Mahmûd, o kalenin işini halledince Bhâtiya tarafına ordu çekti. O bölgenin halkı itaat edip vergiyi kabul ettiler. Muzaffer ve mansûr Sultân, Dârü'l-mülk Gazne'ye geri döndü²⁵⁵.

Harflerin yazarı der ki; Söz bu makama ulaşınca, aklıma bazı risâlelerde gözüme ilişmiş olan bir hikâye geldi. Onun bu evrakta zikredilmesi uygun olur.

Hikâye

Rivâyet ederler ki, Sultân Mahmûd'a, Somnât'ın fethi müyesser olunca birkaç sene orada kalmak istedi. Arzen ve tûlen küçük bir ülke olsa da o vilâyetin yakınlarında şaşılacak ve hayranlık uyandıracak şeyleri çoktu. [2937] Halis altın birkaç maden vardı. Ayrıca Hind memleketlerinin her yerinde yâkût ve o memlekete tâbi bir yer olan Serândîb'de [çeşitli] madenler vardı. Erkân-ı devlet, "Bu kadar zahmetle ele geçirilen Horâsân'ı bırakmak ve Somnât'ı Dârü'l-mülk yapmak imkânsızdır." dediler. Fi'l-cümle geri döndüler.

Sultân "Orayı zabt ve muhâfaza etmek için birini belirlemelerini" buyurdu. A'yân-ı hazret "Bu vilayet ve memlekette başka [diyardan bir yabancı] çok istenmeyecek, kabul görmeyecektir. Bu diyarın ahâlisinden birini tayin etmek daha uygundur." dediler. Sultân o konuda oradaki devlet taraftarları ve yârânıyla istişâre etti. Onlardan bazıları "Bu diyarın Sultânlarından hiçbir taife, haseb ve neseb itibarıyla Dâbeşlîmîlere (دابشليميان) ulaşmıyor. Bugün o hanedandan

254 "Behim'in adamlarıyla beraber kaleyi terkedip gittiğini görüp geri döndüler. Sonra buradan el-Mansûra'ya hareket ettiler. Buranın hâkimi İslâm'dan dönmüştü. Sultân'ın geldiğini duyunca el-Mansûra'dan ayrılmış ve Eşbite ormanlarına sığınmıştı. Yeminü'd-devle iki yerden onun üzerine yürüdü ve çevresini kuşattı. Çoğunu öldürdü, pek çok kişi de boğuldu. Kurtulanların sayısı çok azdı." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.267)

255 "Sultân, buradan Behâtiya üzerine yürüdü, halk kendisine itaat arz etti ve boyun eğdi. Buradan Gazne'ye hareket etti. 10 Safer 417 (2 Nisan 1026) tarihinde Gazne'ye vardı." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.267)

bir kişi kalmış olup Brahmanlar gibi hikmet ve ibadetle meşguldur. Eğer Sultân bu memleketi ona verirse, en yakışanı o olur.” dediler.

Bazıları ise bu söze karşı çıkıp “Dâbeşlîm, zâhid (murtâz), kötü ve huysuz tabiatlıdır. İlahî zillete giriftârdır. Onun dünya mâlından yüz çevirmesi ve inzivaya çekilmesi de kendi isteğiyle değildir. Birkaç kere kendi kardeşlerinin eline esîr düşmüş, canına emân istemiş ve bu yere sığınmıştır. Ama onun akrabasından başka bir Dâbeşlîm vardır ki, çok akıllı ve âlimdir. Brahmanlar onun hikmetine inanırlar. Şu anda falan vilâyette pâdişâhdır. Eğer Sultân bu vilâyeti ona verir, onun adına menşûr gönderirse o da buraya gelir ve bu memleketleri hakkıyla yönetip mamur eder. Hem de sâdık ve ahde bağlı olarak kalır. Ehl-i zımmeye bağlanan bâc ve harâcı mesafenin uzaklığına rağmen her sene Gazne (Gaznîn) hazînesine gönderir.”

Sultân Mahmûd, “Eğer o benim huzuruma gelirse büyük lû-tuf kazanır. Lakin İklim-i Hind’de saltanat verilmesine rağmen bu büyük vazifeyi yapmayan ve devlete sevgi ve bağlılık göstermeyen birine bu büyük mülkü niçin vereyim.” dedi.

Kıssa: Zâhid Dâbeşlîm’i çağırdı ve memleketi ona verdi. O ehl-i zımmeye koyulan harâcı kabul etti. Ardından şunları söyledi: “Hayatım boyunca Sultân hazretlerinin hiçbir emrine karşı çıkmayacağım. Hind madenlerinin inci ve yâkûtlarını Sultân’ın hazînesine göndereceğim. Ancak benim yakınlarımdan olan başka bir Dâbeşlîm daha vardır. Onunla aramda büyük düşmanlık ve kötülük mevcuttur. Onunla benim aramda birkaç kere savaş ve kıtâl oldu. Hiç şüphe yok ki, Sultân gittikten hemen sonra benim üzerime [2938] ordu çekecektir. Benim henüz ordum ve savaş araç gerecim yoktur. Mağlup olurum ve o, bütün memleketi ele geçirir. Şimdi eğer Sultân onun tarafına sefer düzenler ve onun şerrini benden def ederse hazîne-i âmireye her sene Zâbulistân ve Kâbulistân harâcına eşit vergi gönderirim.” Bunun üzerine Sultân “Biz gazâ niyetiyle çıktık ve üç senedir Gazne’ye dönmedik. Üç sene altı ay olur...” dedi ve o vilâyete doğru yola koyuldu.

Somnât vilayetinin ahâlisi zâhid Dâbeşlîm’e “Sultân’ı ona sefer yapmaya kışkırtmakla doğru yapmadın. Hudâ-yı azze ve celle, azîz

kıldığı ve yüceliğe layık gördüğü bir kişiyi, senin çaban ve gammazlığınla zelil etmez.” dediler.

Bu sözü Sultân’a ulaştırdılar. Çok tereddüt etti. Ancak harekete geçmiş, sefere başlamış olduğundan geri adım atıp seferi iptal etmek ona doğru gelmedi. Fi’l-cümle o memlekete gidip Dâbeşlîm memleketlerini feth etti. Onu esîr alıp zahîd Dâbeşlîm’e teslim etti.

O dedi ki: “Bizim dîmizde meliklerin öldürülmesi büyük ayıp ve gûnahtır. Bütün askerler, başka bir pâdişâhın kanını dökmeye razı olan pâdişâhdan nefret ederler ve başkaldırırlar. Bu diyarın (iklim), töre ve geleneği şudur ki, [pâdişâhlar] düşman üzerine kudret bulup galebe edince kendi tahtının altında karanlık bir hâne yaparlar ve onu orada bir tahta (mesned) oturturlar. Her gün bir sofraya verip sonra tekrar kapattıkları bir delikten başka o hânenin bütün giriş kapılarını kaparlar ve tahtta oturan pâdişâhın hayatı müddetince düşmanını da bu şekilde yaşatırlar. Şu an benim onu bu şekilde hapsetmeye kuvvetim yoktur. Fakat şimdilik Sultân onu yanında Gazne’ye (Gaznîn) götürür ve benim bu memleketi zaptetmem ve işleri düzene koymamdan sonra benim nezdime gönderirse onu bu şekilde hapsederim.”

Sultân, bu şekilde karar verip göç davulunu vurdu. Zâhid Dâbeşlîm Somnât’ta tahta oturdu. Sonra Sultân’ın ardından hediye ve armağanlar gönderiyor, türlü hediyelerle ve gösterdiği hürmetle devlet erkânını hoş tutuyordu. Memlekette işleri düzene sokup hazîne ve cevâhiri Sultân’a yolladıktan sonra, [daha önce anlaştıkları üzere] düşmanını istedi. Sultân, onu teslim etmekte tereddüt etti. O günahsız düşmanına teslim etmek istemedi. Ancak zâhid Dâbeşlîm, devletin ileri gelenlerini, mâl dağıtmak suretiyle kendine dost ve taraftar yapmıştı. Bunlar hep birlikte dediler ki: “Kâfir ve müşriğe niçin acıyacaksın. Hem Sultân’ın vaadinde durmaması yakışık almaz. [2940] Bu yüzden Dâbeşlîm’in isyânıyla karşı karşıya kalınabilir ve memleket elden gidebilir. Sultân o emîrlerin telkiniyle o delikanlıyı (civân) Zâhid Dâbeşlîm’in adamlarına teslim edip Hind meliklerine misâller (emsile) göndererek onu Somnât sınırına ulaştırmalarını emretti. Onu o hudûda ulaştırdıklarında Dâbeşlîm, onun için kendi tahtının altında bir mahbes hazırlamalarını emretti.

Hind ve Somnât meliklerinin kâidesi şu şekildeydi: Düşman [meliki], saltanat tahtının bulunduğu yere bir menzil kadar yaklaşınca ona taşt ve ibrik-i hâssa verirler ve saraya (bargâh) kadar Sultân'ın atının önünde yaya olarak koştururlar. Ondan sonra Sultân kendi tahtına oturturlar ve düşmanı olan [meliki] de onun için hazırlanmış mahbese götürüp oradaki tahta oturturlar.

Zâhid Dâbeşlîm de bu kâideye göre [saraya bir menzil mesafedeki konaklama yerine] çıktı. Düşmanının oraya varışı gecikince canı avlanmak istedi. Pâdişâh ve askerleri her tarafa at sürdüler. Hava sıcak olunca her bölük bir köşede konakladı. Dâbeşlîm de bir ağacın gölgesine oturdu ve yüzüne kırmızı bir bez (rûmâl-i surh) örtüp bu şekilde uykuya daldı. Hindistân'da pençesi sert ve güçlü avcı kuşlar çoktu. Onlardan biri havada uçmakta idi. Dâbeşlîm'in yüzündeki kırmızı bezi et zannetti. Hızla uçup kırmızı beze bir pençe attı ve gagasını daldırdı. Dâbeşlîm'in bir gözü, o hayvanın gaga darbesinden kör oldu. Askerler arasında karışıklık ve koşturma başladı. Bu hâl devam ederken o delikanlıyı getirdiler.

Devletin ileri gelenleri, Dâbeşlîm'in sakat kalarak yüzünün tuhaf bir şekle dönüştüğünü görünce [onun yerine başka bir padişahı oturtmayı düşündüler.] O delikanlıdan başka ehliyet ve tahtta hak sahibi olan kimse yoktu. Herkes pâdişâh olarak onu selâmladı. Kabul etmeyen az sayıdaki kişiyi ise öldürdüler. Hemen o delikanlının taşınması için getirdikleri taşt ve ibriği zâhid Dâbeşlîm'in başına koydular. Saraya kadar onu yürüttüler. Oradan hazırlanan zindana gönderdiler.

Yemînü'd-devle ve Emînü'l-mille Sultân Mahmûd bin Sebüktegin'in Rey Memleketine Gidişi, Oradan Gazne'ye Dönüşü ve O Memlekette Ölümü

Yemînü'd-devle Mahmûd, ömrünün son günlerinde Rey tarafına yürüdü. [2940] O bölgenin pâdişâhı olan Mecdü'd-devle bin Fahrü'd-devle-i Deylemî'yi esîr edip Gazne'ye gönderdi²⁵⁶. İnşallahi

256 "Yemînü'd-devle Mahmûd b. Sebüktekin 420/1029 senesinde Rey tarafına gitti. Cürcân ve Taberistân hâkimi Menûçehr b. Kâbus, geçeceği yol üzerinden

Teâlâ, bu olay, Deylemlilerin hadiselerinin beyanında geniş bir şekilde

çekildi ve dört yüz bin dinar para ile çok miktarda erzak gönderdi. Rey hâkimi Mecdü'd-devle b. Fahruddevle b. Büveyh, Sultân Mahmûd'a mektup yazıp ordusundan şikâyetçi oluyordu. Mecdü'd-devle kendisi kadınlarla âlem yapıyor, kitap okumak ve yazmakla meşgul oluyor, ülkeyi ise annesi idare ediyordu. O ölünce ordu Mecdü'd-devle'nin aleyhinde faaliyete başladı. Sultân Mahmûd, Mecdü'd-devle'nin mektupları kendisine ulaşınca ona hâcibi kumandasında bir ordu gönderdi ve hâcibine Mecdü'd-devle'yi yakalayıp tevkif etmesini emretti. Ordu Rey'e varınca Mecdü'd-devle onları karşılamaya çıktı, bu sırada askerler derhal onu ve oğlu Ebû Dülef i yakalayıp tevkif ettiler. Mecdü'd-devle'nin yakalandığını öğrenen Sultân Mahmûd hemen Rey üzerine yürüdü, Rebiyüâhîr ayında (Nisan-Mayıs 1029) şehre girdi. Bir milyon değerinde mal ve beş yüz bin dinar değerinde mücevher, altı bin elbise, sayılamayacak kadar âlet ve malzeme ele geçirdi. Mecdü'd-devle'yi huzuruna getirip ona: 'Sen Şeh-nâme'yi okumadın mı? O Farsların tarihidir. Taberî'nin tarihini okumadın mı? O da Müslümanların tarihidir.' dedi. Mecdü'd-devle'nin 'Evet, okudum.' cevabını vermesi üzerine: 'Fakat Şeh-nâme'yi okumuşa benzemiyorsun?' dedikten sonra bu defa 'Sen santranç oynadın mı?' diye sordu. Mecdü'd-devle 'Oynadım.' deyince de 'Peki hiç şahın şah üzerine girdiğini gördün mü?' diye sordu. Mecdü'd-devle bu soruya: 'Hayır.' cevabını verdi. Bunun üzerine Sultân 'Seni, senden daha güçlü birine teslim etmeğe sevk eden nedir?' dedi ve onu mevkuf olarak Horâsân'a gönderdi. Sultân Mahmûd, daha sonra Kazvîn ve kaleleriyle Sâve, Âbe ve Yaft şehirlerini ele geçirdi ve Yaft hâkimi Velkîn b. Venderin'i tevkif edip Horâsân'a gönderdi. Sultân Mahmûd Rey'e hâkim olunca, Halife el-Kâdir Billâh'a yazdığı mektupta Mecdü'd-devle'nin elli küsur karısı ve otuz küsur çocuğu olduğunu zikreliyordu. Mecdü'd-devle'ye niçin bu kadar kadınla evlendiği sorulunca: 'Ecdadımın âdetidir.' diye cevap verdi. Mecdü'd-devle'nin adamlarından batını olanların birçoğu öldürüldü. Mu'tezile mezhebine mensup olanlar da Horâsân'a sürüldü. Sultân, felsefeye, Mu'tezile mezhebine ve astrolojiye dair kitapları yaktırdı. Bunların dışında kalan yüz yük kitabı da aldı. Öte yandan Menûçehr b. Kâbus b. Veşmgîr sarp kayalıkara ve korkulu geçitlere sığındı. Fakat Sultân Mahmûd onu sıkıştırmağa devam etti, bunun üzerine de müstahkem bir mevkideki ormanlık bölgeye kaçtı. Sultânı bu işten vazgeçirmek için beş yüz bin dinar teklif etmesi üzerine Sultân bu teklifi kabul etti. Mecdü'd-devle de söz konusu parayı gönderdi. Sultân bunun üzerine rakipten vaz geçip Nişâbûr'a döndü. Menûçehr bundan kısa bir müddet sonra vefat etti. Yerine oğlu Enû-şirvân geçti. Mahmûd onun hâkimiyetini tasdik etti ve ayrıca beş yüz bin dinar daha

anlatılacaktır²⁵⁷.

Sultân Mahmûd, oğlu Me'sûd'u Rey ve İsfahân vilâyetine bırakıp Irak seferinden Gazne'ye döndü. Dört yüz yirmi bir (1030) senesinde vefat etti²⁵⁸. Farklı rivâyetlere göre iki sene sel (سل) veya su'î'l-kaniyye (سوء القنيه) ya da ishal hastalığına tutuldu. Hastalığı esnasında sıhhatli günlerindeki gibi hareket ediyor, at biniyordu. Bütün tabibler onun bu şekilde hareket etmesini yasaklıyorlardı. Ama o kabul etmiyordu²⁵⁹.

Derler ki, vefatından iki gün önce hazînedeki kendi saltanatı döneminde toplamış olduğu beyaz dirhem ve kırmızı dinâr keseleri, çeşit çeşit nefis mücevherler ve nadide eşyaları hazırlamalarını emretti. Hepsini geniş sofanın ortasına serdiler. O sofa, kırmızı, sarı,

ödemesini kararlaştırdı. Armenia sınırına kadar uzanan el-Cibâl bölgesindeki şehirlerin çoğunda hutbe Sultân Mahmûd adına okunmağa başladı. Bu sırada oğlu Mes'ûd da Zencân Ebher'i aldı. Ayrıca Alâü'd-devle de İsfahân'da hutbeyi onun adına okuttu. Sultân sonra Horâsân'a döndü ve Rey'de oğlu Mes'ûd'u vekil bıraktı." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.287-288)

257 Müellif, burada Sultân Mahmûd'un Rey üzerine hareketi ve vefatına kadar olan hadiselerden sarf-ı nazar etmiştir ki, bu dönem aynı zamanda Oğuzların Horâsân'a indikleri dönemdir. Bu hadiseler hakkında bkz, İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.288-289, 291-302, 305-306)

258 Gazneli Sultân Mahmûd, İbnü'l-Esir'e göre 421 senesi Rebî'ül-âhirinde (Nisan-Mayıs 1030), yine onun naklettiği başka bir rivâyete göre 11 Safer 421 (18 Şubat 1030)'de; el-Hüseynî'ye göre 422 senesi Rebî'ül-âhirinde (Mart 1031); er-Râvendî'ye göre ise 418 (1027-1028)'de, Reşîdü'd-dîn'e göre 421 (1030) senesi içinde vefat etmiştir. Öldüğünde 61 yaşındaydı. Bkz, İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.307); el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, (Türkçe terc., Necati Lügal), TTK Yay., Ankara 1999, s.3; er-Râvendî, *Kitâb-ı Râhatüs-Sudûr ve Âyetüs-Sürûr*, (Türkçe terc., Ahmet Ateş), I, TTK Yay., Ankara 1999, s.92; Reşîdü'd-dîn Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih-Selçuklu Devleti (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*, (Tercüme ve notlar: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Bilge Kültür-Sanat Yay, İstanbul 2014, s.61. Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, s.397.

259 "Hastalığı za'fiyet ve ishaldi. Yaklaşık iki sene sürdü. Canı pek bir insandı, hastalığı sırasında bile yatmaz, sadece yastığına dayanırdı. Doktorlar istirahati tavsiye ettikleri halde o sabah akşam halkla beraber otururdu. Kendine istirahat tavsiye edenlere "Hükümdarlıktan ayrılmamı mı istiyorsunuz?" derdi. Ölünceye kadar bu şekilde yaşadı ve oturduğu yerde vefat etti." İbnü'l-Esir, Türkçe terc, IX, s.307.

mor ve diğer renklerden güllerle rengârenk süslenmiş bir gül bahçesi gibi görünüyordu. Sultân, özlemle onlara bakıyor ve hüngür hüngür ağlıyordu. Birçok gözyaşı döktükten sonra hepsini hazîneye götürmelerini emretti. O iki günde şîrîn cânın, kendisine yüzlerce acı vereceğini bilmesine rağmen, bütün o mâl ve paradan bir akçe (fels/fülüs)²⁶⁰ dahi kendisine fayda vermedi.

Müellif (müsevvid-i evrâk), bu hikâyeyi tarih kitaplarında görünce o gazi²⁶¹ şehriyârın durumuna çok üzülmüş. İstemiş ki, hiç kimse bu bâbda bir şey duymasın. Bununla birlikte o şanı yüce pâdişâhdan hikâye anlattığı esnada ara sıra Mahmûd'a tabir ettiği buymuş.

Fi'l-cümle Mahmûd, hazînedeki değerli şeyleri mülâhazadan vazgeçip oturduğu mahfeden yeşil meydana (meydân-ı sebz) gitti. Orada hâssa memlûkleri (memâlik-i hâssa) Arap atlarından ve kıymetli Berde'î (استران بردعی) katırlardan yük hayvanlarını ve diğerlerini ona arz ettiler. O, dikkatle baktıktan sonra onlar için ağıt yakıp yas tuttu ve büyük bir tahassür ve teessüfle sarayına (kasr) geri döndü.

Ebû'l-Hasan-i Meymendî der ki, bir gün Sultân Mahmûd, Ebû Tâhir-i Sâmânî'ye sordu: "Sâmânoğulları, değerli mücevherlerden ne kadar toplamış idiler?" Ebû Tâhir, "Emîr-i [2941] Razî Nûh bin Mansûr'un hazînesinde yedi rıtl²⁶² mücevher vardı. Mahmûd yüzünü

260 İslâmiyet'in ilk devirlerinden itibaren basılan bakır veya bronz sikkeye fels (fülüs) denir. Latince follis kelimesinin Arapçalaşmış şekli olan fels (fülüs) "akçe, para, mangır" anlamına gelir. Çoğulu fülüs olup ağırlık ve büyüklükleri hesaba katılmaksızın bütün bakır ve bronz sikkeler hakkında kullanılır..." Geniş bilgi için bkz, İbrahim Artuk, "Fels", *DİA*, XII, s.309-311.

261 "Sultân Mahmud, Vayhand Racası Caypâl'a karşı Peşâver'e yaptığı ikinci Hind seferinin dönüşünde (392/1002), "Gâzî" lakabını almıştır." Sultan Mahmud'un aldığı unvanlar hakkında bkz, Palabıyık, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler*, s.114 vd.

262 "Arap dünyasındaki en yaygın ağırlık birimi. Rıtl (ratl, çoğulu ertâl) kelimesi Grekçe litranın Süryânîce yoluyla Arapça'ya geçmiş şeklidir. Aslı Latince "dengelemek, denkleştirmek, tartmak" anlamındaki librodan türeyen "denge, terazi, tartı" mânasındaki libradır. Kelime Türkçe'ye Arapça'dan aynen, Grekçe'den lidre ve lodra biçiminde geçmiştir. Sofya'da x okkalık yani 100 dirhemlik ağırlık birimine rıldenica adı verilir. Fıkıh kitaplarındaki rıtl ile Bağdat rıtlı kastedilir. Fitre, toprak mahsulünün zekât nisabı ve abdest suyunun miktarı gibi

toprağa koydu ve “Allah’a hamd olsun... Hakk ‘azze ve ‘alâ bize yüz rıtlıdan fazlasını verdi.” dedi.

Nakledilmiştir ki, Yemînü’l-devle hastalığının başlarında oğlu Muhammed’e “Bana hak vâki olursa, benden sonra hangi işle meşgul olacaksın, [ne yapacaksın]?” diye sordu. Muhammed “Namaz, oruç ve sadaka verir, babamın türbesinin yanında durup Kur’ân okur ve bunların sevabını babamın temiz ruhuna bağışlarım.” dedi. Sonra Sultân, aynı soruyu Me’sûd adındaki diğer oğluna sordu. Me’sûd “Ben, senin kardeşin İsmail’e yaptığını yaparım.” dedi. Sultân bu cevaba öfkelen-di.

Sultân Mahmûd ve Emîr İsmail’in hikâyesi şöyle idi: Sultân, onu Gazne Kalesi’den ahid ve mîsâklarla çıkardı. Dost meclislerinden birinde “Eğer ben, senin eline esir düşseydim, senin benim hakkımdaki düşüncen ne olurdu?” diye sordu. İsmail, saflığından ve temiz karakterinden “Eğer sana karşı zafer bulaydım, seni kaleye gönderirdim ve eşya, mâl, gulâm, câriye ve geçim vasıtalarından istediğin her şeyi hazırlar ve onları senin begeneceğin şekilde hâzır ve âmâde ederdim.” dedi.

Sultân Mahmûd, bir müddet sonra sebeplerden bir sebeple -ki *Târîh-i Yemîni*’de anlatılmıştır- İsmail’i, Cûzcân valisine gönderdi ve ona, onun düşündüğü gibi davrandı. Onu kalelerden birinde gözetim altında bulundurmalarını buyurdu. Vekillere de İsmail’in geçimini sağlaması için lazım gelen ihtiyaç maddelerinden her ne varsa onun istediği şekilde hazırlamalarını, onun istek ve temennilerinin yerine getirilmesinde kusur ve ihmâl etmemelerini emretti.

Rivâyet ederler ki, Mahmûd’un Rey’e gitmekten amacı, Me’sûd’u o diyârın idaresine tayin etmek, Horâsân, Gazne ve Hind ülkesini ise Muhammed’e bırakmaktı.

hususlarda ölçü birimi rıttır. Diğer ölçü birimleri gibi yer, zaman ve tartılan şeyin cinsine göre değişiklik göstermişse de bunun değeri genellikle 12 ukıyyeye veya kantarın % 1’ine eşit olmuştur. Birçok ülkede meselâ yağ, sirke, biber ve ipek gibi mallar için müstakil rıtlar kullanılmıştır. Çeşitli bölgelerin kendilerine has kütle ölçü birimlerinin asıl mahallî isimleri yerine bazı kaynaklarda rıtl (ağırlık) kelimesiyle anılması karışıklığı arttırmıştır.” Geniş bilgi için bkz, Cengiz Kallek, “Rıtl”, *DİA*, XXXV, s.52-55.

Derler ki, Irak ülkesini ele geçirip oranın halkından çok sayıda mâl ele geçirdi. Ondan sonra da o memleketlerin idaresini Mes'ûd'a verdi. Me'sûd "Bu vilâyetin halkını gücendirdiğin, mâllarını alıp fakirleştirdiğin bu vakitte mi beni onlara hâkim yapıyorsun? Ben bu diyârın idâresinden bıktım usandım. Seninle birlikte Horâsân'a geleyim." dedi. Sultân Mahmûd onun gönlünü aldı ve sonra Gazne ve Horâsân ordusundan on yedi bin adamı onun askerine (tâbîn) kattı. Sonunda Rey'i Dârü'l-mülk yapmaya razı oldu. [2942]

Sonra Mahmûd ona "Benden sonra kardeşin Muhammed'e tarruz etmemen için yemîn etmen lazım?" dedi. Me'sûd "Böyle bir yemîn vermemi istediğine göre sen benden nefret ediyorsun." cevap verdi. Bunun üzerine Mahmûd ona "Ey oğul. Niçin böyle şeyler söylüyorsun?" diye sordu. Me'sûd "Eğer senin oğlun isem, mutlaka senin eşya ve mâlında, emlâk ve emvâlinde benim de bir hakkım vardır." dedi. Mahmûd "Senin haklarını senin biraderin sana verir. Şimdi onunla savaşmayacağına, mücâdele, husûmet ve inatlaşmaya girmeyeceğine dair yemîn et." dedi. Me'sûd "Eğer o gelir ve benim hakkımı bana vereceğine dair yemîn ederserse, ben de yemîn ederim. O Gazne'de, ben Rey'de, nasıl yemîn edeyim." dedi. Mes'ûd cabbâr idi babasıyla konuşma esnasında bunlara benzer başka şeyler de söyledi. Hem soru sorarken, hem de cevap verirken cür'et gösteriyor, küstahlık yapıyordu²⁶³.

263 İbnü'l-Esir'in verdiği bilgiye göre Mes'ûd babasının emirlerini pek dinlemezdi. Bu yüzden Mahmûd onu pek sevmezdi. Kötü niyetli ve kindar insanların da ikisi arasında laf taşımaları neticesinde baba oğlundan nefret eder hâle gelmişti. (Türkçe terc IX, s.307). Bu durumun neticesi olarak Sultân Mahmûd ölmeden önce Mes'ûd'u değil, küçük oğlu Muhammed'i veliahd tayin etmiştir. Müellifin anlattığı olay, Sultân Mahmûd ile oğulları arasındaki duruma işaret etmektedir. Benzer bir kayda el-Cûz.cânî'de de rastlanır: "Babası, Sultân Mes'ûd'a Muhammed'den daha az değer veriyor; onu sürekli azarlarken, Muhammed'i üstün tutuyordu. O kadar ki, Dârü'l-hilâfeden Muhammed'in isim ve lakabını, Mes'ûd'un lakab ve ismine tercih etmelerini istedi. Hâce Ebû Nasr-i Müşkân rivâyet eder ki: "Bu menşûru (misâl) Mahmûd'un sarayında okuduklarında bizim, bütün meliklerin ve büyüklerin gönlüne ağır geldi. Çünkü saltanat ve şehâmet alâmetleri Mes'ûd'un alnında daha fazla parlamakta idi.

Muhammed bin Sebüktegin'in kâtibi olan Ebû Bekr bin Ali bin Hasan'dan rivâyet edilmiştir ki, Sultân Mahmûd, dört yüz yirmi bir senesi Rebî'ül-ahirin yirmi üçüncü günü (30 Nisan 1030) dâr-ı fenâdan şaray-ı ukbâya intikal etti²⁶⁴. Altmış üç yaşındaydı. Hastalığı esnasında tahtta oturuyor ve bâr veriyordu²⁶⁵. Onu yağmurlu karanlık bir gecede Gazne'ye Kasr-ı Fîrûze'ye defnettiler.

Sultân Mahmûd, dîn ve mezheb konusunda mutaassıb bir adam idi. Ulemâ, onun adına eserler hazırlamışlardı. Hind vilâyetinde birçok gazalar yaptı. Bunlardan bir kısmı bu kitapta kayıtlıdır.

Sultân Mes'ûd babasının huzurundan çıkınca, Mes'ûd'un arkasından gittim ve "Ey Şâhzâde! Hilâfet misâlinde senin mübarek lakabının arkaya atılması sebebiyle biz bendeler çok üzüldük." dedim. Sultân Mes'ûd, "Hiç üzülmeyin. Zira denilmiştir ki; kılıç, kitaplardan daha doğru haber vericidir." Sonra bana geri dönmemi söyledi. Geri döndüğümde münhiler hemen benim Mes'ûd'un onun arkasından gittiğimi Sultân Mahmûd'a haber vermiş idiler. Beni çağırdı. Mahmûd'un yanına gittim. Bana "Niçin Mes'ûd'un arkasından gittin, ne konuştun?" diye sordu. Can korkusundan gizleyemedim ve konuştuklarımızın hepsini eksiksiz bir şekilde tekrarladım. Sultân "Ben biliyorum ki bu konuların hepsinde Mes'ûd, Muhammed'den daha öndedir. Benim ölümünden sonra memâlik, Mes'ûd'a geçecektir. Bu biçâre Muhammed, benim zamanımda biraz hürmet ve fayda görsün diye bu teklifi yaptım. Zira benden sonra hükmü olmayacaktır." Ebû Nasr-i Müşkân diyor ki: Bu hâdisede iki şeye şaşırdım. Bunlardan biri, benimle fazl ve ilme uygun bir şekilde âlim ve fâzıl gibi konuşan Mes'ûd'un cevabı, ikincisi ise o kadar kısa süre içinde onu uğurlamaya gidişimi farkedenden Mahmûd'un zekâ ve anlayışı idi." el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.38-39.

264 Gazneli Sultân Mahmûd, İbnü'l-Esir'e göre 421 senesi Rebî'ül-âhinde (Nisan-Mayıs 1030), yine onun naklettiği başka bir rivâyete göre 11 Safer 421 (18 Şubat 1030)'de; el-Hüseynî'ye göre 422 senesi Rebî'ül-âhinde (Mart 1031); er-Râvendî'ye göre ise 418 (1027-1028)'de, Reşîdü'd-dîn'e göre 421 (1030) senesi içinde vefat etmiştir. İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.307); el-Hüseynî, (Türkçe terc, s.3); er-Râvendî, (Türkçe terc, I, s.92); Reşîdü'd-dîn, (Türkçe terc, s.81). Öldüğünde 61 yaşındaydı. Hamdullâh Müstavfi-i Kazvîni, s.397.

265 "Hastalığı za'fiyet ve ishaldi. Yaklaşık iki sene sürdü. Canı pek bir insandı, hastalığı sırasında bile yatmaz, sadece yastığına dayanırdı. Doktorlar istirahatı tavsiye ettikleri halde o sabah akşam halkla beraber otururdu. Kendine istirahat tavsiye edenlere "Hükümdarlıktan ayrılmamı mı istiyorsunuz?" derdi. Ölünceye kadar bu şekilde yaşadı ve oturduğu yerde vefat etti." İbnü'l-Esir, IX, s.307.

Onun ayıp ve kusuru, halkın mâlını alma konusunda büyük bir hırsa sahipti. Bir keresinde ona, Nîşâbûr'da bir şahsın çok mâlının olduğunu söylediler. O şahsı Gazne'ye çağırdı. Ona "Kulağımıza geldiğine göre sen Karmatîler mezhebine²⁶⁶ mensupmuşsun." dedi. Zengin adam "Ben, Karmatî değilim. Ama Hudâ-yı 'azze ve celle, beni dünya mâllarından gani ve zengin yapmıştır. Her neyim varsa benden alın ve bu [kötü] adı benden kaldırın." dedi. Sultân, onun mâllarını aldı ve o adamın akîdesinin güzelliği konusunda bir nişân yazmalarını buyurdu²⁶⁷. [2943]

266 Karmatîler (Karâmita), aşırı Şii İsmâiliyye mezhebine mensup bir zümredir. Kûfe'deki İsmâîlî dâîsi Hamdân b. Eş'as Karmat'a (ö. 293/906) nisbetle bu adı almışlardır. İsmâîlî davetin başında bulunan Ubeydullah el-Mehdî'nin 286/899 yılında İsmâîlî imâmet öğretisinde yaptığı köklü değişikliklerin Hamdan Karmat ve taraftarlarınca kabul edilmemesi neticesinde Irak'taki davet Karmatîlik adıyla bağımsız bir harekete dönüşmüş ve İsmâîlîlik Fatımîler ve Karmatîler ol-mak üzere iki ana kola ayrılmıştır. Genel kabule göre Karmatîler 255 (869) yılında Abbâsîler'e karşı düzenlenen Zenc isyanı sırasında ortaya çıkmışlardır. Hareketin kurucusu olarak kabul edilen Hamdân, Sâbiîliğe mensup olup Kûfe yakınlarındaki Dûr köyündendir ve büyük ihtimalle 264'te (877-78) Abdullah b. Meymûn'un yahut oğlu Ahmed'in dâîilerinden Hüseyin el-Ahvâzî'nin telkinleriyle İsmâiliyye hareketine katılmış, onun ölümünden ya da Sevâd bölgesini terketmesinden sonra İsmâiliyye'nin o bölgedeki dâîisi olmuştur. Ancak Karmatî hareketi onunla sınırlı tutulmamış, döneminde veya daha sonra çıkarılan bütün ayaklanmalar Karmatîlere mâledilmiş, bazen de Fâtımî-İsmâîlî hareketi bir bütün hâlinde Karmatîlik olarak nitelendirilmiştir. Geniş bilgi için bkz, Ali Avcu, "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, X/III, (2010), s.199-246; Sabri Hizmetli, "Karmatîler", *DİA*, XXIV, s.510-514.

267 İbnü'l-Esir, Sultân Mahmûd'un ahlak ve şahsiyeti hakkında şunları söyler: "Yemînü'd-devle Mahmûd b. Sebüktekin akıllı, dindar ve hayırsever bir hükümdardı. İlim ve marifet sahibiydi. Muhtelif ilim dallarında onun adına eserler yazılmıştır. Âlimler çeşitli ülkelerden onun sarayına gelir, o da onlara ikram eder, hüsn-ü kabul ve saygı gösterir, ihsanda bulunurdu. Adaletli bir hükümdardı. Halkına çok iyi davranır, onlara şefkatle muamele ederdi. Gazaları çoktu, devamlı cihada ederdi. Fetihleri meşhurdur ve her zaman anlatılır. Aradan uzun zaman geçmesine rağmen fetihlerinden bize kadar intikal edenleri anlattık. Bu fetihler onun canını Allah rızası için feda ettiğine ve cihada

Sultân Mahmûd'un Vezîrleri

Sultân Mahmûd'a vezîrlik yapan ilk şahıs Ebû'l-Abbâs Fazl bin Ahmed idi. Bu vezîr çok zalim ve korkusuzdu. Sebeplerden bir sebeple Sultân Mahmûd onu mansıbdan azledip mâllarını müsâdere etti. Bazı emîrler ona öyle çok işkence yaptılar ki, [dayanamayıp] öldü²⁶⁸.

Ebû'l-Abbâs'tan sonra Hâce-i Bozorgvâr Ahmed bin Hasan-i Meymendî vezîr oldu. O, on sekiz sene boyunca lâıyıkı vechile önemli

ne kadar üzen gösterdiğine delâlet eder. Tenkid edilecek yegâne tarafı çeşitli yollarla halkın mâllarını almağa kalkışmasıydı. Meselâ Nişâbûr'da malı mülkü çok, büyük bir zenginin olduğunu öğrendiğinde onu derhal yanına Gazne'ye getirtmiş ve ona: "Bize ulaşan haberlere göre sen Karmatî imişsin." deyince adam "Hayır ben Karmatî değilim, mâlımdan istenildiği kadar alınsın, yeter ki ben bu ihmamdan kurtulayım." cevabım vermiş, Sultân da bunun üzerine mâlını almış ve ona itikadının sağlam olduğuna dair bir belge vermişti. Ali b. Mûsâ er-Rızâ ile (Hârûn) er-Reşid'in kabirlerinin bulunduğu Tus şehrindeki türbeyi yeniden çok güzel bir şekilde onardı. Babası Sebüktekin burayı tahrip etmişti. Tus halkı türbeyi ziyaret edenleri rahatsız ediyordu, buna da mani oldu. Mahmûd, Emîrül-Mü'minin Ali b. Ebi Tâlib'i rüyasında görmüştü. Hz. Ali ona "Daha ne zamana kadar?" diye soruyordu. Mahmûd, Hz. Ali'nin "Meşhed'i" kastedtiğini anladı ve hemen imar edilmesini emretti. Sultân Mahmûd, orta boylu, yakışıklı bir insandı. Güzel bir siması vardı. Küçük gözlü, kızıl saçlıydı. Oğlu Muhammed ona benzerdi. Mes'ûd ise dolgun vücutlu ve uzun boyluydu." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.309-310)

268 Ebû'l-Abbâs Fazl bin Ahmed, başlangıçta Fâ'ik'in veziri idi. Daha sonra Merv'de Sâmanîlerin sâhib-i berîdi oldu. Sebüktegin, Sultân Mahmûd'un ileriyle ilgilenmesi için onu Emîr Nûh'dan istedi. O Nişâbûr'a gitti ve Mahmûd'un emrine girdi. Ondan sonra Mahmud, Sebüktegin'in isteğiyle onu kendi veziri yaptı. O reaya ve halka zulm ve eziyette çok ileri gitti, vilayetleri harap bir hâle getirdi. Sonunda Sultân Mahmud ona kızdı ve Gazne Kalesi'ne gönderdi. Mâl ve mülkünü tafsilatlı bir şekilde Sultân Mahmûd'a yazdı. Sultân daha çok kızdı. Hind seferlerinden biri esnasında Ebû'l-Abbâs Fazl bin Ahmed'i işkence ederek öldürdüler. Vezîr Ebû'l-Abbâs'ın vefat tarihi 404/1012-1013 senesindedir. Onun vezirlik görevindeki en önemli icraatı, mektupların ve fermânların hepsinin Farsça yazılması için destur vermesidir. Onun bu uygulaması, Ebû'l-Kâsım Ahmed bin Hasan-i Meymendî'nin vezirliği döneminde mektup ve fermânların tekrar Arapça yazılmasına başlanmasına kadar devam etti. [Nâşirin notu] Ebû'l-Abbâs Fazl bin Ahmed hakkında geniş bilgi için bkz, el-Uthî, (Yelgar terc), s.162-165.

işlerle meşgul oldu. Ancak en sonunda Sultân, Hâce'den incinip onun vezîrlik sayfasına azil yazısını çekti. Hind kalelerinden birine gönderilip orada hapsedildi²⁶⁹.

Ondan sonra Sultân, kendi vezîrliğini Emîr Hasenek Mîkâl'e (امير حسنک میکال) verdi. Hasenek, tatlı ve şirin dilli, güzel konuşan bir adam idi. Çocukluk zamanından beri Sultân Mahmûd'un yanında bulunuyordu. O, Sultân Mahmûd döneminin sonuna kadar vezîrlik yaptı. Ancak olayların çözülmesinde ve vezîrlik işlerin yürütülmesinde acz ve zaafı vardı²⁷⁰.

269 Gazneli veziri Ebû'l-Kâsım Şemsü'l-küfât Ahmed b. Hasen el-Meymendî (ö. 424/1032) hakkında daha önce bilgi verilmişti.

270 Ebû Hasenek Mîkâl, "IX-XI. yüzyıllar arasında Horâsân'ın idarî ve ilmi hayatında önemli rol oynayan Mîkâl ailesine mensuptur. Bazı kaynaklarda, aslen Mâverâünnehir'e mensup olan ve atalarının İslâm öncesi dönemde Soğd bölgesinde güç sahibi olduğu bilinen ailenin kökeni Sâsânî Hükümdarı Behrâm-ı Gûr'a kadar indirilmektedir... Ailenin en meşhur siması, Sultân Mahmud'un "Hasenek" lakabıyla tanınan son veziri Ebû Ali Hasan b. Muhammed'dir. Ebû Ca'fer Muhammed'in oğlu olan Ebû Ali Hasan, Gazneli Mahmud'un tahta çıkmasından (389/999) sonra Gazne sarayında hükümdarın nedimleri arasında yer aldı. Sultân Mahmud, bu sıralarda Kerrâmîler'in sebep olduğu karışıklıkları yatıştırmak için onu Nişâbur valiliğine tayin etti. Ebû Ali Hasan şehirde sükûneti sağladı ve arkasından imar faaliyetlerine yöneldi. Bu başarıları onun itibarını daha da arttırdı ve Sultân tarafından yeniden Gazne'ye çağrılarak vezirliğe getirildi (416/1025). Fakat Gazneli Mahmud'un vefatının (421/1030) ardından büyük oğlu Muhammed'in tarafını tuttuğu için onun kısa iktidarında makamını koruduysa da Mahmud'un diğer oğlu Mes'ûd'un tahtı ele geçirmesi üzerine hapse atıldı ve 28 Safer 422 (24 Şubat 1031) tarihinde idam edildi (Muhammed b. Hüseyin el-Beyhakî, s. 229-234). Ailenin önde gelen üyelerinden biri de Horâsân'da Gaznelilerle Selçuklular arasındaki mücadelede önemli rol oynayan ve 451'de (1059) hayatta olduğu anlaşılan Reisü'r-rüesâ Ebû Abdullah Hüseyin b. Ali'dir. Sultân Mes'ûd tarafından Hâcib Begtogdı ile birlikte Selçuklular'la mücadeleye memur edilen Hüseyin 426'da (1035) Gazne ordusunun yenilmesi üzerine Selçuklular'a esir düştü ve uzun süre hapiste kaldı. Fakat 436 (1044) yılında Tuğrul Bey'in onu kısa bir süre için de olsa vezâret makamına getirmesi yavaş yavaş Selçuklular nezdinde de itibar kazandığını göstermektedir." Osman Gazi Özgüdenli, "Mîkâlîler", *DİA*, XXX, s.46-47.

Zâhid Âhûpûş

Rivâyet etmişlerdir ki, Sultân Mahmûd'un, Nûh bin Mansûr-i Sâ mânî'nin isteğiyle [2944] Ebû Ali-yi Sîmcûr'la savaşmak üzere Horâsân'a giderken menzillerden bir menzilde ona "Bu yakınlarda bir şahıs vardır. İbadetle meşgul olup dünyadan elini eteğini çekmiştir. Ona Âhûpûş diyorlar." dediler. Sultân'ın dervişlere ve köşesine çekilip münzevi bir hayat yaşayan zâhidlere büyük inancı olduğundan onunla konuşmak istedi. Bu tür insanlara karşı samimi inancı olmayan Hasenek Mîkâl, bu seferde Sultân'ın yanında idi.

Sultân ona "Her ne kadar senin sûfî şeyhlerle ve dîn âlimleriyle ahhbâblığının olmadığını bilsem de benimle Zâhid Âhûpûş'un tekkesine (hânkâh) gelmeni istiyorum." dedi. Emîr Hasenek, Sultân'ın rikâbında yola koyuldu. Sultân, tam bir niyâz ve saygıyla zâhidle sohbet etti. Vedâ vakti geldiğinde zâhide "Mâllardan ne kadar istersin, hazînedârlar göndersinler." dedi. Zâhid elini havaya kaldırdı ve bir avuç altın sikkeyi Sultân'ın avucunun içine koydu. Sonra da şöyle dedi: "Gayb hazînesinden bu altınların emsâlini alabilen kimse, mahlûk mâlına niçin ihtiyaç duysun."

Sultân, o altını Hasenek'in avucuna döktü. Hasenek, o altınlara bakınca hepsinin Ebû Ali-i Sîmcûr adına bastırılmış olduğunu gördü. Sultân Zâhid Âhûpûş'un tekkesinden çıkar çıkmaz Emîr Hasenek'e dönüp "Bu kerâmet hakkında ne diyorsun? Böylesine bir kerâmet, inkâr edilebilir mi?" diye sordu. Hasenek "Sultânımızın buyurduğu doğru ve gerçektir. Hiç kimsenin bu işe söylenecek bir sözü yoktur. Ancak [Ebû Ali-yi Sîmcûr'un üzerine yürüdüğünü hatırlatarak] Sultân'ın, gaybda adına sikke bastırılmış birinin üzerine savaşa gitmesi uygun değildir." diye cevap verdi. Sultân, ondan söylediklerini açıklamasını istedi. Hasenek altın sikkeleri [ve üzerindeki ismi] Sultân'a gösterdi. Sultân görünce mahcup oldu ve bir şey diyemedi.

Sultân Mahmûd ve Şerîk-i Kumârbâz

Rivâyet etmişlerdir ki, birgün Sultân Mahmûd sarayında oturmuş idi. Küçük pencereden (derîçe) sağa solu, etrafı izliyordu. Birden gözü, elinde bir çift kuş tutan küçük bir rind fakirine takıldı. O rind, Sultân'ın kendisine doğru baktığını görünce bir işaret yaptı

[elindeki kuşları gösterdi]. Sultân görmezden gelip kendi kendine “Ne [demek istiyor] olabilir ki...” dedi. Mahmûd, ikinci defa ona bakınca yine aynı işareti yaptı. Mahmûd bu sefer de görmezden geldi. [2945] Fakat üçüncü defa aynı işareti yapınca [elindeki kuşları gösterince] Sultân, onu huzuruna çağırdı. “Sen kimsin, bu bir çift kuş nedir?” diye sordu. Adam “Ben kumârbâz bir rindim. Bugün Sultân’ın adamlarıyla (şirket) kumâr oynadım ve iki çift kuş kazandım, bir çiftini Sultân’a getirdim.” dedi. Sultân, kuşları ondan almalarını söyledi. Ertesi gün kumârbâz yine geldi. Diğer iki kuşu da getirip bıraktı. Sultân “Acaba bu şerik, bizim hakkımızda ne düşünmüştür?” dedi. Üçüncü gün anladı. Dördüncü gün o şahıs, eli boş ve mahzûn bir şekilde sarayın küçük penceresinin karşısında ayakta duruyordu. Pâdişâh onu görünce “Adamlarınızın (şerik) bugün bir hâdisesi olmadı mı?” diye sordu. Kumârbâz rinde, üzüntü ve keder emâreleri görülüyordu. Onu çağırdı ve “Bu üzüntü ve kederin sebebi nedir?” diye sordu. Rind, “Bugün pâdişâhın adamlarıyla (şirket) yine kumar oynadım. Ama bu sefer herifler benden bin dînâr götürdüler.” diye cevap verdi. Sultân güldü, sonra ona beş yüz dînâr verdi ve “Ben, diğer adamlarım kadar kumârbâz değilim.” dedi.

Sultân Mahmûd’dan birçok latîfe ve hikâyeler nakledilmiştir. Ancak bunların anlatılması, tarih üslup ve tarzına (siyâk) münasip değildir.

Emîr Nâsirü’l-dîn Sebüktegin ve Onun Meâl-i Hâli

Sultân Mahmûd Horâsân ülkesini ele geçirince Emîr Nasr, yaşça büyüklüğünün hukuku hükmünce ve ona itaatin lüzumunca hareket etti. Buna karşılık Sultân, Horâsân ordusunun emîrliğini (emâret-i ceys) ve Nîşâbûr idareciliğini (eyâlet) ona verdi²⁷¹. Nasr bin Nâsirü’l-dîn birkaç sene o ülkenin idaresinde övgüye değer eserler ve

271 “Gaznelilerde sipehsâlâr (emâret-i ceys) unvanını taşıyan ilk kişi bir hanedan üyesi olan Nasr b. Sebüktegin idi.” Emîr Nasr b. Sebüktegin (Nâsirü’l-dîn) ve sipehsâlârlığı hakkında bkz, Erdoğan Merçil, “Sipehsâlâr II: Gazneliler”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/2 (Aralık 2011), s.459-473.

makbûl çalışmalar ortaya koydu. Muntasır-ı Sâ mânî'nin def'i için büyük çaba sarfedip sonuca ulaştı. Sonra Sultân onu yanına çağırırdı. Onu görmeye, onunla birlikte vakit geçirmeye alıştı. Seferde ve hazerde yanında tutup ondan ayrılmayı istemiyordu.

Emîr Nasr, bir medrese yaptırdı ve onun tedrîsini, Ebû Hanîfe ashâbına mahsus kıldı. O medreseye birçok arazi ve akâr vakfetti. O, o derece güzel ahlâka süslenmişti ki, ömrü boyunca ağzından tek kelime kötü söz çıkmamış idi. Hiç kimseye [2946] cevri ü cefâ ve haksızlık yapmadı. Genç yaşında fani dünyaya veda etti. Dost ve sevdikleri onun can yakıcı acı göçünün [üzüntüsünden] toz toprağa düştüler. [2947]

Muhammed bin Mahmûd Bin Sebüktegin, Dârü'l-mülk Gazne'den Çıkışından Sonra Esir Düşmesi ve Onun İşlerinin Sonu

Yemînü'd-devle Mahmûd vefat edince oğlu Muhammed babasının vasiyeti mucebince saltanat tahtına oturdu²⁷². Erkân-ı devlet ve ahâlî-i memleket ona bey'at ettiler. Bu sırada kardeşi Me'sûd, Irâk-ı Acem hâkimi idi. Mahmûd'un ölüm haberi ona ulaşınca Hemedân'dan²⁷³ Horâsân'a hareket etti. O vilâyetlere ise âmiller ve nâibler tayin etti.

272 "Ölüm saati yaklaşınca oğlu Muhammed'in hükümdar olmasını vasiyet etti. Muhammed o sırada Beih'de bulunuyordu ve Mes'ûd'dan daha küçüktü. Ancak Mahmûd, Mes'ûd'dan hoşlanmıyordu, çünkü Mes'ûd babasının emirlerini dinlemezdi. Kötü niyetli ve kindar insanlar ikisi arasında laf taşıyıp babasını oğlundan daha da nefret ettirdiler. Sultân Mahmûd oğlu Muhammed'in yerine hükümdar olmasını vasiyyet ettikten sonra öldü. Hindistan'ın en uzak noktalarından Nişâbü'r'a kadar her tarafta Muhammed adına hutbe okundu. Lakabı Celâlü'd-devle idi. Devletin ileri gelenleri Muhammed'e babasının öldüğünü ve yerine kendisini vasiyyet ettiğini haber verdiler. Onu davet edip süratle gelmeğe teşvik ettiler ve kardeşi Mes'ûd'dan gelecek bir tehlikeden dolayı onu ikaz edip korkuttular. Muhammed haberi alır almaz Gazne'ye hareket etti, babasının ölümünden kırk gün sonra Gazne'ye vardı. Bütün ordu kendisine itaat arz etti, Muhammed askerlere cûlus bahşişi ve nefis hil'atler dağıttı. Bu konuda çok müsrif davrandı." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.307)

273 Mes'ûd, babasının ölümünü İsfahân'dayken öğrenmiş ve hemen İsfahân'dan Gazne'ye hareket etmişti.

Me'sûd'un Kardeşinin Üzerine Yürümesi

İsfahânlılar onun gidişinden haberdar olunca isyân ettiler ve onun darugasını (داروغه)²⁷⁴ ve âmillerini öldürdüler. Me'sûd, dizginini o tarafa çevirip İsfahân'ı kuşattı. Şehri şiddet ve kuvvet kullanarak ele geçirdi ve fitnecileri ortadan kaldırdı. Kendi nâiblerinden birini oranın idaresine bırakıp Horâsân tarafına hareket emri verdi²⁷⁵. Kardeşine mektup gönderdi ve "Ben, babamızın sana vasiyet ettiği o vilâyeti istemiyorum. [Vaktiyle] kılıç çalarak ele geçirmiş olduğum Cibâl-i Taberistân²⁷⁶ bana kâfidir. Ama [2948] hutbede benim adımın önce okunmasını istiyorum." diye haber gönderdi.

274 "Moğol devlet teşkilâtında idarî, askerî ve malî yetkilere sahip büyük memurlara verilen unvan. Farsça metinlerde ve sözlük kitaplarında dârûga şeklinde geçen daruga (daruha, darugaçi, darugaçin) Moğolca'da "basmak, sıkmak, daraltmak", mecazi olarak da "mühürlemek" anlamına gelen daruhu kelimesinden türemiştir. Terim olarak Türkçe'de yargan, baskak, Arapça ve Farsça'da ise hâkim ve şahne ile aynı anlamda kullanılmıştır. Moğol idarî geleneğinde darugalığın çok önemli bir yeri vardır. Başlangıçta yeni zaptedilen şehirlere tayin edilen darugarlar hem sivil hem de askerî işlerden sorumlu idiler. Darugalık XIII-XVIII. yüzyıllar arasında Moğollarda ve Moğolların halefi olan bütün devletlerin idarî teşkilâtında yaygın olarak vardır. Darugarlar nüfus sayımını organize etmek, mahallî orduyu düzenlemek, posta teşkilâtını kurmak, vergileri toplamak ve bunları merkeze ulaştırmakla yükümlü idiler." Abdulkadir Yuvalı, "Daruga", *DİA*, VIII, s.505-506. Ayrıca bkz, M. Fuad Köprülü, "Daruga", *İA*, III, 486-489.

275 "Yeminü'd-devle vefat ettiğinde Mes'ûd İsfahân'da bulunuyordu, babasının ölüm haberini alınca doğruca Horâsân'a gitti. Adamlarından birini bir askerî birliğin refakatinde İsfahân'da nâib bırakmıştı. Şehirden ayrılır ayrılmaz ahali bu valiye karşı isyan edip onu öldürdüler, yanındaki askerleri de katlettiler. Mes'ûd bu durumu öğrenince geri dönüp İsfahân'ı kuşattı ve silâh zoruyla içeri girerek pek çok kişiyi öldürdü ve mâllarını yağmaladı. Şehirde kabiliyetli birini nâib bıraktı, kardeşi Muhammed'e yazdığı mektupta da bu durumu bildirdi." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.308)

276 "İran'ın kuzeyinde günümüzde Mâzenderan adını taşıyan eyalettir. Eski Pehlevî sikkelerinde Tapurstân, İslâm kaynaklarında Taberistân adı verilen bölge XIII. yüzyıldan itibaren daha ziyade Mâzenderan adıyla anılmıştır. Kuzeyindeki Hazar denizi kıyılarından başlar ve asıl İran platosundan Elburz dağları ile ayrılır. Sâsânîler devrinde "ispehbed" unvanını taşıyan valiler tarafından yönetilen Taberistân, dağlık ve ormanlık yapısından dolayı İran coğrafyasında

Muhammed bin Mahmûd'un Askerler (Sipâhiyân) Tarafından Zindana Atılması

Muhammed kaba ve kötü cevap verip savaş araç gereci hazırlamaya başladı. Her ne kadar şefkatli kimseler Me'sûd ile sulh yapması için çabaladırlarsa da Muhammed, razı olmadı. Amcası Yûsuf bin Sebük-tegin'i öncü olarak (mukaddeme) gönderdi. Gazne'den çıkıp Ramazan'ın ilk günü (gurre) Tekîn-âbâd'a²⁷⁷ ulaştı. Oruç ayı boyunca (mâh-ı siyâm) orada bekledi. Şevvâl ayının üçüncü gecesi (14 Ekim 1030)

İslâm fetihlerinin en zor ilerlediği bölgelerden biri oldu. Taberistân coğrafi konumu sebebiyle muhalif fırkaların sığınağı olmaya devam etti ve IX. yüzyılın ortalarında bölgede güçlerini arttıran Ali evlâdının eline geçti. Tâhirî yönetimine karşı isyan eden Deylemliler'in daveti üzerine Rey'den Taberistân'a gelen Hasan b. Zeyd el-Alevî Deylem, Kelâr, Şâlûs, Rûyân halkının kendisine biat etmesiyle Taberistân Zeydîleri'ni kurdu (250/864). Hz. Hasan neslinden gelen Hasan el-Alevî bölgede hâkimiyeti sağladıktan sonra Âmül'ü ve Sâriye'yi (Sâri) ele geçirdi. Bölgeyi geri almaya çalışan Tâhirî kuvvetleriyle mücadelesine devam etti. Öte yandan Ya'kûb b. Leys es-Saffâr'la da savaşmak zorunda kaldı. Hasan b. Zeyd, Sâriye ve Âmül'e giren Ya'kûb'un (260/874) şiddetli yağmurlar yüzünden büyük zayıat verip geri çekilmesinin ardından tekrar Taberistân'a hâkim oldu. Hasan el-Alevî'nin ölümünden (270/884) sonra yerine geçen kardeşi Muhammed b. Zeyd idare merkezini Âmül'den Cürcân'a nakletti. Muhammed b. Zeyd Horâsân Valisi Râfî' b. Herseme, Saffârîler ve Sâmânîler'le bir süre mücadele etti; Sâmânîler'le yaptığı savaşta aldığı yara sebebiyle öldü. Zeydî ordusunun Cürcân'da yenilgiye uğramasıyla Taberistân Zeydî Devleti'nin birinci dönemi sona erdi (287/900). On dört yıl Sâmânî hâkimiyetinde kalan Taberistân, Zeydîler'in Hüseyinî kolundan Hasan b. Ali el-Utrûş'un Sâmânî kuvvetlerini bozguna uğratarıp bütün Taberistân'ı ve Cürcân'ı ele geçirerek hükümdarlığını ilân etmesiyle tekrar Zeydîler'in eline geçti (301/914). Başşehir Âmül'ü Sâmânîler'e karşı başarıyla savunan Hasan el-Utrûş'un 304 (917) yılında vefatı üzerine iktidar damadı Hasan b. Kâsım'a geçti. Hasan b. Kâsım'ın yenilip öldürülmesi ve Zeydî hânedanının sona ermesinin ardından bölge Ziyârililer'in eline geçti (316/928). Bu arada kısa sürelerle Büveyhîler ve Sâmânîler arasında el değişti. 342'de (953) Büveyhîler'in, 360'ta (971) yeniden Ziyârililer'in idaresine girdi. Adudü'd-devle 981'de Taberistân ve Cürcân'ı topraklarına kattı. 426 (1035) yılında Gazneli Mes'ûd, Âmül'e kadar gelip Taberistân'ı hâkimiyeti altına aldı." Osman Gazi Özgüdenli, "Taberistân" *DİA*, XXXIX, s.322-323. Ayrıca bkz., Yâkût, IV, s.13-16; Cl. Huart, "Taberistân", *IA*, XI, s.598.

277 Kandahar bölgesinde bir şehirdir.

askerler onun çadırının etrafını sarıp onu istirahat ettiği yatağından çıkardılar. Tekîn-âbâd Kalesi'ne hapsedip bağladılar. Muhammed'i yakalamak için çaba sarfedenlerden biri, Sultân Mahmûd'un yakınlarından biri olan Emîr Ali-i Hîşâvend (علی خویشاوند) idi. Sultân'ın ona büyük muhabbeti vardı ve ona Hîşâvend diye hitab ederdi. [Muhammed'in yakalanıp hapsedilmesi] işinde Yûsuf bin Sebüktegin'i de suçluyorlardı²⁷⁸.

Muhammed'in tutuklanmasından sonra devlet erkânı Me'sûd'u karşılamaya koştular. Bunlardan biri Sultân Mahmûd'un saltanatında Sultân Me'sûd'a düşmanlık güden Vezîr Emîr Hasenek Mîkâl idi. Karşılamaya gitti ve Nîşâbûr'da Me'sûd'un kafilesine ulaştı.

278 "Sultân Mes'ûd, babasının Muhammed'e vasiyet ettiği yerlerde gözü olmadığını, Taberistân'da fethettiği şehirlerin, el-Cibâl diyarının, İsfahân ve diğer bazı şehirlerin kendisine kâfi olduğunu anlattı ve ondan söz konusu yerler için muvafakat etmesini ve hutbede adını kendi adından önce zikretmesini istedi. Muhammed onun bu teklifine sert ve katı tarzda karşılık verdi. Mes'ûd Rey'e varınca ahaliye iyi davrandı. Buradan Nîşâbûr'a gitti. Oranın halkına da aynı şekilde iyi davrandı. Muhammed ise askerlerinden kendisine bağlı kalacaklarına ve Mes'ûd'a karşı koyacaklarına dair yemin ve teminat aldıktan sonra ordusuyla kardeşi Mes'ûd üzerine yürüdü. Askerlerinin bir kısmı yaşça büyüklüğü ve cesareti dolayısıyla Mes'ûd'dan yana idiler. Çünkü Mes'ûd orduya kumanda etmeğe ve ülkeler fethetmeğe alıştı. Bazıları da kuvvetli ve otoriter bir şahsiyet olduğundan dolayı ondan korkuyordu. Muhammed ordusunun başına amcası Yûsuf b. Sebüktekin'i getirmişti. Gazne'deki sarayında yola çıkmak üzere atına binmek isterken külâhı (kalensüve) başından düşünce halk bunu uğursuzluk saydı. Öte yandan babası Mahmûd'un önde gelen adamlarından biri olan Harezmi hâkimi Altuntaş Muhammed'e haber gönderip kardeşiyle çekişmekten vazgeçip ona muvafakat etmesini tavsiye etti. Fakat o bu sözlerle hiç kulak asmadı ve yola çıkıp Ramazan'ın birinci günü (2 Eylül 1030) Tekinâbâd'a vardı. Bayrama kadar burada kalarak bayramı burada geçirdi. Şevvâl'in üçüncü günü (4 Ekim 1030) Salı gecesi ordu Muhammed'e karşı isyan etti. Onu yakalayıp bağladılar ve hapishaneye attılar. O, ülke yönetimiyle meşgul olacağı, ordunun ve halkın durumuyla ilgileneceği yerde içki ve eğlenceyle meşguldü. Muhammed'in aleyhinde çalışan şahıs, babası Sultân Mahmûd'un adamı Ali Hîşâvend idi. Amcası Yûsuf b. Sebüktekin de ona yardımcı oluyordu. Askerler Muhammed'i tevkif edince Mes'ûd'un lehinde bağırdılar, Muhammed'i Tekinâbâd kalesine götürdüler, sonra da Mes'ûd'a mektup yazarak durumu bildirdiler." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.308)

Me'sûd, Hasenek'i görünce onu idam etmelerini emretti. Emir Ali-i Hişâvend ve Yûsuf bin Sebüktegin ise Herât'ta Me'sûd'un yanına geldiler. Me'sûd, Yûsuf'u görür görmez onu zindana attı. Ali-i Hişâvend'i ise öldürdü. Gazne'ye gittikten sonra da hapsedilmiş olan kardeşinin gözlerine mîl çekti²⁷⁹. [2949]

Mes'ûd bin Yemînü'd-devle Mahmûd bin Nâsîrû'd-dîn Sebüktegin'in Saltanatı

Sultân Mes'ûd, dört yüz yirmi iki senesi içinde (1031) Ebû Sehl Ahmed bin Hasan Hamdûy'u Irak memleketlerini zabta gönderdi. Bir menşûr yazıp İsfahân idaresini Alâ'ü'd-devle bin Kâkûveyh'e verdi. İbn Kâkûveyh Muhammed'in Ebû Sehl-i Hamdûy'a yardımcı olmasını emretti. İbn Kâkûveyh, Mecdü'd-devle bin Fahrû'd-devle'nin dayısının oğlu idi. Deylem dilinde dayıya "kâkûveyh" derler. Mes'ûd, Irak'a [müstakil olarak] hâkim olunca İbn Kâkûveyh'in kızıyla evlendi. İbn Kâkûveyh, başlangıçta Irak idaresinde Mes'ûd'un nâibliğine getirildi. Sonunda ise isyân ve bağımsızlıktan dem vurdu.

Ahmed bin Hasan-i Meymendî'nin Vezîrliği

Sultân Mes'ûd, Gazne tahtına oturunca, babasının vezâretten azletmiş ve Hind kalelerinden birine göndermiş olduğu Ahmed bin Hasan-i Meymendî'yi çağırdı. [Memleket] işlerini yoluna koyma, halkın işlerini tanzim etme dizginini onun eline verdi. O re'y ve tedbîr sahibi devletmend, ikinci defa Gazne ve Horâsân'da vezîr-i müstakil oldu²⁸⁰. [2950]

279 "Mes'ûd Herât'a varınca askerler Hâcib Ali Hişâvend ile birlikte onu karşıladılar. Hâcib Ali, Mes'ûd'u karşılayınca Mes'ûd onu yakalatıp öldürdü. Ayrıca amcası Yûsuf'u da aynı şekilde öldürdü. İhanetin akibeti budur. İkisi de Mes'ûd'un hükümdar olması için çalışmışlardı. Mes'ûd daha sonraki tarihlerde ileri gelen kumandanlardan bir kısmını daha öldürdü. Zî'l-ka'de ayında (Kasım 1030) ülkede dirlik ve düzeni sağlamıştı." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.308)

280 "Sultân Mes'ûd, Zî'l-ka'de ayında (Kasım 1030) ülkede dirlik ve düzeni sağlamıştı. Babasının veziri Ebû'l-Kâsım Ahmed b. el-Hasan el-Meymendî'yi

Buhârâ'nın Fethi ve Semerkand'ın Kuşatılması

Mes'ûd, dört yüz yirmi üç senesinde (1032) Hâcib Altuntaş'ın, Hâ-rezm askerleri ile o diyardan Mâverâü'n-nehr'e gitmesini ve Buhârâ ve Semerkand'ı elinde bulunduran Ali Tegin'i [bu bölgelerden] uzaklaştırmasını emretti.

Altuntaş, Belh hududuna ulaştığında Mes'ûd'un ordusundan on beş bin atlı fermân mucibince ona katıldı. Altuntaş, Âmûye'den geçip Buhârâ'ya yöneldi. Hârezm ve Horâsân ordusu, oraya ulaştıklarında bir hamleyle şehri ele geçirdiler. Ondan sonra Semerkand'a yöneldiler. Ali Tegin kendi ordusunu tabya etti ve bir tarafı nehir ve orman, diğer tarafı ise dağ olan bir mevzide karargâh (leşkergâh) kurdu. İki ordu karşı karşıya geldi ve şiddetli bir savaş oldu.

Muhârebe ateşi alevlendiği esnada, Ali Tegin'in pusuya yatırdığı bir taife, gizlendikleri yerden çıkarak Hârezm ordusuna taarruz ettiler. Ancak Altuntaş, yiğitlik ve bahadırılık göstererek muhâlifleri geri çekilmeye mecbur etti. Fakat ağaç ve ormanlık çok sık olduğundan Ali Tegin büyük bir mağlubiyet yaşamadı. Gece olunca Altuntaş ordugâhına (muasker) döndü. Ali Tegin ise kendi adamlarıyla birlikte bir ormanda bekledi.

Ali Tegin'le Sulh Yapılması ve Altuntaş'ın Ölümü

Derler ki, daha önce Hind kalelerinden birinin muhâsarası esnasında Altuntaş'ın eline bir taş isabet etmiş ve bu yara onu bir hayli mustarip etmişti. Ali Tegin'le savaş esnasında aynı yere bir darbe daha aldı. Ancak bu durumu askerlerinden gizledi. Havâssından ve gulâmlarından bir kaçını çağırıp yarayı sarmalarını emretti. Gece olunca menzile indi. Ordunun emîrlerini ve ileri gelenlerini çağırdı. "Çok şiddetli bir darbe aldım. Hiçbir şekilde kurtuluş yolu yoktur. Hepiniz başınızın çaresine bakın." dedi.

hapisten çıkardı ve onu vezir tayin etti, işleri ona bıraktı. Sultân Mahmûd 412 (1021-1022) yılında hoşuna gitmeyen işler dolayısıyla onu tevkif etmişti. Rivayete göre Mahmûd, onu, malına tamah ederek tevkif etmiş ve bu sırada on beş milyon dinar değerinde eşya ve para almıştı." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.309). Vezir Meymendi hakkında daha önce bilgi verilmişti.

Emîrlar, meşveret ettikten sonra Ali Tegin'in huzuruna adamlar gönderip barıştan bahis açtılar. Ali Tegin'in askerlerinin büyük kısmı öldürölmüş veya yaralanmış olduğundan buna minnettar kaldı. [2951] Hemen o gece her iki ordu da kendi vatanlarına doğru hareket ettiler. Ertesi gün Altuntaş vefat etti. Mes'üd, bu haberi işitince onun mansıbını oğlu Harun'a verdi.

Ebû Nasr Ahmed bin Muhammed'in Vezîrlîği

Dört yüz yirmi dört senesinde (1033) Rey ve Cibâl halkı ayaklandılar. Hindistân'da bulunan Mes'üd'un nâibi isyân etti. Aynı sene içinde iyi huylu Hâce Ahmed bin Hasan-i Meymendî vefat etti. Onun vefatından sonra Harun bin Altuntaş'ın vezîri ve nâibi olarak Hârezm'de bulunan Ebû Nasr Ahmed bin Muhammed bin Abdu's-samed²⁸¹ çağırıldı ve Hâce Ahmed bin Hasan-i Meymendî'nin yerine tayin edildi.

Selçuklu Fitnesi ve Hindistân Gazası

Dört yüz yirmi altı senesinde (1035) Taberistân ve Cürcân tarafına ordu çekti. Onun memurlarının (ummâl) Irak'daki kuvvet ve kudreti arttı. Sultân Mes'üd'dan önce Rey'de bulunan Ebû Sehl-i Hamdûy ordular gönderdi. Ayaklarını isyân meydanına basmış olan Kum halkı ve Sâveliler, itaat ve bağıllık caddesine girdiler. Selçuklular Horâsân'da fitne çıkarmaya başladılar. Sultân Mes'üd, Cürcân'dan Gazne'ye gitti ve oradan Hindistân'a gitmek istedi. Emîrlar ve devlet erkânı, önce Horâsân'a gitmek ve Selçukluları defetmek daha uygundur dediler.

Sultân Mes'üd, "Ben hastalığım esnasında, sıhhate kavuştuktan sonra, Hind kerefesinden ona sığınan kalelerden biri olan falan kaleyi fethedeceğim diye adakta (nezr) bulunmuştum." dedi. Her ne kadar nasihatçiler, mani olmak istedilerse de fayda etmedi ve o tarafa hareket etti. Onun ardından Türkmenler Horâsân'da kuvvet buldular. Alâü'd-dîn bin Kâkûveyh, Ebû Sehl-i Hamdûy'u Rey'den

281 Gazneli Vezîri Ebû Nasr Ahmed b. Abdu's-samed hakkında geniş bilgi için bkz, Cihan Piyadeoğlu, "Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüssamed ve Sultân Mes'üd ile Olan Münasebetleri", *IÜ TD*, sayı: 43, (2007), s.14-18.

çıkartıp o bölgeyi ele geçirdi. Sultân Mes'ûd'un muhâlifî olan Ebû Kâlîcâr'ın da Taberistân'da durumu kuvvetlendi. Sultân Mes'ûd, dört yüz yirmi sekiz senesinde (1037) Hind seferine çıktığına pişman olarak [2952] geri döndü. Ondan sonra Tuğrul Beg ve Çağrı Beg-i Selçukî Horâsân'ın birçok beldelerini ele geçirdiler.

[Asilerin ve Eşkiyanın Cezalandırılması ve Bu Konuda Yaşanan Acizlik]

Sultân Mes'ûd, dört yüz otuz senesi Muharreminde (Ekim 1038) Gazne'den çıktı. Menzil ve merhaleleri kat edip Cûzcân'a ulaştı. O günlerde küstah âsilerden biri, erâzil ve evbâştan bir taife toplayıp yol kesiyordu. Cûzcân yakınlarında bir kaleyi ele geçirip onu sığınak ve dayanak merkezi belledi. Mes'ûd o bölgeye ulaşınca eşkiyanın önderi, kaleye kapandı. Mes'ûd, onu hile ile hisardan çıkardı ve seksen kişi ile birlikte kalenin karşısında idam etti.

Sonra Belh'e gitti. O diyârın halkı, hüdâvendin yokluğunda cüret ve cesaret gösteren Nûrtegin (نورنگین)'in, birkaç kez nehri geçip bölgede yağma ve kıtâle el uzattığını arz ettiler. Mes'ûd "Bu kış onu def edeceğim. Bahar geldiğinde de Selçukluların kökünü kazıyacağım." dedi. Emîrler ve nâibler heyecan ve coşkuyla "Selçuklular iki seneden beri Horâsân'dan vergi/para (mâl) alıyorlar. Halk onların idaresine ilgi duyup gönül vermiştir. Bu yüzden önce o topluluğun def'ine yönelmek gerekir." dediler.

Mes'ûd, tâlihînin uğursuzluğundan bu sözlere iltifat etmedi. Nehri geçip Nûrtegin'in üzerine yürüdü. O kış, Mes'ûd'un ordusunun üzerine çok kar yağdı. Gazne ordusu öyle zahmet ve meşakkate maruz kaldı ki, güzel konuşan hatipler dahi o sıkıntıların hepsini anlatmakta âcze düştüler.

Bu esnada Mes'ûd, Dâvud-i Selçukî'nin Serahs'dan Belh'e yöneldiği haberini duydu. Mecburen geri döndü. Nûrtegin, Mes'ûd'un geri döndüğünü işitince onun arkasından gidip onun hâssa atlarının ve diğer bineklerinin (şütürân ve esbân) bir kısmını yağmaladı. Mes'ûd'un ülkesinde kanunsuzluk ve namussuzluk yayıldı, fakat bunların cezasını verecek mecâli yoktu.

Nûrtegin'in ardından Me'sûd'un dönmesinden sonra Sultân ile Selçuklular arasında birçok savaş ve çatışma meydana geldi. Sonunda Sultân Mes'ûd, onlarla savaştan yüz çevirerek kaçtı [2953] ve Gazne'ye gitti. İnşallahi Teâlâ, bu hâdiselerden bir kısmı *Târîh-i Selâcika*'da anlatılacaktır.

Sultân Mes'ûd'un Gazne'ye Ulaşması, Oradan Yanındakilerle Birlikte Hindistân'a Hareket Etmesi ve Bu Yolculuk Sırasında Başına Gelenler

Mes'ûd, perişan bir vaziyette Gazne'ye ulaşınca ümerâ-yı devletin bir kısmını tutuklattı. Onlar içinden, Selçuklularla savaş esnasında suç ve kabahatleri olduğunu düşündüğü bir taifeyi öldürdü. Oğlu Mevdûd'u ordudan bir bölük ve Vezîr Ebû Nasr Ahmed bin Muhammed bin Abdu's-samed ile birlikte Belh tarafına gönderdi. Kendisi de kardeşi Sürmeli Muhammed (Muhammed-i mekhûl)²⁸² ve onun oğulları Ahmed, Abdu'r-rahman, Abdu'r-rahîm, sair akraba ve aşiretler ile birlikte Hindistân tarafına hareket etti. Niyeti, kışın o bölgede kışlamak ve bahar mevsiminde çok büyük bir ordu hazırlayıp Selçukluların def'i için Horâsân'a gitmek idi²⁸³.

Mes'ûd, Sind Nehri'nden geçti. Ancak onun muazzam hazînesi, nehrin diğer tarafında bulunuyordu. Nûştegin ve gulâmân-ı hâss

282 Gözlerine mil çekilen ve bu sebeple kör olan Muhammed'e, "Muhammed-i mekhûl", yani Sürmeli Muhammed denilmiştir.

283 Sultân Mes'ûd Selçuklular karşısında münhezim olduktan sonra 431 yılı Şevval'inde (Haziran-Temmuz 1040) Horâsân'dan Gazne'ye döndü. Sübaşı ve diğer emîrlerini tevkif edip yerlerine başkalarını tayin etti. Oğlu Mevdûd'u büyük bir orduyla Selçukluları oradan uzaklaştırmak üzere Horâsân'a önderdi. Mevdûd da Tuğrul Bey'in kardeşi Davud'u oradan uzaklaştırmak için Belh üzerine yürüdü. Babası Mes'ûd, işleri idare etmek üzere veziri Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Abdu's-Samed'i de oğlu Mevdûd ile beraber göndermişti. Bu ordu 432 yılı rebiyülevvel ayında (Eylül-Ekim 1040) Gazne'den hareket etmişti. Mes'ûd onlardan yedi gün sonra babasının âdeti üzerine Hindistan da kışlamak üzere yola çıktı. Kardeşi Muhammed'i gözlerine mil çekerek beraberinde götürdü. Hazinesi de yanına aldı. Çünkü Selçuklularla yapacağı savaşta ahitlerine güvendiği Hindlilerden yararlanmak istiyordu." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.370)

anlaşıp onun hazînesini yağmaladılar. Sürmeli Muhammed'in huzuruna gittiler ve onun saltanatına selam durdular. Muhammed, bu işi kabulden kaçındı. Gulâmlar "Biz, senin devlet ve ikbâlin için isyân etmişiz. Eğer istemez ve uzak durursan, biz de seni öldürür ve başkasına bey'at ederiz." dediler. Sürmeli Muhammed çaresiz razı oldu²⁸⁴.

[Sultân Mes'ûd'un Askerlerin Eline Esîr Düşmesi]

Gulâmlar, Muhammed'in rikâbında nehirde geçip Sultân Mes'ûd'a karşı savaştılar. Mes'ûd'un kalabalık ordusu münhezim oldu. Mes'ûd, o havalide bulunan bir ribâta²⁸⁵ sığındı. Sonunda onu yakalayıp kardeşi Muhammed'in önüne getirdiler. Muhammed ona "Ben, senin öldürülmeni istemiyorum. Şimdi, [2954] harem ve çocuklarıyla birlikte yerleşip yaşayacağın bir yer seç." dedi. Mes'ûd, Gîrî Kalesi'ni²⁸⁶ seçti. Muhammed onu, bütün yakınlarıyla birlikte

284 "Mes'ûd Dicle gibi büyük bir nehir olan Seyhun nehrini geçip hazinelerinden de bir kısmını karşı tarafa geçirince Belhli Anuştekin ve saraya mensup köleler geride kalan hazineleri yağmalayarak 13 Rebî'ül-evvel (21 Kasım 1040) günü kardeşi Muhammed'i yerine emir tayin edip selâmladılar. Muhammed bunu kabul etmek istemedi, ancak onu tehdit edip kabule zorladılar. O da sonunda kabul etti." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.370)

285 İlk ribâtların ortaya çıkışı askerî amaçlıdır. Zira İslâm şehirlerine karşı yapılan saldırı veya yağmalara karşı ribât adı verilen korunma amaçlı yapıların oluşturulmasına sebep olmuştur. İslâm tarihinde ilk ribâtın Hz. Ömer devrinde yapıldığı bilinmektedir. Emevîler döneminde ise şehirlere yapılabilecek saldırıları önleyebilmek için "murabıt" debilen gönüllü birlikler oluşturulmuş ve bunların barınması için şehirlerin dışında ve sınır boylarında "ribât" adı verilen kaleler, müstahkem mevkiiler inşa edilmiştir. Murabıtlar, şehirleri ve kervanları korumanın yanı sıra, gayrimüslimleri İslâm'a davet vazifesi de yapmışlardır. Daha sonra da gelişimine devam eden ribâtlar, bütün İslâm coğrafyasında yaygınlaşmış, ancak zamanla askerî vasıfları azalmıştır. Sınırların genişlemesiyle birlikte önceleri sınır boylarında olan ribâtlar, İslâm beldeleri içinde kalmış ve artık düşmanı gözetlemekten çok, gelip geçen kervanları koruyan ve hangâh veya kervansaray vazifesi veren kurumlar haline gelmişlerdir. Geniş bilgi için bkz, Fuad Köprülü, "Ribât", Vakıflar Dergisi, Sayı: 2, (1942), s.267-278; İsmail Yiğit, "Ribât", DİA, XXXV, s.76-79.

286 Beyhakî'de de Gîrî olarak kaydetmiş. Tarihçilerden bir kısmı Gîrî ve Gîrâ şeklinde zikretmişlerdir. İbnü'l-Esîr'de bu kalenin adı (قلعه كيكی), Gerdizî de ise (قلعه كسرى)'dir. Gîrî Kalesi hakkında geniş bilgi için bkz, Tabakât-ı Nâsırı, [Abdu'l-hayy Habîbî neşri], II, s.362-363.

oraya gönderdi. Bir topluluğu da onun muhâfazasına görevlendirdi.

Derler ki, Mes'ûd o kaleye gittiği esnada, kalede kalacağı süre içinde işlerine ve ihtiyaçlarına sarf etmek üzere kardeşinden bir miktar para (mâl) istedi. Muhammed, isteksiz bir şekilde beş yüz dirhem gönderdi. Mes'ûd, ağlayarak dedi ki: "Dün, benim hükmümde otuz bin eşek yükü (harvâr bâr)²⁸⁷ hazîne vardı. Bugün bir dirheme sahib değilim. 'Ey basîret sahipleri ibret alın'.²⁸⁸ Beş yüz dirhemi ona götürmüş olan şahıs, Mes'ûd'a kendi hâssasında bin dînâr verdi ve bu cömertlik, onun saadetinin sebebi oldu. Bu saadetin iz ve eseri, Mevdûd bin Mes'ûd'un devleti döneminde ortaya çıktı²⁸⁹.

287 "Harvâr", İran'da at, sığır, katır veya eşek yükü anlamında kullanılan tabir olup genellikle 288-300 kg.lık bir ağırlığa tekabül ediyordu (Hinz, s.17-18)

288 [فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ] Kur'ânı Kerîm, 59:2. Âyet-i kerîmenin tamamı ve meâlî şu şekildedir:

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا
وَزَلُّوا أَنَّهُمْ مَتَاعَتُهُمْ حُصُونُهُمْ مِنَ اللَّهِ فَأَتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَذَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ
إِخْرَبُوا بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ

"O, kitap ehlinde inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın emri onlara ummadıkları yerden geldi. O, yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle, hem de mü'minlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey basiret sahipleri ibret alın."

289 "Mes'ûd, maiyyetindeki askerlerle kaldı ve müdafaaya çekildi. Rebî'ü'l-âhir 432 (23 Aralık 1040) tarihinde iki ordu karşı karşıya gelip savaşa tutuştular. İki taraf da çok zor durumda kaldı. Sonunda Mes'ûd'un askeri mağlup oldu. Mes'ûd Mârikle Kalesi'ne saklandı, kardeşi de onu muhasara etti. Ancak Mes'ûd teslim olmadı ve bunun üzerine annesi ona 'Bulunduğun yer seni kurtaramaz; onlardan yemin ve emânnâme alarak teslim olman, onların seni zorla ele geçirmelerinden çok daha hayırlıdır.' dedi. Mes'ûd bu tavsiyeye uyarak dışarı çıkınca kardeşinin adamları onu derhal yakaladılar. Kardeşi Muhammed ona 'Allah'a yemin ederim ki, ben sana senin bana yaptığın şekilde mukabele etmeyecek sana ancak güzellikle muamele edeceğim. Şimdi düşün, nereye gitmek istersen seni çoluk çocuğunla beraber oraya göndereceğim.' dedi. Bunun üzerine Mes'ûd Kiki Kalesi'ne gitmeyi tercih etti. Muhammed de onu muhafızlarla birlikte bu kaleye gönderdi. Bu arada muhafızlara kardeşine iyi davranmalarını ve onu korumalarını emretti. Mes'ûd kardeşi Muhammed'e haber gönderip ihtiyaçlarını karşılamak üzere mâl istedi. O da beş yüz dirhem gönderdi. Bunun üzerine Mes'ûd ağlayıp 'Daha dün üç bin

Gazneli Mes'ûd'un Öldürülmesi

Muhammed'in gözünün görme kuvvetinden bir hissesi kalmayınca hükûmet ve idareyi oğlu Ahmed aldı. Fakat saltanat işi, onun adı üzerinde fazla kalmadı. Dimağı karışık ve akli başından gitmiş bir adam olan Ahmed, Yûsuf bin Sebüktegin'in oğlu ve Ali-i Hîşâvend'in oğlu ile birlikte Muhammed'in rızası olmadan Girî Kale'sine gidip Mes'ûd'u öldürdüler²⁹⁰. Bu durum, Muhammed'e ağır geldi. Bazıları ise Ahmed'in, babasını yoldan çıkardığını ve adamlar göndererek Mes'ûd'u öldürdüklerini söylerler²⁹¹. Mes'ûd'un saltanat müddeti dokuz sene on bir aydan fazla idi²⁹².

yük hazineye sözüm geçerken bu gün tek bir dirheme dahi sahip değilim.' dedi. Bu defa elçi kendi parasından ona bin dinar verdi. Mes'ûd da kabul etti. Bu hadise elçi için büyük bir bahtıyarlığa vesile oldu. Çünkü Mevdûd b. Mes'ûd hükümdar olunca ona önemli bağışlarda bulundu." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.371)

290 Hamdullâh Müstavfi-i Kazvîni, Sultân Mes'ûd'un kaleye götürülür iken öldürüldüğünü kaydemıştır. *Târih-i Güzide*, s.398.

291 "Muhammed, devlet işlerini oğlu Ahmed'e bıraktı. Ahmed ise akli başında biri değildi. Bu sebeple amcasının oğlu Yûsuf b. Sebüktekin ve İbn Ali Hîşâvend ile anlaşarak saltanat sadece babasına kalsın diye Mes'ûd'u öldürmeğe karar verdiler. Ahmed babasının yanına gidip bir kısım hazineleri mühürlemek üzere mührünü istedi. O da verdi. Ahmed mührü alıp kaleye çıktı ve mührü mustahfıza verip 'Mes'ûd'a verilmek üzere bir mektup getirdik.' dedi. Kale mustahfızı da onları içeri aldı ve Mes'ûd'u öldürdüler. Muhammed bu durumu öğrenince çok üzüldü. Zoruna gitti ve yapılan işi tavsip etmedi. Başka bir rivayete göre ise, Mes'ûd hapsedilince kardeşi Muhammed'in Abdurrahman ve Abdurrahim adlarındaki iki oğlu, amcaları Mes'ûd'un yanına gittiler. Abdurrahman uzanıp amcası Mes'ûd'un başından sarığını aldı. Abdurrahim de bunun üzerine sarığı kardeşinden alarak ona çıkışıp küfretti ve sarığı öptükten sonra tekrar amcasının başına koydu. İleride anlatacağımız gibi, Mevdûd b. Mes'ûd hükümdar olunca, Abdurrahim bu davranışından dolayı öldürülmekten ve esir alınmaktan kurtulmuştur. Daha sonra oğlu Ahmed babası Sultân Muhammed'i amcası Mes'ûd'u öldürmeğe teşvik ve tahrik etti. O da Mes'ûd'u öldürmek üzere adam gönderdi ve cesedini bir kuyuya atıp üzerine kapattı. Başka bir rivayete göre ise diri olarak bir kuyuya atılmış ve üzeri kapatılarak öldürülmüştür. Doğrusunu Allah bilir." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.371-372) Vefat ettiğinde kırk beş yaşında idi. el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.40

292 Mes'ûd'un öldürülme tarihi, 11 Cumâde'l-ülâ 432 (17 Ocak 1041) tarihidir. [Nâşirin notu]

Gazneli Mes'ûd'un Sıfatları

Sultân Mes'ûd, yiğit, cesur ve güzel ahlak sahibi bir pâdişâh idi. Çok cömertti. Âlimler ve fâzıllarla arkadaşlık eder, onlara çeşitli ihsanlarda bulunur, bu işe öncelik vermekten kaçınmazdı. Fâzıllardan bir kısmı onun adına kitaplar yazmışlardır. O, [fakirlere] sadaka vermekte de aşırıya giderdi. [2955]

Nakledilmiştir ki; bir keresinde Ramazan ayında, ihtiyacı olanlara bir milyon dînâr dağıtılmasını emretti. Onun saltanatı döneminde o şehriyârın memâlik-i mahrûsesinde mescidler, medreseler ve diğer hayrı bâki olan eserler bina ettiler ki, onları saymaya kelime yetmez²⁹³.

Fi'l-cümle Mes'ûd ölünce Sürmeli Muhammed, Mevdûd bin Mes'ûd'a bir mektub gönderdi. O mazmûn şu dur ki: "Falan ve falan, baban Mes'ûd'u kısâs için öldürdüler. Benim bu işte bir dahlim yoktur." dedi. Mevdûd ise şu cevabı yazdı: "Hudâ-yı te'alâ senin dîvâne oğluna geçimini sağlayabilecek, hayatını sürdürebilecek kadar akıl fikir ihsan etsin. Çok büyük bir günah işlemiştir. Hazret-i Emîr'in²⁹⁴ seyyid-i mülûk ve selâtîn ünvanını verdiği bir pâdişâhın kanını dökmüştür. Yaptıklarının cezası, çok yakında o ikisine ulaşacaktır²⁹⁵."

293 "Sultân Mes'ûd cesur, cömert ve iyi bir hükümdardı. Birçok faziletlere sahipti. Ulema dostuydu, âlimlere pek çok ihsanlarda bulunur, onlara ilgi ve yakınlık gösterirdi. Birçok âlim çeşitli İlim dallarında onun adına eserler kaleme aldılar. Fakirlere çok sadaka verir yardım ederdi. Meselâ bir defasında ramazan ayında fakirlere bir milyon dirhem dağıtmıştı. Ülkesinde birçok mescid yaptırdı. İmar faaliyetleri anlatılmağa gerek kalmayacak kadar meşhurdur. Onun devrinde kervanlar halkın malını bir yerden diğerine emniyet içinde götürürlerdi. Şairleri büyük armağanlarla mükâfatlandırır. Bir şairc, yazdığı bir kasideden dolayı bin dinar vermişti. Bir başkasına da her bir beyit için bin dirhem vermişti. Hattattı, güzel yazı yazardı. Ülkesi çok geniş ve muazzamdı. İsfahân, Rey, Hemedân ve ona komşu ülkeler, Taberistân, Cürcân, Horâsân, Harezm, Hâven diyarı. Kirman, Sicistân, Sind, er-Ruhhâc, Gazne, Gür ülkesi, Hindistan ve daha birçok yerler onun hâkimiyeti altındaydı. Herkes ona itaat etmişti. Menkıbeleri çoktur." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.372)

294 Abbâsî Halifesi kastedilmekte.

295 "Mes'ûd'un ölümü üzerine Muhammed Horâsân'da bulunan yeğeni Mevdûd'a bir mektup yazıp 'Baban kısas için öldürülmüştür. Ahmed Yinaltekin'in

“Zulmedenler, hangi dönüş yerine döndürüleceklerini yakında anlayacaklardır.”²⁹⁶

Mes'ûd'un ölümünden sonra vilâyet harab oldu. Muhammed ve onun oğullarının askerler ve halk nazarında bir itibarı kalmadı. Kalabalık, geniş ve büyük bir diyâr olan Peşâver'in²⁹⁷ mâllarını memlûklerini yağmalamaya gitti. Öyle ki, o mülkde bir gulâm da, bir men şarap (hamr) da bir dînâra satılıyordu ve şarabın müşterisi (harîdâr) gulâmdan fazla idi²⁹⁸. [2956]

oğulları onu benim rızam olmadan öldürmüşlerdir.' dedi. Mevdûd da ona 'Allah hükümdar olan amcamın saltanatını daim eylesin, aptal oğlu Ahmed'e de hayatını sürdürecektir kadar akıl fikir versin. Hiç şüphesiz büyük bir günah işledi ve Emîrül-Mü'minîn'in Seyyidül-Mülûk ve's-Selâtin unvanını verdiği babam gibi bir hükümdarın kanına girdi. Hangi konuda yanlışlığınızı ve nasıl bir kötülüğe saplandığınızı pek yakında öğreneceksiniz. 'O zulmedenler, yakında, hangi dönüş yerine döneceklerini bileceklerdir.' (Şu'arâ sûresi, 227) cevabını verdi.” İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.372)

296 Kur'an-ı Kerîm, Şuârâ:227. [وَسَيَعْلَمُ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ] Âyet-i Kerîme'Nin tamamı ve meali şu şekildedir:

إِلَّا الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ وَكَفَرُوا بِاللَّهِ كَثِيرًا وَانْتَصَرُوا مِنْ غَدٍ مَا ظَلَمُوا وَسَيَعْلَمُ
الَّذِينَ ظَلَمُوا أَيَّ مُنْقَلَبٍ يَنْقَلِبُونَ

Ancak iman Salih ameller işleyenler, Allah'ı çok çok ananlar ve zulme uğradıklarından kendilerini savunanlar başkadır. Zulmedenler, hangi dönüş yerine döndürüleceklerini yakında anlayacaklardır.”

297 “Pakistan'ın kuzeybatısında bulunan tarihi bir şehirdir. Muhtemelen milâttan önce V. yüzyılda Kuşanlar tarafından stratejik Hayber Geçidi'ne 16 km. mesafede Purushapura adıyla kurulmuştur. Daha önce Hint-Ârî asıllı farklı kabilelerin oturduğu bölgeyi Büyük İskender'in zaptından sonra haleflerinden Seleukos I. Nikator, Maurya İmparatorluğu'nun kurucusu Chandragupta Maurya'ya (öl. MÖ. 296) terketti. Bu dönemde Budizm bölgeye girdi ve Purushapura, Budist Gandhara Krallığı'nın başşehri oldu. Bölgede halkın çoğunluğunu teşkil eden Peştûnların milâttan önce I. yüzyılda Süleyman dağlarından güneye ve güneybatıya inmesinden itibaren zamanla şehir Kâbil ve Kandehar ile birlikte Peştûn kültürünün en önemli merkezlerinden biri haline geldi. Bölgeye İslâmiyet'in girişi IV. (X.) yüzyıla rastlamaktadır. Gazneli Sebük Tegin, Peşâver'e kadar ilerleyerek burada İslâmiyet'in tohumlarını atmaya muvaffak oldu (376/986). Türkler'in bölgeye hâkim olmasıyla birlikte Peştûnlar arasında İslâmiyet yayılmaya başladı.” Azmi Özcan, “Peşâver”, XXXIV, *DİA*, s.252-253.

298 “Daha sonra ordusu Muhammed'i hedef aldı. Muhammed'in ordu üzerindeki nüfuzu yok oldu. Askerler reâyânın mâlîna el uzatıp yağmaladılar. Ülke tahrip

[Gazneli Sultân Mes'ûd'dan Sonra Yerine Geçenler]

Mevdûd bin Mes'ûd'un, Amcası Muhammed bin Mahmûd ile Savaşması, Onun Mülk ve Devletininin Mevdûd'a İntikali, Onların Durumları ve Âkıbetleri

Mes'ûd'un öldürüldüğü haberi oğlu Mevdûd'a ulaşınca Belh civarından kalkıp Gazne'ye yöneldi. Muhammed de Sind beldelerinden Gazne hududuna geldi. İki ordu karşı karşıya gelip saf çektiler. Muhammed'i oğulları, fitne ve fesadın kaynağı olan Nûştegin-i Belhî ve Ali-i Hîşâvend'in oğlu ile birlikte ele geçirdiler²⁹⁹ ve hepsini öldürdüler. Abdu'r-rahîm bin Muhammed dışında hiç biri kurtulamadı³⁰⁰.

Onun kurtulmasının sebebi şu idi: Mes'ûd hapsedildiği zaman, onun kardeşinin oğlu Abdu'r-rahman ve Abdu'r-rahîm onu görmeye gittiler. Abdu'r-rahman elini uzattı ve Mes'ûd'un külâhını başından aldı. Bunun üzerine Abdu'r-rahîm, külâhı Abdu'r-rahman'ın elinden aldı ve tekrar amcasının başına koydu. Abdu'r-rahman'ı ayıplayarak çok sövüp saydı Sadece bu edebli davranışı sayesinde ölmekten kurtuldu. Abdu'r-rahman, kendisini diğerleri ile birlikte helâk kuyusuna attı.

edildi ve halk yurtlarını terk etti. Özellikle Berşâvur şehri halkı mahv oldu, mâlları yağmalandı. Berşâvûr'da bir köle bir dinara satıldığı gibi bir menâ (yaklaşık 921 gr.) şarap da bir dinara satılırdı. Muhammed daha sonra 28 Recep (3 Nisan 1041) günü oradan ayrıldı." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.372)

299 "Muhammed, bütün çocukları ve adamları ile birlikte Nengrehâr (ننگرهار) civarında esir düştü." el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.41.

300 "Sultân Mes'ûd öldürülüp bu haber o sırada Horâsân'da bulunan oğlu Mevdûd'a ulaşınca ordusuyla beraber süratle Gazne'ye döndü ve 3 Şaban (8 Nisan 1041) tarihinde amcası Muhammed ile savaşa girdi. Muhammed mağlûp oldu. Mevdûd, amcaı Muhammed'i, oğlu Ahmed'i, Hadim Anûştekin el-Belhî'yi ve İbn Ali Hîşâvend'i ele geçirip öldürdü. Ayrıca Abdurrahim hariç amcasının bütün çocuklarını da öldürdü. Abdurrahim, kardeşi Abdurrahman'ın amcası Mes'ûd'a yaptıklarına karşı çıktığı için onu öldürmedi. Savaşın cereyan ettiği yere de bir köy ve bir ribat yaptırdı. Buraya Fethâbâd adını verdi. Babasının yakalanıp tevkif edilmesinde dahil olan herkesi öldürdü." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.372-373)

Beyit

*“Edepsiz kimse yalnız kendini değil,
Bütün âfâkı da ateşe verir.”*

Fi'l-cümle fitneciler, kendi yaptıklarına giriftâr olup kazdıkları kuyuya düştüler. Mevdûd, bu savaşın yapıldığı o yerde [2957] kar-ye ve bir ribât kurarak buraya Fetihâbâd adını verdi. Ondan sonra Gazne'ye girdi ve devlet tahtına oturdu. Vezîrlük mansıbını Ebû Nasr bin Ahmed bin Muhammed bin Abdu's-samed'e verdi. O, adalet ve kanuna uygun hareket edip reâyâyâ merhamet yolunu açtı³⁰¹. Onun, Mes'ûd tarafından Hindistân'a gönderilen, Mûltân ve bunun dışın-da birkaç vilâyeti daha ele geçirip kuvvetli bir orduya sahip olan kardeşi Mecdûd dışında hiçbir endişesi kalmadı.

[Mecdûd bin Mes'ûd'un Ölümü]

Mecdûd, babasının öldürüldüğünü haber alınca saltanat iddiasında bulundu. Bu haber Mevdûd'un kulağına ulaşınca büyük bir ordu hazırladı ve Mecdûd'un fitne ateşi alevlenmeden onu def etmek için gönderdi. Mecdûd da kalabalık bir ordu ile bulunduğu yerden hareket edip Lahor'a geldi. Orada Kurban Bayramı merasimini icra etti. Ancak bayramın ikinci gününün sabahı onu otağında (hargâh) ölü buldular. Bu durumun sebebi anlaşılamadı. Bu hadisenin vukû'undan sonra Hind beldelerinden Mes'ûd'a bağlı olanlar kadar Mevdûd'a bağlananlar oldu. Mâverâü'n-nehr melikleri dahi ona itaat ettiler. Ancak Selçuklular aynı şekilde çatışma ve anlaşmazlığa devam etmekte idiler³⁰².

301 “Daha sonra Gazne'ye döndü ve 23 Şaban 432 (28 Nisan 1041) tarihinde şehre girerek babasının veziri olan Ebû Nasr'ı vezaret makamına getirdi. Adaletle hükmetti ve halka iyi davrandı, böylece dedesi Mahmûd'un açtığı çığır takip etti.” İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.373)

302 “Babası Sultân Mes'ûd, Mecdûd'u 426 (1034-1035) yılında Hindistan'a göndermişti. Onun kendisine karşı çıkmasından korkuyordu. Tam bu sırada Mecdûd'un Lahor ve Multan üzerine yürüyüp oraları ele geçirdiğine, halkın mâllarına el koyup asker topladığına ve kardeşi Mevdûd'a isyan ettiğine dair haber geldi. Bunun üzerine Mevdûd kardeşiyle savaşmak ve onu oradan uzaklaştırmak üzere asker gönderdi. Mecdûd da ordusunun sefere hazır olup

[Selçuklularla Savaş]

Mevdûd, dört yüz otuz beş senesinde (1043-1044) sıra sıra büyük ordular hazırlayıp kendi hâcibi ile birlikte Horâsân hâcibine gönderdi. Çağrı Beg, oğlu Alp Arslan'ı onları karşılamaya yolladı. Alp Arslan onlara karşı zafer kazandı. Gazneliler münhezim olarak kendi vilâyetlerine çekildiler. Aynı sene içinde Selçuklu Türklerinden (Terâkime-i Selçûkî) bir grup Germîsîr³⁰³ ve Kandeher'a gidip o vilâyeti yağmaladılar. Mevdûd, onları def etmek için Gazne'den bir ordu gönderdi. İki taraf Büst'te karşılaştı. Şiddetli bir savaş oldu. Türkmenler kaçtılar. Onların birçoğu öldürüldü ve esir düştü³⁰⁴. [2958]

[Mevdûd'un Hindistân'a Ordu Çekmesi]

Bu sene içinde Hind meliklerinden birkaç pâdişâh anlaşıp büyük bir ordu topladılar. Lahor'u kuşattılar. Lahor'da bulunan İslam ordusu, Gazne'ye elçiler gönderip yardım istedi.

olmadığını kontrol etti. Kurban bayramına iştirak etti ve bayramdan sonra üç gün daha yaşadı, dördüncü gün Lahor'da ölü olarak bulundu. Nasıl ve ne şekilde öldüğü anlaşılmadı. Bunun üzerine bütün ülke Mevdûd'a itaat arz etti. Böylece Hükümdarlığı sağlam temeller üzerine oturdu ve ülkeye tam anlamıyla hâkim oldu. Selçuklulara mensup Oğuzlar bunu duyunca onandan korkup çekindiler, Mâverâünnehr'deki Türk Hükümdarı da Mevdûd'a elçi gönderip itaat ve bağlılığını bildirdi." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.373)

303 Fars'ın ve Kirmân'ın sıcak sahil mıntıkasına, daha serin olan yüksek yerlere "serdsîr" in zıddı olarak verilen isimdir. Bu kelimeler, Arap coğrafyacılar tarafından "curûm" ve "surûd" suretinde Arapçalaştırılmıştır. Germîsîr, bugün Afganistan'ın Helمند Vilayeti'ne bağlı ilçelerden biridir.

304 "Sultân Ebû'l-Feth Mevdûd b. Mes'ûd b. Mahmûd b. Sebüktekin bu sene hâcibinin kumandasında Horâsân taraflarına asker sevk etti. Bunun üzerine Tuğrul Bey'in kardeşi Horâsân hâkimi Dâvud, oğlu Alp Arslan'ı bir orduyla bu Gazneli kuvvetleri üzerine gönderdi. İki ordu karşılaşp savaşa tutuştular. Alp Arslan galip geldi ve Gazne ordusu mağlûp olarak geri döndü. Yine aynı yılın (435) Safer ayında (Eylül 1043) bir Oğuz taifesi Büst taraflarına gitti. Bilinen yağmacılık ve fenalıklarını icra ettiler, bunun üzerine Ebû'l-Feth Mevdûd onlara karşı asker sevk etti. Büst vilâyetinde karşılaştılar ve çok çetin bir savaş cereyan etti. Oğuzlar mağlûp olup Mevdûd'un askerleri galip geldi. Oğuzlardan pek çok kişiyi öldürdüler." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, IX, s.395)

Mevdûd, onlara yardım için bir ordu gönderdi. Gazne ordusu varmadan önce, kuşatma ile meşgul olan Hind melikleri arasında ihtilaf meydana geldi. Onlardan bir kısmı Mevdûd'un itaatine girip şehir halkı ile dost oldular. Bir grup ise kendi beldelerine döndüler.

Lahor halkı, Mevdûd'a itaati tercih etmiş olan bir taifenin yardımıyla âsilerin peşinden gittiler. Sayıları beş bin atlı ve yetmiş beş bin piyade olan Hindliler büyük ve yüksek bir kaleye kapanıp sağlam ve muhkem bir dağa sığındılar. Müslümanlar, etraf ve çevreden onları sardılar. Gece ve gündüz savaştılar. Hindli rindlerden (runûd-i Hinduvân) çok kalabalık bir gürûhu öldürdüler. Kılıçtan kurtulanlar emân dilediler ve kaleyi teslimi kabul ettiler.

Müslümanlar "Eğer size emân vermemizi istiyorsanız, taht-ı tasarrufunuzda bulunan bütün kaleleri bize bırakınız." dediler. Hindliler, kuvvetsizliklerinden ve can korkusundan bütün kaleleri teslim ettiler. Diğer Hind melikleri, bu feth-i mübînden haberdar olunca iz'ân ve itaat adımıyla öne çıkıp tâbiyet arz ettiler. Müslümanlar, sınırsız ganîmetler ve küffâr kalelerine mahpus bulunan beş bin Müslüman ile birlikte Lahor'a geri döndüler³⁰⁵.

305 "Bu sene (435/1043-1044), üç Hind racası birleşip Lahor üzerine yürüdüler ve orayı muharasa ettiler. Bunun üzerine o diyardaki İslâm orduları kumandanı yanındaki askerleri topladı ve efendisi Sultân Mevdûd'a haber gönderip yardım istedi. Mevdûd da asker sevk etti. Bu sırada bu üç Hind racasından biri onlardan ayrılıp tekrar Mevdûd'a itaat arz etti. Geri kalan iki race da kendi ülkelerine döndüler. İslâm orduları bunlardan biri üzerine yürüdüler. Dûbâl Herbâta adıyla bilinen race, İslâm orduları karşısında mağlûp oldu ve askerleriyle beraber müstahkem bir kaleye çıktı ve oraya sığındı. Hindular beş bin süvari ve yetmiş bin piyadeden müteşekkildi. Müslümanlar onları muhasara edip sıkıştırdılar. Birçok kişiyi öldürdüler. Bunun üzerine Hindular kaleyi teslim ederek emân dilediler. Fakat Müslümanlar ellerindeki diğer kaleleri de teslim etmedikçe bunu kabul etmediler. Korku ve yiyecek yokluğu Hindûları Müslümanların istedikleri şeyleri kabul etmeğe sevk etti. Müslümanlar hepsini teslim ve orada bulunan mâlları ganîmet aldılar. Hindûlara ait kalelerde bulunan yaklaşık beş bin Müslüman esiri serbest bıraktılar. Bu bölgedeki işlerini bitirdikten sonra diğer racanın üzerine yürüdüler. Bunun adı Tabet Bâlerî idi. O da Müslümanlara doğru ilerledi ve iki ordu karşı karşıya gelip çetin bir savaşa tutuştular. Hindular mağlûp oldu ve savaş race ile 5.000 hindunun öldürülmesiyle sona erdi.

Mevdûd bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Sebüktegin'in Vefatı

Mevdûd bin Mes'ûd, dört yüz kırk bir senesi Recebinin yirmisinde (19 Aralık 1049) Gazne'de vefat etti³⁰⁶. Bu sene içinde etraf melikleri, [2959] Horâsân'ı Selçuklularından koparıp almak için Mevdûd'a ordu ve mâl/para ile yardım etmeyi kabul etmişlerdi. Aynı senenin Recebinin ortasında Mevdûd, kalabalık bir ordu ile Gazne'den çıktı³⁰⁷. Daha ilk menzilde kulunc illetine giriftâr oldu. Gazne'ye döndü. Vezîri Abdu'r-rezzâk bin Ahmed-i Meymendî'yi, Sîstân tarafına gönderdi. Çünkü Selçuklular, o tarafa ordu çekmiş ve o vilâyeti ele geçirmiş idiler. Mevdûd Gazne'ye indiğinde, hastalığı şiddetlendi ve vefat etti³⁰⁸. Oğlu tahta otur-

Zayıf ve güçsüzleri yaralandı ve esir düştü. Müslümanlar onların mâllarını, silâhlarını ve hayvanlarını ganimet aldılar. Diğer Hind racaları da bunların başına gelen felâketleri görerek itaat arz ettiler. Paragönderip emân dilediler ve ülkelerinde kalmalarına müsaade edilmesini istediler. Müslümanlar da kabul ettiler." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.395-396)

306 İbnü'l-Esîr'e göre "Gazneli hükümdarı Ebû'l-Feth Mevdûd b. Mes'ûd b. Mahmûd b. Sebüktekin 20 Receb 441 (18 Aralık 1049) tarihinde Gazne'de öldü. Öldüğünde yirmi dokuz yaşındaydı. Hükümdarlık müddeti dokuz yıl on aydır." (Türkçe terc, IX, s.424) el-Cûzcânî'ye göre ise Mevdûd "dokuz sene hüküm sürdükten sonra dört yüz kırk bir (1049-1050) senesinde Hakk'ın rahmetine kavuştu. Ömrü otuz dokuz sene idi." (Türkçe terc, s.41)

307 "Mevdûd, muhtelif vilâyetlerdeki hükümdar ve emirlere mektup yazıp onları kendine askerî yardımda bulunmağa çağırıyor ve onlara büyük çapta mâl vaad etti. Ayrıca Horâsân'a bağlı şehir ve kasabaları mertebelerine göre onlara bırakacağına söz verdi. İsfahân hâkimi Ebû Kâlicâr da Mevdûd'un teklifini kabul edenler arasındaydı. Askerlerini toplayıp çöle girmiş, fakat birçoğu mahv olduğu gibi sonunda kendisinde hastalanıp geri dönmüştü. Bunlardan biri de Türk hükümdarı Hakan idi. O da Tirmiz'e giderek orayı tahrip edip yağmalamış ve o yöredeki halkın mallarını müsadere etmişti. Mâverâünnehr'deki başka bir taife de Harezm üzerine yürümüştü." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.424)

308 "Mevdûd da Gazne'den hareket etmiş, ancak daha bir merhale bile uzaklaşmadan kulunc hastalığına yakalanmış ve hastalığı giderek artmıştı. Bu yüzden

du. Beş gün sonra ise devlet erkânı Ali bin Mes'ûd'u³⁰⁹ getirip ona bey'at ettiler³¹⁰.

[Mevdûd'un Yerine Tahta Oturanlar]

Mevdûd, saltanatının başlangıcında Abdu'r-reşîd bin Mahmûd'u³¹¹ Büst ve Gazne arasında bulunan bir kalede hapsedmiş idi. Mevdûd'un vefat ettiği vakit, bu haber Sîstân'a gitmekte olan Mevdûd'un vezîrinc o kaleye yakın bir yerde konaklamış iken ulaştı. Abdu'r-reşîd'i hapisten çıkardı ve askerlerini ona itaate davet etti. Ordu kabul etti ve vezîr, Abdu'r-reşîd'in yanında Gazne tarafına hareket etti. Abdu'r-reşîd, Dârü'l-mülke yaklaşınca Ali bin Mes'ûd kaçtı ve Abdu'r-reşîd hâkim oldu³¹². O, re'y ve tedbîri zayıf ve himmetsiz bir adam idi. Saltanatın sıkıntı ve darlığın üstesinden icab ettiği ve olması gerektiği gibi gelemeydi.

hasta vaziyette Gazne'ye dönmüştü. Veziri Ebû'l-Feth Abdürrezzâk b. Ahmed el-Meymendi'yi büyük bir orduyla Sicistân'a göndermiş ve burayı Oğuzların elinden almasını istemişti. Bu arada Mevdûd'un hastalığı şiddetlendi ve öldü. Yerine oğlu geçti ve beş gün tahtta kaldıktan sonra halk onu bırakıp amcası Ali b. Mes'ûd'u desteklediler." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.424)

309 Taşbaskı metinde: Ali bin Mevdûd. [Nâşirin notu]

310 "Türkler ve ülkenin ileri gelenleri (ekâbir-i memleket), amca ve yeğen iki şâh-zâdeyi tahta oturtular. Herkes bir işe el uzattı ve onları re'y, tedbîr ve zabta alamayınca reâyâ ve ordunun durumunda bozukluk başladı. İki ay sonra Sultân Abdu'r-reşîd'i tahta oturtular ve ardından onları kaleye gönderdiler." el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.41.

311 Metinde: Abdu'r-reşîd bin Mes'ûd. [Nâşirin notu]

312 "Mevdûd tahta geçince amcası Abdu'r-reşîd'i tevkif ve Büst yolu üzerindeki Meydin kalesine hapsedmişti. Mevdûd vefat ettiğinde veziri bu kaleye yakın bir yere gelmişti. Abdu'r-reşîd kaleden inip askerlerin yanına gelerek onları kendine itaat etmeğe çağırdı. Onlar da kabul edip Abdürreşîd ile birlikte Gazne'ye döndüler. Gazne'ye yaklaşınca Ali b. Mes'ûd kaçtı. Böylece Abdu'r-reşîd Gazne'ye hâkim oldu ve tahta geçti. Kendisine "Şemsü Dînillâh Seyfû'd-devle" başka bir rivayete göre ise "Cemâlû'd-devle" lakabı verildi. Mevdûd bu şekilde ölmesiyle Allah Dâvud'u (Çağrı Bey'i) Mevdûd'un şerrinden kurtardı." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, IX, s.424)

Nî'met Kâfiri Tuğrul'un Abdu'r-reşîd'i ve Yemînü'd-devle Mahmûd'un Evladlarının Çoğunu Öldürmesi, Onun Öldürülmesi ve Hâlinin Meâli

Tuğrul³¹³, Mevdûd bin Mes'ûd'un devletiyle yükselen bir hâcib idi. Mevdûd, onun kızkardeşiyle [2960] evlenmişti. Tuğrul her zaman, Horâsân'a gidip Selçukluları def etmesi için kendisine bir ordu vermeleri konusunda ısrâr ederdi. Saltanat sırası Abdu'r-reşîd'e gelince onun ısrarlarına dayanamayıp Sîstân'ı Selçukluların elinden alması için Tuğrul'a bin atlı verdi. Bu esnada [Sîstân'da], -Dâvud-i Selçukî'den önce- Ebû'l-Fazl isimli biri hâkim idi. Tâk Kalesi'nde ikamet ediyordu. Tuğrul Sîstân'a girirerek Ebû'l-Fazl'ı muhâsara etti ve onu Abdu'r-reşîd'e itaate davet etti. Ebû'l-Fazl, bu teklifi kabul etmediğini gösterdi. Muhâsara bir müddet devam etti. Tuğrul, kaleyi ele geçiremeden Sîstân şehrine doğru hareket etti. Kendisini gizleyip, habersizce taarruz edebilmek için şehre bir fersah mesâfede pusuya uygun bir yerde beklemeye başladı.

Bu esnada, Ebû'l-Fazl'ın yardım istemiş olduğu Yabgu-i Selçukî, Ebû'l-Fazl ile birlikte onu takip etti. Tuğrul, savaşmak ya da kaçmak konusunda askerleri ile meşveret etti. Onların hepsi "Bizim düştüğümüz bu tehlikeli durumda canımızı ecele vermekten ve kılıç altında ölmekten başka çaremiz yoktur. Zira Gazne uzaktır ve

313 Emîr Tuğrul Bozan, "bende-i Mahmûd idi. Çok cesur ve kahraman idi. Sultân Mevdûd'un döneminde Gazne'den Horâsân'a gitmiş ve Selçukluların hizmetine girmiş idi. Bir müddet orada kaldı ve onların savaşlarının savaş tarzlarını öğrendi. Abdu'r-reşîd zamanında Gazne'ye geri döndü. Abdu'r-reşîd'i esir edip diğer on bir şâhzâde ile birlikte öldürdü." el-Cûcânî, Türkçe terc, s.42-43) Bu katliamdan sadece bir kalede tutuklu bulunan üç şehzade (Ferruhzâd, İbrahim ve Şücâ') kurtulabilmişti. Bu arada Sultân Abdu'r-reşîd'in hizmetkârları da hapsedilmişti. Tutuklananlar arasında meşhur tarihçi Beyhakî de bulunuyordu. Tuğrul, Sultân I. Mes'ûd'un kızı ile zorla evlenerek Gazneli tahtına oturdu. Kırk gün süren saltanatı döneminde birçok haksızlık ve zulüm yaptı. Efendisi olan Gazneli hânedânına karşı bu tutumu sebebiyle kaynaklar ona "kâfir-i nî'met" ve "mel'un" şeklinde kaydetmişlerdir. Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, *Târih-i Güzide*, s.426. Ayrıca bkz, Merçil, *Gazneliler Devleti Tarihi*, s.82-83.

[sayıca] bizim az, düşmanın çok olduğu malûmdur.” dediler. Hepsi ölümü göze alıp Yabgu’ya taarruz ettiler. Yabgu mağlup oldu. Tuğrul, kaçanları iki fersah takip edip geri döndü. Şehri ele geçirdi ve olayı Abdu’r-reşîd’e bildirdi. Horâsân’a gitmek için yardım ve destek kuvveti istedi. Abdu’r-reşîd, kendisinin güzîde atlılarını Tuğrul’un yardıma gönderdi³¹⁴.

314 “Gazne hükümdarı Abdu’r-reşîd b. Mahmûd b. Sebüktekin bu sene (444/1052-1053) öldürüldü. Sebebi şu idi: Kardeşi Mes’ûd’un oğlu Mevdûd’un Tuğrul adında bir hacibi vardı. Mevdûd ona çok önem verir ve ismiyle hitap ederdi. Kız kardeşiyle de evlendirmişti. Mevdûd ölüp Abdu’r-reşîd hükümdar olunca Tuğrul’u eskiden olduğu gibi önemli bir mevkide görevlendirdi ve onu Hâcibü’l-hüccâb tayin etti. Tuğrul, Abdu’r-reşîd’e Oğuzlar üzerine bir sefer düzenlemesini ve onları Horâsân’dan uzaklaştırmasını tavsiye etti, fakat Sultân uzak bulduğu için bu işe girişmek istemedi. Tuğrul yine ısrar edince onu bin süvariyle gönderdi. Tuğrul Sicistân’a doğru hareket etti. Ebû’l-Fazl, Yabgu’ya vekâleten Sicistân’da bulunuyordu. Tuğrul, Tak kalesini muhasara etmeye başladı ve Ebû’l-Fazl’a haber gönderip onu Abdu’r-reşîd’e itaat arz etmeğe çağırdı. Ebû’l-Fazl “Ben Yabgu’nun naibiyim; ona hiyanet etmek ne dine ve ne de erkcklikle yakışır. Sen onun üzerine yürü. Eğer hakkından gelersen kaleyi sana teslim ederim.” dedi. Tuğrul, Tak kalesini kırk gün kuşattı, fakat alamadı. Bu arada Ebû’l-Fazl Yabgu’ya mektup yazarak Tuğrul’un yaptığı işler hakkında bilgi verdi. Bunun üzerine Yabgu, Tuğrul’u oradan uzaklaştırmak maksadıyla Sicistân üzerine yürüdü. Daha sonra Tuğrul da Tak kalesini muhasara etmekten usandı ve Sicistân’a hareket etti. Sicistân’a bir fersah kalınca fırsat kollamak ve ele geçireceği fırsatı değerlendirmek amacıyla hiç kimsenin görmeyeceği bir yerde pusuya yattı. Bu sırada davul ve boru sesleri duydu. Dışarı çıkıp yoldan geçen birine sordu. O da Yabgu’nun Sicistân’a varlığını haber verdi. Bunun üzerine adamlarının yanına dönüp durumu onlara da anlattı ve “Onlarla savaşmaktan ve kılıçların gölgesinde şereflice ölmekten başka çaremiz yoktur. Zira sayımızın azlığı ve onların sayılarının çokluğundan dolayı kaçma imkânımız yoktur.” dedi. Böylece pusu kurdukları yerden çıktılar. Yabgu onları görünce Ebû’l-Fazl’a bunların kim olduğunu sordu. O da Tuğrul’un adamları olduğunu söyledi. Yabgu, Tuğrul’un yanındaki adamların az olduğunu anladı ve adamlarından bir grubu onlarla savaşmak için gönderdi. Fakat Tuğrul onların üzerine yürümedi ve atını oradaki nehre sürüp geçtikten sonra Yabgu ve yanındaki birliklere saldırarak onlarla savaşıp ve mağlup etti. Yanlarında bulunan malları ganimet aldı. Daha sonra da diğer grubun üzerine hücum edip aynı şekilde onları da bozguna uğrattı. Yabgu ile Ebû’l-Fazl

Tuğrul, Sîstân'da kendisine gönderilen kuvvetleri karşıladı. O vilâyetin etraf ve yörelerini zabt etti. Bu esnada kendi havâssı ile Abdu'r-reşîd hakkında meşveret etti. O cemaatin hepsi, o re'y ve görüşü beğendiler. Tuğrul, Abdu'r-reşîd'i ortadan kaldırıp soyunu kurutmak ve kendi bağımsızlık ve idaresini kurmak hayaliyle³¹⁵ Gazne'ye hareket etti.

Şehre beş fersah kala, onun hile ve hainliğinden haberdar oldu. Yakınları ve akrabalarıyla birlikte Gazne Kalesi'ne gitti. Tuğrul şehri kuşattı. Kale kûtvâline adamlar gönderip Abdu'r-reşîd'i teslim etmesi için ona vaadlerde bulundu³¹⁶. Ni'met kâfiri Tuğrul, Abdu'r-reşîd'i, onun eline düşmüş olan Sultân Mahmûd'un evladlarının hepsi ile

daha sonra Herât'a müteveccihen hareket ettiler. Tuğrul yaklaşık iki fersah kadar onları takip ettikten sonra şehre dönüp orayı ele geçirdi. Abdürreşîd'e de mektup yazıp olup bitenleri anlattı. Ayrıca Horâsân üzerine yürümek için yardımcı kuvvetler istedi. Abdu'r-reşîd de çok sayıda süvariye Tuğrul'a yardıma gönderdi." İbnü'l-Esir, IX, s.441-442.

315 "Ona 'Şenin meliklik tamahın nereden çıktı?' dediler. 'Vaktiyle Abdu'r-reşîd beni Alp Arslan ile savaşa gönderdiğinde benim ile anlaşma yaptı. Elini bana uzatmış, elimi tutmuş idi. Can korkusu ona o kadar baskın gelmişti ki onun kemiklerinden gelen titreme sesi benim kulağıma kadar ulaşıyordu. Anladım ki bu kötü yürekli adamdan asla bir iş ve pâdişâhlık gelmez. İşte o an aklıma meliklik tamahı düştü.' diye cevap verdi." el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.43.

316 "Abdu'r-reşîd'in Tuğrul'a gönderdiği yardımcı kuvvetler ulaşınca Tuğrul daha da güçlendi. Orada kısa bir süre kaldı, daha sonra Gazne'ye dönmeyi ve orayı istilâ etmeyi düşündü. Bu düşüncesini adamlarına da açtı, onlara iyilik ve ihsanda bulunup güvenlerini kazandı, daha sonra da asıl maksadını gizleyerek Gazne'ye doğru yola koyuldu. Gazne'ye beş fersah mesafeye kadar yaklaşınca hileye başvurarak Abdürreşîd'e askerlerin kendisine muhalefet edip ücretlerinin artırılmasını istediklerini, bu sebeple kalplerinin ona karşı kin ve nefret dolu olarak döndüklerini bildirdi. Abdu'r-reşîd bu durumdan haberdâr olunca adamlarını ve güvendiği kişileri toplayıp meseleyi onlara anlattı, onlar kendisine Tuğrul'a karşı uyanık ve dikkatli olmasını söylediler ve: "Vaziyet hazırlık yapamayacağımız kadar naziktir; bu sebeple kaleye çıkıp kapanmaktan başka çıkar yol yoktur." dediler. Bunun üzerine Abdu'r-reşîd de Gazne kalesine çıktı ve oraya kapanıp savunmaya çekildi. Tuğrul ertesi gün aniden şehre girdi ve hükümet konağına (emîrlik sarayı) indi. Kaledekilerle haberleşip Abdu'r-reşîd'i teslim etmelerini istedi." İbnü'l-Esir, IX, s.442.

birlikte öldürdü³¹⁷. Onlardan, kalelerden bir kalede mahpus bulunan üçü, Tuğrul tarafından öldürülemedi³¹⁸. [2961] O hain ni'met kâfiri, Mes'ûd bin Mahmûd'un kızını ısrarla istedi [Sonunda evlendi] ve Sultân'ın tahtına oturdu³¹⁹. Sonra bir mektup yazıp Hırhız'a (خرخیز)³²⁰ gönderdi. Ondan bu makam için kendisine muvâfakat etmesini istedi. Hırhız'ın Gazneli Sultânlarının önünde büyük itibarı vardı. Abdu'r-reşîd onu, büyük bir ordu ile Hindistân'a göndermiş idi. Tuğrul'un mektubu Hırhız'a ulaşınca Abdu'r-reşîd'in başına gelenleri öğrendi. Tuğrul'un isteğini reddetti. Mektubun cevabına sert ve hakaret-âmiz ne varsa hepsini yazdı. Mes'ûd'un kızına da bir mektup gönderdi ve Tuğrul'un idam edilip ortadan kaldırılması için var gücüyle çaba sarfedeceğini söyledi. Aynı şekilde ordunun kumandanlarına da mektuplar göndererek Tuğrul'un bu çirkin hareketlerini görmezden geldikleri için azarlayıp serzenişte bulundu. Tuğrul'un muhâlifî olan bir topluluk [bundan] cesaret aldılar ve yürekli pehlivanlardan birkaçı, aralarında anlaştılar. Bir gün, o hâin ni'met kâfirinin tahtta oturup halkla görüştüğü (bâr-ı âmm) esnada

317 "...Onu teslim ettikleri takdirde kendilerine pek çok ihsanda bulunmayı vaat ederek onları teşvik etti. Kabul etmemeleri hâlinde de şöyle şöyle yaparım diye de tehdit etti. Onlar da korkup teslim ettiler. Tuğrul Abdürreşîd'i onlardan alıp öldürdü (344/1052)." İbnü'l-Esir, IX, s.442. "Abdürreşîd'in melikliği iki buçuk, ömrü otuz sene idi." el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.42.

318 "Mes'ûd'un şâhzâdelcrinden ikisi Bergund Kalesi'nde bulunuyorlardı. Bunlardan biri İbrahim, diğeri ise Ferruhzâd idi. Mel'un Tuğrul onları öldürmek için bir topluluğu Bergund Kalesi'ne göndermiş idi. O kalede bulunan bir kûrvâl bu konuda bir iki gün ağırdan almış idi. O topluluğu kale önünde tutup kaleye ertesi gün gelmelerini kararlaştırdı. O kötü fermânı uygulamak üzere gittiklerinde birden bire haberciler geldiler ve Mel'un Tuğrul'un öldüğü haberini getirdiler." el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.43-44.

319 "Kırk gün hüküm sürdü. Birçok haksızlık ve zulüm yaptı. Ona "Senin meliklik tamahın nereden çıktı?" dediler. "Vaktiyle Abdu'r-reşîd beni Alp Arslan ile savaşa gönderdiğinde benim ile anlaşma yaptı. Elini bana uzatmış, elimi tutmuş idi. Can korkusu ona o kadar baskın gelmişti ki onun kemiklerinden gelen titreme sesi benim kulağıma kadar ulaşıyordu. Anladım ki bu kötü yürekli adamdan asla bir iş ve pâdişâhlık gelmez. İşte o an aklıma meliklik tamahı düştü." diye cevap verdi." el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.43.

320 Metinde (جورجيز). el-Kâmil'le karşılaştırılarak düzeltilildi. [Nâşirin notu]

huzuruna gittiler ve bir kılıç darbesi indirdiler³²¹. Çok büyük bir kargaşa meydana geldi³²².

Tuğrul'un öldürülmesinden birkaç gün sonra Hırhız Gazne'ye geldi. O vilâyetin ekâbir ve eşrâfını topladı³²³. Âl-i Sebüktegin'den sağ kalanlar arasında Sultânlığa layık [birini] araştırdılar³²⁴. Kur'a-i

321 "Onun melikliğinin üzerinden kırk gün geçince bir Türk olan Nûştegin isimli silâhdâr, Tuğrul'un arkasında dururken bir başka bir (gulâm) ile anlaşarak Tuğrul'u öldürdüler. Onun başını kesip bir sopanın ucuna geçirdiler ve halkın emin olması için şehirde dolaştırdılar." el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.43.

322 İbnü'l-Esîr Tuğrul'un öldürülmesini şöyle anlatıyor. "Hindistân diyarında "Hırhız" adlı bir emirin çok sayıda askeri vardı. Tuğrul, Abdu'r-reşid'i öldürüp duruma hâkim olunca ona mektup yazıp Oğuzların ellerindeki şehirleri geri almak için kendisine muvafakat etmesini ve yardımcı olmasını istedi, ona da pek çok vaatlerde bulunup birçok şey başıladı. Fakat Hırhız kabul etmedi ve onun yaptığı işleri beğenmedi, ondan nefret edip çok sert ve kaba bir cevap verdi, ayrıca Mesûd'un kızı olan Tuğrul'un karısına ve ileri gelen kumandanlara da mektup yazıp onları da kınadı. Tuğrul'un hükümdarlarını ve oğlunu öldürmesine göz yumup ses çıkarmadıkları için onları azarladı ve hükümdarlarının intikamını almağa teşvik etti. Hırhız'ın mektubunu okudukları zaman hatalarını anladılar. İçlerinden bir grup Tuğrul'un huzuruna girip önünde durdular. Bu arada birisi kılıcıyla Tuğrul'a vurdu, diğerleri de onu takip etti ve Tuğrul'u öldürdüler." İbnü'l-Esîr, IX, s.442-443.

323 "Hâcib Hırhız, beş gün sonra geldi ve Abdu'r-reşid'e yapılanlardan dolayı üzüntüsünü ifade etti. Ayrıca Tuğrul'u ve onu destekleyenleri kötiledi, şehrin ve kumandanların ileri gelenlerini toplayıp onlara: "Diyanet ve emanete muhalefet edilmesinden doğan olayları biliyorsunuz. Ben hükümdar değilim, hükümdara tâbi olacağım. Devlet hükümdarsız, idarecisiz olmaz, mutlaka bir idareci bulmak lâzım, bu konuda ne düşündüğünüzü, kimi seçmek istediğinizi söyleyiniz." dedi. Onlar da Ferruh-zâd b. Mes'ûd b. Mahmûd'u tavsiye ettiler. Ferruhzâd bir kalede hapisteydi. Oradan getirilip hükümet konağında (emîrlik sarayı) tahta çıkarıldı. Hırhız de devlet işlerini idare etmek üzere onun yanında kaldı. Abdu'r-reşid'in öldürülmesine yardımcı olanları yakalayıp öldürdü." İbnü'l-Esîr, IX, s.443.

324 "Mes'ûd'un şâhzâdelerinden ikisi Bergund Kalesi'nde (قلعة برغند) bulunuyorlardı. Bunlardan biri İbrahim, diğeri ise Ferruhzâd idi. Mel'ûn Tuğrul onları öldürmek için bir topluluğu Bergund Kalesi'ne göndermiş idi. O kalede bulunan bir kûtuvâl bu konuda bir iki gün ağırdan almış idi. O topluluğu kale önünde tutup kaleye ertesi gün gelmelerini kararlaştırdı. O kötü fermânı uygulamak üzere gittiklerinde birden bire haberciler geldiler ve Mel'ûn Tuğrul'un öldüğü haberini getirdiler." el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.43-44.

ihtiyâr, Ferruhzâd bin Mes'ûd'a düştü. O, kalelerden bir kalede mahpus idi.

Ferruhzâd bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Sebüktegin'in Saltanatı

Tuğrul öldürölüp Hırhız Gazne'ye gelince Ferruhzâd'ı kaleden çıkardı ve saltanat tahtına oturttu³²⁵. Hırhız, memleket işleriyle (umûr-ı memleket) ilgilenmeye başladı. Yapılması gereken, önemli işleri nizâma koydu. Abdu'r-reşîd'in katlinde bir payı ve etkisi olan herkesi sorup soruşturdu ve hepsini yakalayıp öldürdü.

Dâvud-i Selçukî, Gazneli devlet ve mülkündeki değişimden haberdar olunca Gazne'ye ordu [2962] çekti. Hırhız, ordular ile onu karşılamaya çıktı. İki taraf savaşa tutuşunca Dâvud münhezim oldu. Türklerin (Terâkime) eşya ve ağırlıkları Gaznelilerin (Gazneviyye) cline geçti³²⁶.

Ferruhzâd, hükûmette istikrarı sağladı. Çok kalabalık büyük bir ordu topladı ve Horâsân'a yürüdü. Selçuklular (Selâcika), onların emîrlerinin en büyüğü olan Gülsarık (كلسارق) kumandasında büyük bir ordu ile onları karşıladılar. Bu savaşta Gülsarık münhezim oldu. Emîrlerden birkaç kişi ile birlikte yanındakilerini esîr ve tutsak ettiler. Ondan sonra Alp Arslan babasının emri (fermân) mucibince ordu çekti. Gaznelilerle (Gazneviyân) savaştı ve onlara karşı galib geldi. Onların ileri gelenlerinden birkaç kişi esîr düştü. Ferruhzâd, durumun bu

325 "O mel'ûn, Gazne'de Nûştegin tarafından öldürölünce memleket ve devletin büyükleri ile hâcibler pâdişâhlık için çare düşündüler. Bergund Kalesi'nde iki kişinin sağ olduğu anlaşıldı. Hepsi Bergund Kalesi'ne yöneldiler. İbrahim'i tahta oturtmak istediler. Ancak o mübareğin vücudunu hastalık istila etmiş idi ve durmaya mecâli yoktu. Bu yüzden Ferruhzâd'ı çıkardılar ve Sultânlığın mübarek olsun dediler. Dört yüz kırk üç senesi Zî'l-ka'de ayının dokuzuncu Cumartesi günü (13 Mart 1052) Sultân Ferruhzâd'ı tahta oturttular." el-Cûz-cânî, Türkçe terc, s.44.

326 "Tuğrul Bey'in kardeşi ve Horâsân hâkimi Dâvud, Abdu'r-reşîd'in öldürölündüğünü duyınca askerlerini toplayıp Gazne üzerine yürüdü. Fakat Hırhız karşısına çıkıp karşı koydu. Dâvud mağlûp oldu. Hırhız onun yanındaki eşyayı ganimet aldı." İbnü'l-Esîr, IX, s.443.

minval üzere olduğunu görünce Gülsarı'ı serbest bırakıp ona hil'at verdi. Selçuklular da Gazneli esirlerini serbest bıraktılar³²⁷.

Ferruhzâd, hükûmetinden altı sene geçtikten sonra gençliğin en güzel çağı ve gençliğinin başlangıcında fani cihâna veda etti³²⁸. Onun yerine kardeşi [İbrahim'i] oturdu³²⁹.

İbrahim bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Sebüktegin'in Saltanatı

O, âdil ve takva sahibi bir pâdişâh idi. Receb ve Şaban'ı, Ramazan'la

327 "Ferruhzâd hükümdar olup tahta iyice yerleşince Horâsân üzerine büyük bir ordu sevk etti. Büyük emîrlerden biri olan Emîr Gülsarı'ı Gazne ordusunun karşısına çıkı ve onlara sabırla karşı koydu, fakat Gazne kuvvetleri onu mağlûp ettiler. Yanındaki adamlar da bozulup Emîr Gülsarı'ı yalnız bıraktılar. Gülsarı'ı esir alındı, onunla beraber çok sayıda Horâsân askeri, ileri gelen zevat ve kumandanlar da esir düştü; bunun üzerine Alp Arslan büyük bir ordu hazırlayıp babası Davud'u bu ordunun başında Gülsarı'ı esir alan kuvvetlerin üzerine gönderdi. Dâvud onlarla savaştı, Gazne ordusunu bozguna uğrattı, ileri gelen kumandanlardan bir grubu esir aldı. Bunun üzerine Ferruhzâd esirleri serbest bıraktı. Gülsarı'ya hil'at verip onu da salıverdi." İbnü'l-Esir, IX, s.443.

328 "Gazne hükümdarı Ferruhzâd b. Mes'ûd b. Mahmûd b. Sebüktekin 451 senesi Safer ayında (Mart-Nisan 1059) öldü. 450 (1058-1059) yılında memlûkleri kendisine karşı ayaklanmış ve öldürmek üzere anlaşmışlardı. Bu maksatla hamamda olduğu bir sırada Ferruhzâd'ın üzerine hücum ettiler. Ferruhzâd, yanındaki kılıcı kaparak karşı koyup kendini müdafaa etti ve sonunda adamları yetişip onu kurtardılar ve memlûkleri öldürdüler. Ferruhzâd bu suikasttan kurtulduktan sonra sık sık ölümden bahsetmeğe ve dünya hayatını hakir görüp hafife almaya başladı. Bu yıla kadar aynı şekilde kaldı. Bu yıl içinde kulunç hastalığına yakalandı ve öldü." (İbnü'l-Esir, X, s.25). "Ömrü otuz dört sene idi." el-Cûcânî, (Türkçe terc, s.44)

329 "Sultân Ferruhzâd tahta oturduğunda kardeşi İbrahim'i Bergund Kalesi'nden Nây Kalesi'ne getirmiş idiler. Emîr Ferruhzâd ölünce bütün sülâle İbrahim'in Sultânlığında karar kıldı. Serheng Hasan onun yanına gitti. Halk anlaşılarak onu Nây Kalesi'nden çıkardılar. Pazartesi günü uğurlu bir talihle (tâli'-i hümayûnla) Ravza-i Yemini'de tahta oturdu. İkinci gün Emîr Hamîd, Ferruhzâd'un matem merasimini yerine getirdi. Onun ve kendi baba ve dedelerinin türbesini ziyaret etti. Bütün ayan ve önde gelenler onun yanında yaya olarak yürüdüler. Hiç kimseye iltifat etmedi. Bu sebeple onun heybeti halkın gönlünde yerleşti." el-Cûcânî, Türkçe terc, s.46.

birleştirir, senede üç ay oruç tutardı³³⁰. Onun ile Selçuklular arasında barış yapıldı³³¹. Buna göre iki taraf da birbirinin vilâyetine taarruz etmeyecekti. Bu şekilde bir vesîka yazdılar ve iki tarafın ileri gelenlerinin isimlerini (esâmî-i eşrâf), bu vesîkanın üzerine kaydetttiler. [2963]

İbrahim bin Mes'ûd'un Hind'e Ordu Çekmesi

İbrahim bin Mes'ûd, sulh işi tamamlandıktan sonra Hindistân tarafına ordu çekti. Baba ve dedelerine müyesser olmayan birçok yeri feth etti. Bunlar içerisinde Hind beldelerinin en uzağında yüksek bir dağın başında bir kale var idi. Bu kalenin bir tarafı, gemilerin bile üzerinde gidip gelmeye mecal bulamadığı genişlikte bir denizdi. Diğer tarafı ise ağaçların sıklığından güneş ışıklarının bile geçemediği bir orman idi. Dağ yapılı filler ve ifrite benzeyen Hindlilerle dolu olan bu belde, savaş araç gereciyle, muhkemliği, sağlamlığı ve dayanıklılığı ile diğer Hind memleketleri içerisinde farklı ve özel idi. O kalenin (hisâr) önünde durmak ve savaşmak mümkün değildi. Sultân İbrahim o tarafa ordu çekti ve Allah'ın yardımıyla o muhkem kaleyi fethedip sayılamayacak kadar çok ganîmetle birlikte Dârü'l-mülk Gazne'ye geri döndü³³².

330 "İbrahim iyi bir yol tuttu. Hindistan'daki cihad harekâtı için gerekli hazırlıkları yaptı ve dedesi ile babasının teslim alamadığı kaleleri fethetti. Receb, Şaban ve Ramazan aylarını oruçla geçirdi." İbnü'l-Esîr, X, s.26.

331 "Bu sene (451/1059-1060) Sultân İbrahim b. Mes'ûd b. Mahmûd b. Sebüktekin ile Horâsân hâkimi Dâvud b. Mikâil b. Selçuk arasında barış yapıldı. Buna göre her biri elindeki yerlere hâkim olacak ve birbirlerinin topraklarında hak iddia ederek başlattıkları çekişmelere son vereceklerdi. Sebebi şu idi: Her iki tarafın da ileri gelenleri düşünüp taşındılar ve her iki hükümdarın da birbirlerinin topraklarını ele geçirecek durumda olmadıklarını, mallarını boş yere harcadıklarını, askerleri yorduklarını, bu arada evlerin yağmalandığını, insanların öldürüldüğünü görerek barış için seferber oldular. Sonunda ittifak ve anlaşma sağlandı ve anlaşma metni kaleme alındı. Halk buna çok sevindi, sıkıntılardan kurtulmaları onları çok sevindirdi." İbnü'l-Esîr, X, s.26; "Dâvud'dan sonra Alp Arslan zamanında da bu anlaşma (ahd) devam etti." el-Cûzcanî, Türkçe terc, s.44.

332 "Sultân İbrahim b. Mes'ûd b. Mahmûd b. Sebüktekin, 472/1079-1080 senesinde Hindistan'a gazaya çıktı. Ecved kalesini muhasara etti. Burası Lahor'a

Ma'mûre-i Hind'in sonunda, Horâsânlıların akvâm, ahfâd ve zürriyetlerinden olup kadîm çağlarda Türk Afrâsiyâb tarafından Horâsân'dan çıkarılmış olan [insanların yaşadığı] başka bir yer daha vardı³³³. Onlar, orada yurt tutmuş ve çok müstahkem ve sağlam bir şehir kurmuşlardı. O şehrin göletinin çapı (kutru-i havz) yarım fersah idi. İnsanlar ve hayvanlar oradan ne kadar su içseler de artıyor, o suda bir eksilme görülmüyordu. Hind melikleri, o şehrin ele geçirilmesini bir hayal olarak gördüklerinden onlara tarruz etmiyorlardı. Sultân İbrahim, gaza niyetiyle o tarafa yöneldi. İki topluluk arasında savaşlar meydana geldi. İbrahim galip oldu ve o taifenin büyük bir kısmını öldürdü. Geri kalan kısmı ise dağıldı. Kâfir kadınlarından ve çocuklarından yüz bin kişiyi esîr alıp geri döndüler³³⁴.

yüz yirmi fersah uzaklıkta son derece müstahkem ve büyük bir kaleydi. Kale içinde on bin savaşçı bulunuyordu. Sultân İbrahim'e karşı savaştlar ve muhasaraya sabırla karşı koydular. Sultân üzerlerine bir kaç defa hücum edince onun ne kadar çetin bir savaşçı olduğunu gördüler ve kalpleri korkuyla dolup kaleyi 21 Safer 472 (23 Ağustos 1079) tarihinde teslim ettiler. Hindistan topraklarında yüksek dağların tepesinde kurulmuş Rubai Kalesi denilen bir kale vardı. Bu kalenin alt tarafında ormanlar, arkasında ise deniz yer alıyordu. Çok dar bir saha dışında çarpışmaya müsait bir yer yoktu. Burası da savaşçı fiillerle doluydu ve orada binlerce savaşçı vardı. Sultân peşpeşe saldırılar düzenledi ve her çeşit savaş malzemesiyle onlara karşı savaşmakta ısrar elti sonunda kaleyi ele geçirip içindekileri aşağı indirdi." İbnü'l-Esîr, X, s.109.

333 Eski çağlarda Hindistan'da Türk varlığı hakkında bkz, Salim Cöhce, "İlk çağda Hindistan'da Türk Varlığı", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, I/1 (Ocak-Haziran 2001), s.9-22.

334 "Dere-Nevre denilen bir yerde de ataları çok eski zamanlarda Efrâsiyâb et-Türki tarafından buraya yerleştirilmiş olan Horâsânlıların ahfadı bir takım kavimler bulunmaklaydı. Hiç bir hükümdar onların üzerine saldırmamıştı. Sultân İbrahim onların üzerine de yürüdü ve onları İslâm'a davet etti. Fakat onlar kabul etmediler ve Sultân ile savaşa girdiler. Sultân onları mağlûp etti ve pek çoğunu öldürdü. Kurtulanlar ise etrafa dağıldılar. Sultân ayrıca çocuklarından yüz bin kişiyi esir ve köle aldı. Bu kalede su için öyle bir havuz yapılmıştı ki, çapı yaklaşık yarım fersah idi, dibi görülmüyordu. Burada hem kaledikilerin hem de hayvanlarının su ihtiyacı karşılanırdı ve su, hiç bir zaman eksilmezdi." İbnü'l-Esîr, X, s.109.

Başka bir defa, onun kulağına, Hind vilâyetinin körfezlerinden (halîc) olan iki körfez arasında putlara tapmaya ve sapkınlığa devam etmekte olan bir cemaatin mevcut olduğu haberi ulaştı. Sultân, büyük ordular ile o tarafa yöneldi. O yolda her tarafını ağaçların sardığı “sayılamayacak kadar çok”³³⁵ tepe ve yokuşlar vardı. Sultân, menzilleri ve konakları geçtikten sonra oraya ulaştı. Kâfirlerin merkezine yakın olan o mekânda üç ay bekledi. Gazneli askerler, yağmurun çok yağmasından büyük zahmet çektiler. Bilâhare Hudâ-yı ‘azze ve ‘alâ, onu dîn düşmanlarına karşı muzaffer, galip ve üstün kıldı³³⁶. [2964]

Ebû'l-Muzaffer İbrahim bin Mes'ûd'un Vefâtı ve Oğlu Mes'ûd'un Hükûmeti

Sultân İbrahim, dört yüz seksen bir senesinde (1088) vefat etti. Bir rivâyete göre otuz sene pâdişâhlık yaptı. *Târîh-i Güzîde'* nin ve *Târîh-i Benâketi'* nin müelliflerine göre ise saltanat müddeti kırk iki sene idi. İbrahim, âdil, mücâhid ve sâhib-i re'y bir pâdişâh idi. Derler ki; Gazneliler ve Selçuklular arasında yapılan barıştan önce Sultân Melikşâh-ı Selçukî, Gazne seferine karar verdi. Bu haber İbrahim'in kulağına ulaştı. Melikşâh'ın emîrlere mektuplar yazdı. Bu mektupların hepsinin mahiyeti şu şekilde idi:

“Sizin Melikşâh'ı bu tarafa gelmesi için zorlamanız çok iyi oldu. Ondan tamamen kurtulmamız için bu vilayete daha çabuk gelmesi için çabalayınız. Eğer başarırırsanız ücret ve maaşlarınızı iki kat artırıp hepimize sonsuz bağış ve ihsanlarda bulunacağım.”

Bu mektupları bir haberciye (peyk) verdi ve “Melikşâh çoğu zaman ava çıkar. Av yerinde (şikârgâh) seni onun huzuruna götürmeleri için fırsat kolla.” dedi. Sultân İbrahim'in amacı, Selçuklu emîrlерinin, Melikşâh'ın yanında olmadıkları bir yerde mektupların ortaya çıkması idi.

335 Arapça: [لَا تُحْصَى وَ لَا تُعَدُّ]

336 “Yine Hind diyarında Vere denilen bir yer vardı ki, burası iki haliç arasındaydı. Sultân oraya da yürüdü ve Cemâziyü'l-evvel ayında vardı. Yolda çok sayıda kayalık ve sık ormanlıklar vardı. Burada üç ay kaldı ve halk kış dolayısıyla büyük sıkıntılara düştü. Fakat Sultân, Allah Teâlâ dostlarına zafer nasib edinceye, düşmanlarını da zelil edinceye kadar gazadan vaz geçmedi. Sonunda sağ salim ve muzaffer olarak Gazne'ye döndü.” İbnü'l-Esir, X, s. 110.

Melikşâh, İsfizâr'a bir kabza³³⁷ mesâfede konaklamış olduğu esnada ava çıktı. Haberci (peyk) o bölgeye gitti. Selçuklu askerleri onu yakaladılar ve Sultân'ın yanına götürdüler. Melikşâh, durumu açıklamasını istedi. Haberci (peyk), dağınık ve karışık sözler söyledi. Sultân, onun konuşana kadar kırbaçlanmasını emretti. Fermân mucibince haberciyi dövüp kırbaçlayınca mektupları açıkladı. Melikşâh [2965] o mektupların mahiyetini öğrenince emîrlerle konuşmayı doğru bulmadı. Böyle bir hile sonucunda Sultân o seferden vazgeçti.

Sultân İbrahim'in çok güzel yazı yazdığını ve her sene bir Kur'ân (mushaf) tamamlayıp çok sayıda mâl ile birlikte Mekke-i mübâreke'ye gönderdiğini söylerler³³⁸.

337 Dört parmak boyundaki eski bir uzunluk ölçüsü.

338 "Gazne Sultânı, el-Melikü'l-müeyyed İbrahim b. Mes'ûd b. Mahmûd b. Sebüktekin bu sene (481-1088-1089) öldü. Adaletli, mücahid, cömert ve iyi bir hükümdardı, onun bize kadar ulaşan fethîlerinden daha önce bahsetmiştik. Akıllı, sağduyulu ve ileri görüşlüydü... Her sene kendi eliyle bir mushaf yazar ve sadakalarla beraber Mekke'ye gönderirdi. İbrahim şöyle derdi: "Eğer dedem Mahmûd'un ölümünden sonra babam Mes'ûd'un yerinde ben olsaydım ülkemizin en ufak köşesi bizden ayrılmazdı. Fakat şimdi onların aldığı yerleri geri almaktan acizim, çünkü oraları muazzam ordulara ve geniş ülkelere sahip hükümdarlar istilâ etti." İbnü'l-Esir, Türkçe terc, X, s.150-151. "Onun döneminde birçok acâyib ve az rastlanan hadise ortaya çıktı. At sürme ve oyunda, cidâl, kıtâl ve cihângirlikte, şimşek gibi çakan ve ateş gibi parlayan Dâvud-i Selçukî (Çağrı Beg), İbrahim'in döneminde Hakk'ın rahmetine kavuştu. İbrahim'in doğumu, Herât vilâyetinde Gürgân'ın fetih tarihi olan dört yüz yirmi dört (1032-1033) senesinde idi. O pâdişâhın kırk kızı ve otuz oğlu vardı. Onun kızlarının hepsini büyük seyyidlere ve meşhur âlimlere verdi. O meleklerden (melekât) biri, [Tabakât-ı Nâsirî müellifi] Minhâc-i Sirâc'ın üçüncü ceddinin hanımı olmuştu... Sultân İbrahim (Allah rahmet eylesin), zamanı ve saltanatı mübarek bir pâdişâh idi. Onun melikliği kırk iki sene, ömrü altmış sene idi. Dört yüz doksan iki (1098-1099) senesinde vefat etti." el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.46-47. Bu dönem hakkında toplu bilgi için bkz, Kazım Paydaş, "Bilge Bir Hükümdar Gazneli Sultân İbrahim b. Mes'ûd (450-492/1059-1099)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/5 (Mayıs 2013) s.455-475.

[Mes'ûd bin İbrahim bin Mes'ûd'un Saltanatı]

O vefat edince oğlu Mes'ûd onun yerine oturdu ve Celâlû'd-devle lakabını aldı³³⁹. Sultân İbrahim, kendi devleti döneminde Selçuklularla yapılan barıştan sonra Sultân Melikşâh'ın kızını oğlu Me'sûd'a istemişti. Hâce Nizâmü'l-mülk-i Tûsî, o konuda çok çaba gösterip evlilik gerçekleşmiş ve onlar arasındaki dostluk temeli sağlamlaşmıştı. Bu durum Mes'ûd'un ölümüne kadar devam etti. Mes'ûd'un saltanat müddeti on altı sene idi. Onun ahvâli hakkında fazla bir şey malum değildir ki, kitaba yazılsın³⁴⁰.

339 "İbrahim'in ölümü üzerine yerine oğlu Mes'ûd geçti. Lâkabı "Celâlû'd-dîn" idi. Babası onu Sultân Melikşah'ın kızıyla evlendirmişti. Nizâmü'l-mülk bu düğün ve gelinin damadın ülkesine gönderilmesi münasebetiyle hazineden yüz bin dinar çıkardı." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, X, s.151) "Sultân Sencer'in kızkardeşi Mehd-i Irâk onun nikâhında idi. Ona Mes'ûd-i Kerim (eli açık, cömert Mes'ûd) dediler. Ahlâkı güzel, zamanı mübarek, vasıfları beğenilen, âdaletli ve insafî bir pâdişâh idi. Halife el-Mustazhir-billâh döneminde pâdişâhlığa oturdu" el-Cûzcânî, (Türkçe terc, s.48)

340 "Gazne hükümdarı Sultân Alâû'd-devle Ebû Sa'd Mes'ûd b. Ebû'l-Muzaffer İbrahim b. Ebû Sa'd Mes'ûd b. Mahmûd b. Sebüktekin bu yılın Şevval ayında (Mart 1115) Gazne'de öldü. Yerine oğlu Arslanşah geçti." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, X, s.401). "Haya ve keremde çok aşırıya gitti. Ondan önce konulmuş olan adaletsiz vergilerin (rûsum) hepsini kaldırdı. Mahmûdî ülkesinin her yerinde ve Zâvülistân'da fazladan yazılmış vergileri (avâriz) sildi. Memleketin her yerinde (külli-i nevâhi) vergiyi (bâc) bağışladı. Sultân İbrahim döneminde mevcut olan bütün melikleri, emirleri ve büyükleri memleketlere görevlendirdi/görevli oldukları beldelerde bıraktı. Böylece pâdişâhlık yasaları öncekinden daha iyi oldu. Emir Adudu'd-devle'yi Hindistân Emirliği'ne görevlendirdi. Onun saltanat döneminde Büyük Hâcib (Hâcib-i bozorg) öldü. Hâcib Toğantegin, Gang Suyu'ndan geçip Hindistân'da gaza yaptı ki Sultân Mahmûd'dan başka hiçbir ordu oraya gidememiş idi. Ülke (mülk) işlerinin hepsi onun döneminde nizâma kavuştu. O, dört yüz elli üç (1061-1062) senesinde Gazne'de doğmuştu. Onun melikliğinin müddeti on yedi sene idi. Beş yüz dokuz (1115-1116) senesinde Hakk'ın rahmetine kavuştu. Mehd-i Irâk dedikleri Sultân Sencer-i Selçukî'nin kızkardeşi, onun nikâhında idi." el-Cûzcânî, Türkçe terc, s.49.

Arslan Şâh bin Mes'ûd bin İbrahim bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Sebüktegin'in Saltanatı

Arslan saltanat tahtına oturunca³⁴¹, kardeşlerini yakalayıp hapsedti³⁴². [2966] Kardeşlerinden biri olan Behrâmşâh, Horâsân'a kaçıp Sultân Sencer'in huzuruna gitti. Sencer, o esnada kardeşi Muhammed bin Melikşâh adına o vilâyetin valisi idi. Sultân Sencer, Arslan Şâh'ın huzuruna bir elçi (resûl) gönderip onu kardeşleriyle savaşmaktan men etti ve Behrâmşâh ile uyum içinde olması konusunda çok ısrar etti. Lakin Arslan Şâh, bu söze iltifat etmedi. Bunun üzerine Sultân Sencer, Horâsân ordularının Gazne'ye yürümek için hazırlanmalarını emretti. Arslan Şâh, bu durumu öğrenince Irak'a Muhammed bin Melikşâh'a bir elçi (البحی) gönderip Sultân Sencer'den şikâyetçi oldu. Sultân Muhammed, kardeşini bu seferden men etmek için Horâsân'a bir elçi gönderdi. Ancak elçiye "Eğer kardeşim Sencer hareket etmiş olursa, ona bir şey söyleme." dedi. Muhammed bin Melikşâh'ın gönderdiği elçi, Horâsân'a ulaşınca Sultân Sencer'i sefer hâlinde gördü. Çaresiz bir şey söylemedi³⁴³.

341 Bazı kaynaklar Arslan Şâh'ın annesini Selçuklu Türklerinden, bazıları ise Alp Arslan-ı Selçuki'nin kızkardeşi (İbnü'l-Esir, X, s.401) olarak yazmışlardır ki, bu bilgi muhtemelen yanlıştır. Belki Melikşâh'ın kızı olabilir. [Nâşirin notu]

342 "Mes'ûd bin İbrahim'den sonra oğlu Kemâlû'd-devle Şîrzâd, babasının vasiyeti gereğince padişah oldu. Bir sene hüküm sürdü. Biraderi Arslan Şâh ona isyân etti ve onu öldürdü. (509/1115)" Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, s.400. [Nâşirin notu]

343 "Arslanşâh'ın annesi Sultân Alp Arslan'ın kardeşi olan Selçuklu şehzadesiydi. Arslanşâh kardeşlerini tevkif ve hapsedti. Behram adındaki kardeşi Horâsân'a kaçıp Sencer b. Melikşâh'ın yanına vardı. Sencer, Arslanşâh'a elçi gönderip kardeşinin hakkını gözetmesini istedi. Fakat Arslanşâh, Sencer'in sözlerine kulak asmadı. Bunun üzerine Sencer, Behrâmşâh'ı tahta çıkarmak için hazırlandı. Arslanşâh bunu duyunca Sultân Muhammed'e haber gönderip kardeşi Sencer'den şikâyetçi oldu. Sultân Muhammed de kardeşi Sencer'e elçi gönderip Arslanşâh ile anlaşmasını ve ülkesine saldırmaktan vaz geçmesini istedi. Bununla beraber gönderdiği elçiye "Eğer Sencer'i Arslanşâh'a karşı harekete geçmiş veya sefere çıkmağa hazır vaziyette görürsen, ona sakın mani olma. Bu mektubu da ona tebliğ etme. Çünkü böyle bir davranış onu zayıf düşürür, âciz

Sultân, Büst'e ulaşınca Sîstân Valisi Ebû'l-Fazl Nasr bin Halef bin Ahmed o vilâyetin ordusuyla birlikte ona katıldı. Arslan Şâh, Sencer'in gelmekte olduğu haberini işitince dağınık ve perişan bir ordu (جیشی کشت)³⁴⁴ toplayıp onu karşılamaya çıktı. İki ordu karşılaşıncı büyük bir savaş oldu. Gaznelilerin bir kısmı öldürüldü, bir kısmı kaçtı. Sağ kalanlar ise rezil bir şekilde Gazne'ye ulaştılar.

Arslan Şâh, tevâzu ve itaat kapısından girdi. Sultân Sencer'in kızkardeşi olan amcası Nasr'ın hanımını³⁴⁵ iki yüz bin dînâr kırmızı altın ve bundan başka para, armağan ve hediyelerle birlikte onun yanına gönderdi. Sencer geri dönmek istiyordu. Ancak Behrâmşâh, Arslan Şâh'ın zulmünden sızlanıp şikâyet ederek Sencer'in gözünde Gazne'nin ele geçirilmesini kolaylaştırdı³⁴⁶. [2967]

gösterir ve geri dönmez. Hâlbuki kardeşimin dünyaya hâkim olması benim için daha iyidir.' dedi. Elçi Sencer'in yanına varınca, onun askerlerinin Gazne seferi için hazırlamış olduğunu ve ordunun başına da önde gelen kumandanlarından Emir Üner'i getirdiğini gördü. Melik Behrâmşâh da yanındaydı. Sencer'in ordusu yola çıkıp Bust'a kadar geldi. Sicistân hâkimi Ebû'l-Fazl Nasr b. Halef de onlara katıldı. Arslanşâh bu haberi duyunca büyük bir ordu sevk etti. Sencer ile Ebû'l-Fazl onu mağlûp edip mallarını yağmaladılar. Kurtulan askerler Gazne'ye çok perişan bir halde döndüler.

344 Keşoft [کشت] kelimesinin anlamı "dağınık, perişan" demektir. [Nâşirin notu]

345 Metinde: [مادر خود را که خواهر سلطان سنجر بود] "Sultân Sencer'in kızkardeşi olan annesini..." [Nâşirin notu]

346 "Arslanşâh Sencer'e boyun eğdi ve Emir Üner'e haber gönderip Sencer'i geri dönmeğe teşvik ve razı ettiği takdirde kendisine büyük meblağlar vermeyi rekeffül etti. Fakat Üner razı olmadı. Sencer, Üner'den sonra bizzat kendisi harekete geçip Arslanşâh'ın üzerine yürümeğe karar verdi. Arslanşâh bu defa amcası Nasr'ın karısını Sencer'e gönderip ondan kendisi için çalışmasını istedi. Nasr'ın karısı Sultân Berkyaruk'tan dolayı Sencer'in kız kardeşi idi. Alâü'd-devle Ebû Sa'd onun kocasını öldürmüş, karısının da Gazne dışına çıkmasını yasaklamış ve onunla evlenmişti. Şimdi Arslanşâh onu elçi olarak Sencer'e gönderiyordu. Kadın yanındaki iki yüz bin dinar para ve hediyelerle kardeşi Sencer'in yanına varıp Bahrâm'ı kardeşi Arslanşâh'a teslim etmesini istedi. Bu Hatun Arslanşâh'a kin besliyordu. Bu yüzden Sencer'e Arslanşâh'ın hakkından kolayca gelebileceğini söyledi ve onu Gazne topraklarına yürümeye tahrik etti. Bunun onun için basit bir mesele olduğunu söyledi. Arslanşâh'ın kardeşlerine neler yaptığını anlattı. İsyan ve itaatsizlik etmedikleri halde Arslanşâh

Sultân Sencer, Behrâmşâh'ın [düşüncesini] uygun bularak o tarafa yöneldi. Gazne'ye bir fersah mesâfeye geldiğinde Arslan Şâh, otuz bin atlı ve piyade ve yüz altmış fil ile birlikte Sultân Sencer'in karşısına çıktı. İki taraf da birbirlerine kılıç ve teber koydular. O savaşta Sîstân sahibi Ebû'l-Fazl, yiğitlik ve kahramanlık sergileyerek muhâliflerin fillerinden birkaçını ele geçirdi. Nusret ve zafer rüzgârı Sultân Sencer'in sancağının perçemine (perçem-i râyet) esti. Arslan Şâh, kaçmaya başladı. Beş yüz on senesi Şevvâlinin yirminci günü (25 Şubat 1117) Sultân Sencer, Gazne'ye girdi³⁴⁷. Askerleri yağma ve talandan men etti. Gazne hazînesindeki hadsiz ve hesapsız emvâl onun eline geçti. Bunlar arasında beş tac vardı ki, her birinin kıymeti iki milyon dînâr diyorlardı. Bunlardan başka kırmızı altın ve gümüşten yapılmış on yedi büyük taht vardı. Parlak mücevherlerle

kardeşlerinin birini öldürmüş diğerinin de gözlerine mil çekmişti. Bunun üzerine Sencer harekete geçti." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, X, s.401-402)

- 347 "Büst'e varınca yakın adamlarından bir hadimi Arslanşâh'a elçi olarak gönderdi. Arslanşâh da onu yakalayıp bir kaleye hapsetti. Bunu duyan Sencer sür'atle hareket etti. Arslanşâh Sencer'in yaklaştığını duyunca elçiye serbest bıraktı. Sencer, Gazne topraklarına vardı. Gazne'ye bir fersah mesafede Şehrâbâd sahasında Arslanşâh ile Sencer savaşa tutuştular. Arslanşâh'm emrinde otuz bin süvari ve çok sayıda piyade kuvveti vardı. Orduda ayrıca yüz yirmi tane de fil vardı ve her filin üzerinde dört kişi bulunuyordu. Filler Sencer'in ordusunun merkezine saldırdılar. Sencer de merkez de yer alıyordu. Merkezdeki askerlerinin bozulduğunu gören Sencer Türk gulamlarına filleri ok yağmuruna tutmalarını emretti. Üç bin gulam ileri atılıp fillere topluca ok yağdırdılar ve bir kaç tanesini öldürdüler. Bunun üzerine filler merkezden sol cenaha döndü. Burada Sicistân hâkimi Ebû'l-Fazl vardı. Filler onların üzerine saldırınca sol cenâhtakiler korku ve aceze düştüler. Ebû'l-Fazl onları cesaretlendirince ülkelerinin uzak olduğunu düşünerek mağlûp olmaktan korkmalarını hatırlattı. Kendisi de atından inip fillerin en büyüğü ve en önde olanına hücum etti. Filin altına girip karnını yarıdı. Diğer iki fili de öldürdü. Sağ cenahta bulunan Emir Üner, sol cenahta cereyan eden savaşı görünce korkup Gazne askerlerinin gerisinden hücumla geçti. Sol cenaha katılıp onların arasına karıştı ve onlara yardım etti. Gazne kuvvetleri bozguna uğradı. Fillerin üzerindeki süvariler kendilerini zincirlerle fillere bağlamışlardı. Savaş etraflarını sarıp kılıç darbelerine maruz kalınca kendilerini aşağı attılar. Fakat bağlı oldukları için fillerin üzerinde asılı kaldılar. Sultân (Melik) Sencer 20 Şevval 510 (25 Şubat 1117) tarihinde Gazne'ye girdi. Behrâmşâh da yanındaydı." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, X, s.402-403)

süslenmiş bin üç yüz adet murassa eyer, kemer ve sair teşhizat hazînedâra (hâzin) teslim edildi³⁴⁸. Sultân kırk gün sonra Gazne'den ayrıldı ve o memleketi Behrâmşâh'a verdi³⁴⁹.

Arslan Şâh, Sultân Sencer'in dönüşünden haberdar olunca Hind memleketinden büyük bir ordu toplayarak Gazne'ye yürüdü. Behrâmşâh ona mukavemet edemedi ve Bâmiyân'a gitti. Orada Sultân Sencer'in ordusundan destek alıp Dârü'l-mülk tarafına yöneldi.

348 "Malların bulunduğu büyük kaleye gelince; burası Gazne'ye dokuz fersah mesafedeydi, çok büyüktü, ele geçirmek ve oraya çıkmak imkânsızdı. Arslanşah kardeşi ve hazinedarı Tâhir'i buraya hapsedmişti. Tâhir, Behrâmşâh'ın dostuydu. Behrâmşâh'ın karısını da orada tevkif etmişti. Arslanşah mağlûp olunca kardeşi Tâhir kalenin mustahfızını kendi tarafına çekti, ona ve askerlere pek çok para verdi. O da kaleyi Melik Sencer'e teslim etti. Arslanşah'ın Sencer'in elçisini tevkif ettiği Gazne kalesine gelince; Arslanşah elçiyi saliverince gulâmları orada kalmıştı. Onlar da aynı şekilde savaşmadan kaleyi teslim ettiler. Behrâmşâh ile Sencer arasında yapılan anlaşmaya göre, Behrâm, atası Mahmûd b. Sebüktekin'in tahtına tek başına oturacak, Gazne'de hutbe sırasıyla Halife, Sultân Muhammed, Melik Sencer ve onlardan sonra da Behrâmşâh adına okunacaktı. Gazne'ye girerlerken Sencer at üzerinde, Behrâmşâh ise onun önünde yaya olarak yürüyordu. Mahmûd b. Sebüktekin'in tahtı getirildi ve Behrâmşâh onun üzerine çıkıp oturdu. Sencer daha sonra geri döndü. Hutbede Sencer "Melik", Behrâmşâh ise atalarının geleneğine uygun olarak "Sultân" unvanıyla anılıyordu. Böylesine garip bir hadise duyulmamıştı. Sencer'in adamları için Sulrân Behrâmşâh ve halktan sayılamayacak kadar çok para toplandı. Gazne Sultânlarının saraylarındaki duvarlarda gümüş levhalar vardı. Yine aynı şekilde bahçelere akan gümüş su kanalları vardı. Bunların çoğu sökölüp yağma edildi. Sencer bunları duyunca bütün gücüyle yağmacılığa mani oldu. Hatta birçok kişiyi de astı. Nihayet halk yağmacılıktan vaz geçti. Melik Sencer'in elinde beş tane taç geçmişti ki; bunlardan birinin değeri iki milyon dinarı geçiyordu. Sencer bundan başka elmas ve mücevherlerle süslü olan bin üç yüz parça altın ve gümüşten mamul zinet eşyasıyla altın ve gümüşten yapılmış on yedi tahta sahip olmuştu." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, X, s.403-404)

349 "Sencer Gazne'de kırk gün kaldı ve Behrâmşâh tahtına iyice yerleştikten sonra Horâsân'a döndü. Bundan önce Gazne'de hiç bir Selçuklu Sultânı adına hutbe okunmamıştı. Sultân Melikşah o kadar güçlü olmasına ve çok geniş bir sahaya hâkim bulunmasına rağmen Gazne'yi ele geçirmek istememişti. Sultân Melikşah ne zaman buna niyet etse Nizâmü'l-mülk mani olurdu." İbnü'l-Esîr, (Türkçe terc, X, s.404)

Arslan Şâh çok korkuğundan devlet merkezini hâlî bırakıp bir köşeye kaçtı. Sencer'in askerleri Arslan Şâh'ın ele geçirilmesi için çok çaba sarfedip takibat yaptılar ve [sonunda] onu yakaladılar. Horâsân ordusunun emîri, Arslan Şâh'ı Sultân'ın yanına götürmek istedi. Ancak Behrâmşâh bundan mütevehhim oldu ve kendisine teslim etmeleri için birçok altın verdi. Behrâmşâh kardeşini boğmak suretiyle öldürüp ortadan kaldırdı. Arslan Şâh'ın saltanat müddeti bir rivâyete göre üç sene idi³⁵⁰. [2968]

Behrâmşâh bin Mes'ûd bin İbrahim bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Sebüktegin'in Saltanatı ve Onun Ahvâlî

Mu'izzü'd-devle Behrâmşâh şevket ve kudret sahibi bir pâdişâh idi. Âlimler ve fazıllarla sohbet ve arkadaşlık ederdi. Ulemânın önde gelenleri onun devleti döneminde onun ism-i şerîfine kitaplar yazmışlardır.

Senâ'î, *Kitabu Hadîkatü'l-Hakîka*'yı onun adına söylemişti³⁵¹. Onun devleti zamanında reâyâ, huzur ve güven içinde müreffeh bir

350 "Arslanşah mağlûp olunca Hindistân'a gitti. Adamları da ona katıldılar. Böylece azamet ve kudreti arttı. Sencer Horâsân'a dönünce Arslanşah da Gazne'ye döndü. Behrâmşâh onun kendi üzerine yürüdüğünü öğrenince Bâmiyân'a gitti ve durumu Melik Sencer'e bildirdi, bunun üzerine Sencer ona asker gönderdi. Arslanşah Gazne'de sadece bir ay kaldı, sonra kardeşi Behrâmşâh'ın peşine düştü. Bu arada Sencer'in ordusunun geldiğini duydu. Adamlarının kalbine korku düştüğünü görüp Evgman dağlarına ulaştı. Kardeşi Behrâmşâh ile Sencer'in askerleri de onun izini takip ettiler. Halka haber gönderip tehdit ettiler. Halk bazı sıkıntılara maruz kaldıktan sonra Arslanşah'ı teslim etti. Onu Sencer'in ordusunun kumandam teslim aldı ve efendisine götürmek istedi. Fakat Behrâmşâh sonra başına belâ olur diye korktu, kumandana para verip kardeşini teslim aldı ve boğarak öldürdükten sonra babasının Gazne'deki türbesine defnetti. Arslanşah bu sırada yirmi yedi yaşındaydı. Kardeşlerinin en yakışıklısıydı. Arslanşah 512 yılı Cemâziye'l-âhir ayında (Eylül-Ekim 1118) öldürülmüştür." İbnü'l-Esir, (Türkçe terc, X, s.404)

351 Metinde: (Şeyh Nizâmî, *Kitâbu Mahzeni'l-Esrâr*'ı onun adına söylemiştir.) Nizâmî, *Kitâbu Mahzeni'l-Esrâr*'ı [Mengüceklî] Erzincan şâhlarından Behrâmşâh bin Dâvud'a sunmuştur. Gazneli Behrâmşâh'a sunulan, *Hadîkatü's-Senâî* dir. [Nâşirin Notu]

şekilde ömür sürdüler. Onun tahta oturduğu (cülûs) gün Seyyid Hasan-ı Gaznevî bir kasîde okudu ki başı şu şekildedir:

Beyit

Bir ses geldi yedi âsmândan

Behrâmşâh'dır şâh-ı cihân

Memleket tahtına oturduktan sonra Hind diyarına ordu çekti. O beldelerden, kendisinden öncekilerin ulaşamadığı birçok yeri fetretti. [Hakk] azze ve ikbâlin himâyesinde geri döndü. Kendi emîrlerinden birisi o memleketlerin zabtına mani oldu. Uzun müddet sonra o ni'met kâfiri, başkaldırıp ve isyân etti. Behrâmşâh, onun fitnesini def etmek için o tarafa ordu gönderdi. O âsi ile Mûltân hudûdunda savaştı. Ni'met kâfirlerinin uğursuz hâli, o âsiyi de sardı. O ve ona tâbi olanlar helâk çukuruna yuvarlandılar. Behrâmşâh, birkaç kere daha Hind diyârını ele geçirip zabt etti.

Hindistân'dan geri döndükten sonra Gûr melikleri ile onun arasında birçok hadise meydana geldi. O olaylar, vaktin müsaade ettiği kadarıyla *Gûrlular Tarihi*'nde anlatılacaktır³⁵². Bazı [2969] erbâb-ı ahhâr, Behrâmşâh'ın beş yüz kırk yedi (1152) senesinde vefat ettiği söylemişlerdir. Buna göre onun saltanat müddetinin kardeşi Arslan Şâh'ın ölümünden sonra otuz beş sene olması gerekir. Çünkü onu, beş yüz on iki (1118) senesinde suskunlar zindânına gönderdi.

Hüsrevşâh bin Behrâmşâh bin Mes'ûd bin İbrahim bin Mes'ûd bin Mahmûd bin Sebüktegin

Hüsrevşâh, babasının vefatından sonra pâdişâh oldu. Alâü'd-dîn

352 Alâü'd-dîn Hüseyin, kardeşleri Melik Kutbu'd-dîn Muhammed ve Seyfû'd-dîn Sûri'nin Behrâmşâh'ın tarafından öldürülmesinden sonra ona çok öfkelenildi. Üzerine yürüdü, yaptığı üç savaşta da onu yendi ve Hind tarafına kaçmaya mecbur etti (546/1151). Sonra Gazne'yi yedi gün gece ve gündüz yakıp yıktı. Sultân Mahmûd, Mes'ûd ve İbrahim dışında Gazne sultânlarının hepsinin cesetlerini çıkardı ve kemiklerini yaktı. Bu sebeple cihânsûz [yani dünyayı yakan] lakabını aldı. Alâü'd-dîn Hüseyin, bu ferihlerden sonra kendi başkentine döndü. Behrâmşâh'da Gazne'ye döndü. [Nâşirin notu]

Hüseyin Cihânsûz³⁵³ Gazne'ye yürüdüğünde o kaçıp Hindistân'a gitti. Lahor'da hükûmet etti.

Bazı tarihçiler Alâü'd-dîn Hüseyin Gazne'den geri dönünce Hüsrevşâh'ın Hind diyarından geri dönüp baba ve dedelerinin Dârü'l-mülküne geldiğini söylerler. Oğuzların Sultân Sencer'i esir ettikleri ve onlardan bir tâifenin Gazne'ye yürüdüğü dönemde Hüsrevşâh o topluluğa mukâvemet edemedi. Bunun üzerine tekrar Lahor'a gitti ve beş yüz elli beş (1160) senesinde Hakk'ın davetine "Çağırdın geldim, emrine amâdeyim"³⁵⁴ diyerek icabet etti. Hüsrevşâh'ın saltanat müddeti sekiz sene idi. [2970]

Gaznelilerin Son Pâdişâhı Hüsrev Melik bin Hüsrevşâh

Hüsrev Melik, babasının göçmesinden sonra Lahor'da hükûmet tahına oturdu. O hilm ve hayayla mevsûf bir pâdişâh idi. Ancak işret ve eğlencede aşırıya gidiyordu. Bu sebeple mülkte büyük bir gevşeme ve zayıflık baş gösterdi. Ümerâ ve devlet erkânı, ondan incinip rahatsız oldular. Onun kadınları ve hâdimleri, onun zamanında emîrlik ve komutanlık mertebesine ulaştılar.

353 Gûr Meliki Alâü'd-dîn el-Hüseyin bin el-Hüseyin İbn el-Hasan bin Sâm, Sultân Behrâmşâh bin Mes'ûd'un Gazne'de öldürdüğü kardeşinin intikamını almak için Gûr'dan hareket etti. Bu Sultân Alâü'd-dîn korkusuz, acımasız, zorba ve kudretli biriydi. O tarihte onun kardeşini öldürmüşlerdi. Kimsenin yüksek sesle konuşup bağırması mümkün olmadı. Binçlerin nefes almalarına ve anırmalarına dahi izin vermeyip nevbet çalana kadar sabretmişti. Ne zaman ki Gazne'yi fethetti, o zaman nevbet çaldırdı ve gece uyudu. O, kardeşi Sultân Sûri'nin ölümünü işittiği zaman bu rubâ'iyi Gazne Kâdi'l-kudâtı'na göndermişti:

"Cihân memleketlerinin âzâsıdır bedenim

Kendi düşmanını arayan ve ordu kıranım

Eğer Gaznîn (Gazne)'i kökünden sökmezsem

Ben Hüseyin bin Hüseyin-i Hasan değilim."

Gazne'yi aynen söylediği gibi, Oğuzlar'ın ve Tatarlar'ın yapmadığı şekilde zalimce harâb etti. Gazne onun tarafından fethedilince, Behrâmşâh onun önünden Kirmân ve Tûrân'a gitti. Onun 'Alâü'd-dîn'in dimağında bir gurur ortaya çıktı. Gazne, Kandahâr, Germesîr ve Cibâl-i Gûr'dan birçok asker gelip onun etrafında toplandı." Reşidü'd-dîn, (Türkçe terc, s.170)

354 Arapça: [ليبك]

O dönemde Gûr hükümdarı Gıyâsü'd-dîn Muhammed-i Sâm, Gazne'yi saltanat merkezi (tahtgâh) yaptı. Beş yüz seksen üç senesine (1187) kadar, her sene Hindistân hududuna ordu çekiyordu. Lahor'a gitti ve o memleketi ele geçirdi. Hüsrev Melik emân için onun önüne geldi. Gıyâsü'd-dîn Muhammed-i Sâm, Hüsrev Melik'i Gazne'ye gönderdi. Bütün Gazneliler, Gûrluların eline düştü. Hepsine yokluk ve ölüm şerbetini tattırdılar. Böylece Sebüktegin hânedânının izi silindi. O şevket sâhibi pâdişâhlardan, bu hikâyeden başka bir şey kalmadı. "Ey basîret sâhibleri ibret alın."³⁵⁵ [2971]

355 [فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ] Kur'ânı Kerîm, 59:2. Âyet-i kerîmenin tamamı ve meâlî şu şekildedir:

هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ [şekildedir: مَنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحُمْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَاتَتْهُمْ حُصُونُهُمْ مِنْ اللَّهِ فَلَقَاهُمْ اللَّهُ مِنْ حَيْثُ لَمْ يَحْتَسِبُوا وَقَلَفَ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ يُخْرِبُونَ بُيُوتَهُمْ بِأَيْدِيهِمْ وَأَيْدِي الْمُؤْمِنِينَ فَاعْتَبِرُوا يَا أُولِيَ الْأَبْصَارِ]

"O, kitap ehlinden inkâr edenleri ilk toplu sürgünde yurtlarından çıkarandır. Siz onların çıkacaklarını sanmamıştınız. Onlar da kalelerinin, kendilerini Allah'tan koruyacağını sanmışlardı. Ama Allah'ın emri onlara ummadıkları yerden geldi. O, yüreklerine korku düşürdü. Öyle ki, evlerini hem kendi elleriyle, hem de mü'minlerin elleriyle yıkıyorlardı. Ey basiret sahipleri ibret alın."

HARİTALAR

Gazneli Devleti'nin Başlangıcı
Alptegin ve Sebüktegin Devri (962-998)

THE CONQUESTS OF SULTAN MAHMUD OF GHAZNA

Gazneli Mahmud'un Fetihleri

KAYNAKLAR

- Aka, İsmail, "Mîrhând", *DİA*, XXX, s.156-157.
- Artuk, İbrahim, "Fels", *DİA*, XII, s.309-311.
- Atalay, Mehmet, "Ebûl-Feth el-Büstî'nin Kasîde-i Nûniyye'sinin, Diyarbakırlı Said Paşa Tarafından Yapılan Türkçe Manzum Tercümesi", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 27 (Prof. Dr. Şinasi Tekin Özel Sayısı), Erzurum 2005, s.145-154.
- Avcı, Meral, "Sri Lanka (Fizikî ve Beşerî Coğrafya)", *DİA*, XXXVII, s.424-425.
- Avcu, Ali, "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, X/III, (2010), s.199-246.
- Ayan, Ergin, "Gurluların Menşei Meselesi", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, IV/16 (Kış 2011), s.38-45.
- Babinger, Franz, *Osmanlı Tarih Yazarları ve Eserleri*, (Çev. Coşkun Üçok), Ankara 1992.
- Baltanova, Goulmara, "Mansûr b. Nûh II", *DİA*, XXVIII, s.11-12.
- Barthold, "Hârezmşâh", *İA*, V/I, s.263-265.
- Barthold, W, "Alptegin", *İA*, I, s.386.
- Barthold, W, "Bâmiyân", *İA*, II, s.296-298.
- Barthold, W, "Mâverâü'n-nehr", *İA*, VIII, s.408-409
- Barthold, W, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Haz: Hakkı Dursun Yıldız), Ankara 1990
- Beveridge, A.-Beatrice Forbes Manz, "Mirkh"ând", *EF*, VII, s.126.
- Bosworth, C. E, "Khvârazm", *EF*, IV, 1060-1065.
- Bosworth, C. E, "The Ghaznavids", *History of Civilizations of Central Asia, History of Civilizations of Central Asia*, Volume: IV, Part: I, (The Age of Achievement: AD 750 to the End of the Fifteenth Century), (Eds. M. S. Asimov and C. E. Bosworth), Unesco 1996.
- Bosworth, C.E, "Ghurids", *EF*, II, Brill 1991, s.1099-1104.

- Bosworth, C.E, "The Early Islamic History of Ghor", *Central Asiatic Journal*, 6, (1961), s. 116-133.
- Brown, Edward G, *A Literary History of Persia*, III (Tartar Dominion 1265-2502), Cambridge 1928.
- Buhârî, Eşref, "İstahrî ve İbn Havkal'ın Haritalarına Göre Mâverâü'n-nehr", *TDA*, Sayı: 99 (1995), s.29-77.
- Bursalı Mehmed Tâhir, *Osmanlı Müelli fteri*, III, (Haz: İsmail Özen), İstanbul 1975.
- Cöhce, Salim, "Gaznelilerden Önce Hindistan'da Türk Varlığı", *Erdem*, (Aydın Sayılı Özel Sayısı III), IX/27, (Ocak 1997), s.981-987.
- Cöhce, Salim, "Hindistan'da Kurulan Türk Devletleri", *Türkler*, Yeni Türkiye Yay., VIII, Ankara 2002.
- Cöhce, Salim, "İlkçağda Hindistan'da Türk Varlığı", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, I/1 (Ocak-Haziran 2001), s.9-22.
- Cöhce, Salim, *Şemsi Melikleri*, (Basılmamış Doktora Tezi) Elazığ 1986.
- Çetin, Osman, "Horâsân", *DİA*, XIII, s.234-241.
- Çöğenli, M. Sadi, "Ebû'l-Feth el-Büstî ve Unvânü'l-Hikem Tercümesi", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Yıl: 1. Sayı: 2 (1999), s.121-131.
- Dames, M. Longworth, "Garcistân", *İA*, IV, s.717.
- Dames, M. Longworth, "Gûr", *İA*, IV, s.825.
- Dames, M. Longworth, "Gazne", *İA*, IV, 741.
- Demir, Mustafa, "İslam Ortaçağı'nda İran Bölgesindeki Tarih Yazıcılığı", *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Sayı 34 (2007), s.255-273.
- Durak, Neslihan, "Gaznelilerin Kuruluşuna Kadar Afganistan'da Türkler", *Afganistan Üzerine Araştırmalar*, (Der. Ali Ahmetbeyoğlu), Ankara 2002.
- Durak, Neslihan, *Hindistân'a Kuzeyden Yapılan Seferler*, Ankara 2000.
- el-Bundârî, *Zübdetü'n-Nusre ve Nuhbetü'l-Üsre*, (Terc. Kıvameddin Burslan), *Irak ve Horâsân Selçukluları Tarihi*, Ankara 1999
- el-Hüseynî, *Ahbârü'd-Devleti's-Selçûkiyye*, (Türkçe terc., Necati Lügäl), TTK Yay., Ankara 1999
- Elliot, H. M, *The History of India as Told by its Own Historians*, (Ed. John Dowson). IV, (The Muhammadan Period), London 1872.
- el-Utbî, *Târih-i Yemîni*, (Terc. Abdurrâb Yelgar), [TTK Kütüphanesinde Yayınlanmamış tercüme]
- en-Narşahî (Ebû Bekir Muhammed İbn Cafer Narşahî), *Târih-i Buhârâ*, (Tercüme Notlar: Erkan Göksu), TTK Yay, Ankara 2013.
- Erdoğan, Coşkun, "Hârezm'de Gazneli Hâkimiyetinin Tesisi Ve Altuntaşlar Dönemi (1017-1041)", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, (Haziran 2013), s.143-180.
- er-Râvendî, *Kitâb-ı Râhatü's-Sudûr ve Âyetü's-Sürûr*, (Türkçe terc., Ahmet Ateş), I, TTK Yay., Ankara 1999.

- Esin, Emel, "Orduğ; Başlangıçtan Selçuklulara Kadar Türk Hakan Şehri", *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, VII/10-11 (1968), s.135-215.
- Ferheng-i Fârisî-i 'Amîd*, I-III, (Haz. Hasan 'Amîd) Tahran 1363.
- Gencine-i Güftar Ferheng-i Ziyâ*, I-III, (Haz. Ziyâ Şükün,) MEB Yay., İstanbul 1984.
- Gerdîzî, *Târih-i Gerdîzî (Zeynül-Abbâr)*, (Tashîh ve Mukâbele: Abdu'l-hayy Habi-bî), Tahran 1363.
- Göksoy, İsmail Hakkı, "Sri Lanka (Tarih, Ülkede İslâmiyet)", *DİA*, XXXVII, s.425-428.
- Göksu, Erkan, "Alptegin: Köle Pazarından Gazne Tahtına", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi (TDAD)*, 191 (Mart-Nisan 2011), s. 97-116.
- Göksu, Erkan, "İktâ' Sisteminin Tekâmülünde Selçukluların Rolü", *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, I/1, (Mart 2009), s.83-96.
- Göksu, Erkan, "Türkiye Selçuklularında İktâ", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 26 (Güz 2009), s.137-154.
- Göksu, Erkan, *Türkiye Selçuklularında Ordu*, Ankara 2010
- Günaltay, Şemsettin, *İslâm'da Tarih ve Müverrihler*, İstanbul 1991
- Güner, Ahmet, "Kâbûs bin Veşmgîr", *DİA*, XXIV, s.43-44.
- Haig, T. W, "Sûmenât", *İA*, VI, s.39-40.
- Hamdullah Müstevfi-i Kazvîni, *Nüzhetü'l-Kulûb*, (İng terc. *Nuzhat al-Qulûb*, Translated By G. Le Strange), E. J. W. Gibb Memorial Series: XXIII, Luzac & Co., London 1919.
- Hamdullâh Müstevfi-i Kazvîni, *Târih-i Güzide*, (Neşr. Abdu'l-Hüseyin Nevâî), Tahran 1362.
- Hartmann, R, "Belh", *İA*, II, s.485-487.
- Hartmann, R, "Cürçan", *İA*, III, s.245.
- Hasan Enverî, *İstîlâhât-ı Divânî Devre-i Gaznevî ve Selçûkî*, Tahran 2535.
- Hinz, Walther, *İslâm'da Ölçü Sistemleri*, (Çev. Acar Sevim), İstanbul 1990.
- Hizmetli, Sabri, "Karmatiler", *DİA*, XXIV, s.510-514.
- Honingman, E, "Nişâpûr", *İA*, IX, s.302-305.
- Huart, Cl, "Horâsân", *İA*, V/1, s.560-562.
- Huart, Cl, "Kâbûs", *İA*, VI, s.31-32.
- Huart, Cl, "Taberistân", *İA*, XI, s.598.
- Hudûdü'l-Âlem Mine'l-Meşrik İle'l-Magrib*, (Çev: Abdullah Duman-Murat Ağarı), İstanbul 2008.
- Hunkan, Ömer Soner, *Türk Hakanlığı: Karahanlılar*, İstanbul 2015.
- İbn Hurdâzbih, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-Memâlik (Yollar ve Ülkeler Kitabı)*, (Türkçe terc. Murat Ağarı), İstanbul 2008.
- İbnü'l-Esir, *el-Kâmil fi't-Târih*, VIII-IX-X, (Türkçe terc. Ahmet Ağırakça, Abdülkerim Özaydın) İstanbul 1989.

- Kafesoğlu, İbrahim, *Hârezmşahlar Devleti Tarihi*, Ankara 1999.
- Kallek, Cengiz, "Rıtl", *DİA*, XXXV, s.52-55.
- Konukçu, Enver, "Gazne", *DİA*, XIII, s.479.
- Konukçu, Enver, "Halaç" *DİA*, XV, s.228-229.
- Konukçu, Enver, "Hinduşâhtîler", *DİA*, XVIII, s.117.
- Köprülü, M. Fuad, "Cûzcânî", *İA*, III, s. 230
- Köprülü, M. Fuad, "Daruga", *İA*, III, 486-489.
- Köprülü, M. Fuad, "Ribât", *Vakıflar Dergisi*, Sayı: 2, (1942), s.267-278.
- Köymen, Mehmet Altay, "Selçuklu Devri Türk Tarihi Araştırmaları II", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, DTCTF Tarih Araş. Ens., II/2-3 (1964), s. 325-327.
- Kramers, J. H, "Kirmân", *İA*, VI, 815-821.
- Kurtuluş, Rıza, "Cürcan", *DİA*, VIII, s.131.
- Küçük, Serhat, "Feridüddin Attâr'ın Hayatı ve Eserleri", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, II/1, (Mart 2013), s.241-262.
- Küçükaşçı, Mustafa Sabri, "Kâdir-Billâh", *DİA*, XXIV, s.127-128.
- Lambton, Ann K. S, "Atebetü'l-Ketebeye Göre Sancar İmparatorluğunun Yönetimi", (Çev. Nejat Kaymaz), *Belleten*, XXXVII/147 (1973)
- Merçil, Erdoğan, "Alptegin", *DİA*, II, s.525-526.
- Merçil, Erdoğan, "el-Urbî, Muhammed b. Abdülcebbar", *DİA*, XLII, s.236-237.
- Merçil, Erdoğan, "Meymendi", *DİA*, XXIX, s504.
- Merçil, Erdoğan, "Sebük Tegin", *DİA*, XXXVI, s.262-263
- Merçil, Erdoğan, "Sîmcûriler IV-Ebû Ali b Ebû'l-Hasan Sîmcûr", *Belleten*, XLIX/195, (1985), s.547-567.
- Merçil, Erdoğan, "Sipehsâlâr II: Gazneliler", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXVI/2 (Aralık 2011), s.459-473.
- Merçil, Erdoğan, *Gazneliler Devleti Tarihi*, TTK Yay, Ankara 1989
- Merhan, Aziz, "Yazılı Özbek Edebiyatı", *C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi*, XXXI/2, (Aralık 2007), s.157-170
- Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırı (Moğol İstilasına Dair Kayıtlar)*, Çeviri ve Notlar: Mustafa Uyar, İstanbul 2016.
- Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırı, (Gazneliler, Selçuklular, Atabeglikler ve Hârezmşâhlar)*, Tercüme ve Notlar. Erkan Göksu, Ankara 2015.
- Minhâc-i Sirâc el-Cûzcânî, *Tabakât-ı Nâsırı*, I, (Neşr. Abdu'l-hay Habibî, Kâbil 1342.
- Mîrhând (Muhammed Hândşâh b. Mahmûd), *Târih-i Ravzat-ı Safâ*, IV, (Tashih ve tahşiye: Cemşid Kiyânfer), Tahram 1380,
- Mirkhond, *The Rauzat-us-Safa: Garden of Purity*, Part I, Volume I, (Translated: E. Rehatsek), London 1891.
- Muhammedcanov, Abdullah, "İirmiz", *DİA*, XLI, 200-202.
- Nizâmü'l-mülk, *Siyâsetnâme*, (Türkçe terc, Mehmet Altay Köymen), Ankara 1982.

- Nuhoğlu, Güler, *Beyhaktı'ye Göre Gaznelilerde Devlet Teşkilatı ve Kültür*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul 1995.
- Özaydın, Abdülkerim, "Abdülmelik b. Nûh b. Mansûr", *DİA*, I, s.271.
- Özaydın, Abdülkerim, "Hârezm", *DİA*, XVI, s.217-220.
- Özcan, Azmi, "Multân", *DİA*, XXXI, s.548-549.
- Özcan, Azmi, "Peşâver", *DİA*, XXXIV, s.252-253.
- Özcan, Azmi, "Sind", *DİA*, XXXVII, 242-244.
- Özgüdenli, Osman G, "Mâverâünnehir", *DİA*, 28, s.177-180.
- Özgüdenli, Osman G, "Merv", *DİA*, XXIX, s.221-223.
- Özgüdenli, Osman G, "Mikâlîler", *DİA*, XXX, s.46-47.
- Özgüdenli, Osman G, "Tâberistân" *DİA*, XXXIX, s.322-323.
- Pakalın, Mehmet Zeki, *Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, II, İstanbul 1993.
- Palabıyık, M. Hanefi, "Gaznelilerde İlmî Faaliyetler", *Hindistan Türk Tarihi Araştırmaları*, Yıl: I, Sayı: 1, (Ocak-Haziran) 2001, s.47-72.
- Palabıyık, M. Hanefi, "Gaznelilerin Hindistan Seferleri", *EKEV Akademi Dergisi*, Ankara, 2007, XI/32, s. 139-152
- Palabıyık, M. Hanefi, "Hindistan Tarihinde ve Hint Kültüründe Müslüman Türkler", *EKEV Akademi Dergisi*, Yıl: 11, Sayı: 33 (Güz 2007), s.67-94.
- Palabıyık, M. Hanefi, *Valilikten İmparatorluğa Gazneliler (Devlet ve Saray Teşkilatı)*, Ankara 2002.
- Paydaş, Kazım, "Bilge Bir Hükümdar Gazneli Sultân İbrahim b. Mes'ûd (450-492/1059-1099)", *The Journal of Academic Social Science Studies*, VI/5 (Mayıs 2013) s.455-475.
- Piyadeoğlu, Cihan, "Gazneli Veziri Ahmed b. Abdüssamed ve Sultân Mes'ûd ile Olan Münasebetleri", *İÜ TD*, sayı: 43, İstanbul 2007, s.14-18.
- Piyadeoğlu, Cihan, "Gazneliler ve Büyük Selçuklular'da Fillerin Kullanılmasına Dair Bazı Tespitler", *XI. Milli Türkoloji Kongresi (11-13 Kasım 2014)*, II, İstanbul 2015, s.67-90.
- Piyadeoğlu, Cihan, *Güneşin Ülkesi Horâsân-Büyük Selçuklular Dönemi*, İstanbul 2012
- Reşîdü'd-din Fazlullâh, *Câmi'ü't-Tevârih-Selçuklu Devleti (Zikr-i Târih-i Âl-i Selçuk)*, (Tercümeve notlar: Erkan Göksu-H. Hüseyin Güneş), Bilge Kültür-Sanat Yay, İstanbul 2014
- Rizvi, S. Athar Abbas, "Keşmîr", *DİA*, XXV, s.325-327.
- Ruska, J, "Serahs", *İA*, X, s.502.
- Salman, Hüseyin, "Tohâristân", *DİA*, XLI, s.214-215.
- Sıddıqui, İqtidar Hussain, "Gûrlular", *DİA*, XIV, s.207-211
- Sümer, Faruk, *Oğuzlar (Türkmenler)*, İstanbul, 1999.
- Şahin, Mustafa, *Orta Çağ'da Herât Bölgesi (Gaznelilerin Kuruluşundan Timurluların Yıkılışına Kadar (961-1507))*, (GOP Üni. SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi), Tokat 2013.

- Şahinoğlu, M. Nazif, "Feridüddin Attâr", *DİA*, IV, s.95-98.
- Şemîs Şerik Emîn, *Ferheng-i Istılahât-i Divânî-i Deverân-ı Moğol*, Tahran 1357
- Şeşen, Ramazan, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, İstanbul 1998
- Taneri, Aydın, *Hârezmşahlar*, Ankara 1993
- Taşagıl, Ahmet, "Hoten", *DİA*, XVIII, s.251-253.
- Taşagıl, Ahmet, "Özkent", *DİA*, XXXIV, s.129-131.
- Tekin, Feridun, "19. Yüzyıl Hârezm Tarih Yazıcılığı (Munis, Agehî, Beyanî)", *Akademik Bakış*, II/3, (Kış 2008), s.199-210
- Togan, Zeki Velidi, "Hârezm", *İA*, V/1, s. 240-257.
- Togan, Zeki Velidi, "Herât", *İA*, V/1, s.429.
- Tümer, Günay, "Brahmanizm" *DİA*, VI, s.329-333.
- Uslu, Recep, "Herât", *DİA*, XVII, s.215-216.
- Usta, Aydın, *Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni: Sâmânîler Devleti (874/1005)*, İstanbul 2007.
- Yakubovsky, "Merv", *İA*, VII, s. 773-777.
- Yâkût el-Hamevî, *Mu'cemül-Büldân*, III, Beyrut 1397 (1977)
- Yazıcı, Tahsin, "Belh", *DİA*, V, s.416.
- Yazıcı, Tahsin, "Büst", *DİA*, VI, s.495.
- Yazıcı, Tahsin, "Cüzcan", *DİA*, VIII, s.96-97.
- Yazıcı, Tahsin, "Mîrhond", *İA*, VIII, s.360.
- Yiğit, İsmail, "Ribât", *DİA*, XXXV, s.76-79.
- Yuvalı, Abdulkadir, "Daruga", *DİA*, VIII, s.505-506
- Yürekli, Tülay, *Sâmânîler*, AÜ SBE Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.
- Zekeriya Kazvinî, *Âsârü'l-Bilâd ve Ahbârü'l-İbâd*, I, [el-Mektebetü's-Şâmile]

İNDEKS

A

- Abbâsî 51
Abbâsî halifeleri 11
Abbâsiler 11, 17, 125
Abbâs Pervîz 12, 18
Abbâs Zeryâb 12, 18, 71
Abdu'l-melik [bin Nûh bin Mansûr 50
Abdu'r-rahîm bin Muhammed 144
Abdu'r-rahman bin Muhammed 138, 144
Abdu'r-reşîd bin Mahmûd 149, 150, 151, 152, 153, 155
Abdu'r-rezzâk bin Ahmed-i Meymendi 148
adâk 69, 110, 136
adalet 52, 145
Afğan bölükleri 67
Afğanistan 37, 74, 146
ağaç 58, 135
ağaç kavunlar 84
ahâlî-i memleket 130
ahd 157
ahid 40, 49, 78, 122
ahidnâme 40
Ahmed bin Hasan-i Meymendi 126, 134
Ahmed bin Muhammed 13, 25, 51, 68, 125, 136, 138, 141, 145
Ahmed-i Hazrûyye 16
Âhûpûş 128
akâr 91
Alâ'ü'd-devle bin Kâkûveyh 134
Alâü'd-dîn bin Kâkûveyh 136
Alâü'd-dîn Hüseyin Cihânsûz 168
alem 30, 70
Ali bin Mes'ûd 149
Ali-i Hîşâvend 133, 134, 141, 144
âlimler 47, 128, 142, 166
Âl-i Sâmân 50, 87
Âl-i Sebükregîn 154
Ali Şîr Nevâî 11, 16, 17
Ali Tegin 135, 136
Almanca 12, 18
Alp Arslan 62, 146, 152, 153, 155, 156, 157
Alptegin 25
Altay 26, 178
altın 39, 53, 54, 71, 82, 102, 110, 114, 115, 128, 163, 164, 166
altın kemerler 82
altın sikke 128
altın tabak 83
Altuntaş 89, 135, 136
âmiller 130
Âmûye 135
Anadolu 12, 17
anber 53
anberler 84
Anhalvara 112, 114
Ankara 26, 178
anlaşma 152, 153, 157
Arap askerleri 65
Arap atları 121
Arap hâkimleri 84
arrâde 89
arslan 26, 41, 60, 93
Arslan Câzib 60, 61, 63, 65, 68, 89, 92
Arslan Şâh bin Mes'ûd 162, 163, 164, 165, 166, 167
Âsî Kalesi 103, 104
âsiler 95, 97, 137

asker 37, 41, 46, 47, 57, 100, 149, 152
 askerler 45, 98, 114, 133, 143, 159
 at 51, 54, 63, 66, 68, 69, 71, 85, 96,
 118, 120, 140, 156
 Atabegler 21
 ateş 160
 atlı 73, 93, 135, 147, 150, 164
 av 118, 159, 160
 avadanlık 53
 avâm 52
 avâriz 161
 avcı kuşlar 118
 Avgânîlilar (Afganlilar) 41
 ayân-ı devlet 45
 ay tutulması 109
 azık 31
 Azrâil 69

B

bâc 116, 161
 Bağdâd halifesi 51
 bahar mevsimi 57, 81, 92, 98, 106, 137
 Bahirâ 56
 Bahr-i Muhîr 56
 bahşîş 45
 Balatizâde Kemâlî Mehmed Çelebi 12,
 19
 Bâl bin Endebal 71
 Bâmiyân 60, 95, 165, 175
 bâr 83, 124
 bargâh 118
 bârgâh-ı Sultân 91
 bâr-ı âmm 153
 barış 49, 54, 85, 88, 157
 Baytuz 33, 34, 35
 Beckem 25
 Bediüzzaman Mirza 17
 Bediü'z-zamân Mirza 12
 Behrâmşâh bin Me'sûd-i Gaznevî 78
 Behrâmşâh bin Mes'ûd 162, 163, 164,
 165, 166, 167
 Belh 15, 16, 27, 42, 43, 45, 46, 49, 50,
 60, 61, 62, 65, 67, 68, 92, 135, 137,
 138, 144, 177, 180
 bende-i Mahmûd 150
 Beni Ümeyye 78
 berber 110
 Berde'î 121
 Bergund Kalesi 153, 154, 155, 156
 bey'at 88, 96, 130, 139, 149
 beyaz anber 53

beyaz dirhem 120
 bezin 84
 Bhâtiya 55, 115
 Bhim Nagar Kalesi 70, 71
 Bilge Tegin 29
 bolluk 35
 bölük 41, 138
 Bombay 12, 18
 Brahman 110, 111, 116
 Brahmanlar 110, 116
 Buğracık 48
 Buhârâ 15, 27, 28, 44, 47, 52, 135, 176
 Burhânü'd-dîn Hâvendşâh 15
 Büst 27, 32, 33, 34, 42, 98, 146, 149,
 163
 Büveyhîler 20, 51, 63, 76, 132
 Büyük Hâcib 161

C

Cafer Tegin 60, 61, 68
 câmi 106
 câriye 39, 51, 54, 122
 cäsüs 81
 Caypal 37, 39, 40, 57, 58, 71
 Caypal'in elçisi 39
 Celâlü'd-devle 161
 Cemşid Keyânfer 13, 16, 17, 18, 19, 20,
 21
 cenâh 49
 Cendbâl 103
 Cendray 104
 Cengiz Han 11, 17, 20
 cennet çeşmesi 111
 Ceyhûn 43, 61, 67, 94, 97
 Cibâl 136
 Cibâl-i Taberistân 131
 cihâd 52
 Cûk 25
 cülûs 167
 Cuma 30
 Cürçân 53, 63, 132, 136
 Cûzcân 42, 68, 71, 74, 122, 137

Ç

çadır 72, 133
 Çağatay Türkçesi (Özbekçe) 18, 19, 20
 Çağrı Beg 62, 137, 146
 çanlar 110
 çekirge 41
 çeşme 38
 çeşme-i huld 111

çetr 30
Çin 108
Çinli 54, 58
çöl 61, 65, 106, 112

D

Dâbeşlîm 116, 117, 118
Dâbeşlîmîler 115
dağ yapılı filler 49
dalğış 114
Dânişmend 80
darağacı 98
Dârü'l-gazve 31
Dârü'l-hilâfe 123
Dârü'l-mülk 40, 130, 149, 157, 168
Dârü'l-mülk Gazne 40, 157
Dâvud 55
Dâvud-i Selçukî 137, 150, 155, 160
Dâvudî zırhlar 82
davul 151
debîr 34
debîrân-ı hazret 72
define 45, 49, 58, 87
değirmen 25
Dehli 76, 77, 111
Dehli Türk Sultânlığı 77
deniz 26, 54, 56, 60, 109, 113
deriçe 128
dervişler 128
deve 112
devlet erkânı 49, 133, 136, 149, 168
devletmend 134
Deylem dili 134
Deylemî 118
Deylemliler 119
Dihistân 64
dînâr 37, 101, 102, 104, 129, 140, 142, 143, 163, 164
dirhem 40, 59, 71, 72, 85, 104, 114, 140, 141
Dîvân-ı Resâ'il 35, 36
diyâr-ı Hind 69
Diyâr-ı İslâm 41
Diyâr-ı Türk 85
dizgin 54
Doğu Niyâz Beg oğlu Emîr Kurbân Beg 19
düşmanlık fidesi 59

E

Ebîverd 53, 63
Ebû Abdullah Tâ'i 65, 93

Ebû Ali 29, 87, 89, 94, 178
Ebû Ali-yi Enûk 29
Ebû Ali-yi Sîmcûr 87, 89, 128
Ebû Bekr bin Ali bin Hasan 124
Ebû Hanîfe 130
Ebû İshak 29
Ebû İshak [bin] Alptegin 28
Ebû'l-Abbâs Fazl bin Ahmed 60, 126
Ebû'l-Fazl 150, 163, 164
Ebû'l-Fazl el-Hüseyin-i Beyhakî 25
Ebû'l-Fazl Nasr bin Halef bin Ahmed 163
Ebû'l-Ferh-i Büstî 34
Ebû'l-Fürûh 55, 57, 58
Ebû'l-Hâris Mansûr bin Nûh 50
Ebû'l-Hasan Hamûlî 27, 46
Ebû'l-Hasan-i Meymendî 121
Ebû'l-Hasan-i Munî'î 89
Ebû'l-Hasan-ı Hâzin 27
Ebû'l-Kâsım-ı Fakîh 87
Ebû'l-Kâsım Sîmcûr 87
Ebû Muhammed 86
Ebû Nasr Ahmed bin Muhammed bin Abdu's-samed 136, 138
Ebû Nasr bin Ahmed bin Muhammed bin Abdu's-samed 145
Ebû Nasr Ferîkûnî 68
Ebû Nasr-i Müşkân 123, 124
Ebû Sehl Ahmed bin Hasan Hamdûy 134
Ebû Sehl-i Hamdûy 134, 136
Ebû Tâhir-i Sâmanî 121
Ebû't-Tayyib 53, 54
Ebû't-Tayyib Sehl bin Süleymân-i Sa'lûkî 53
eğlence 90
ehl-i zimme 116
ekâbir-i memleket 149
elbise 53, 71, 119
elçi 49, 51, 72, 73, 81, 82, 83, 84, 85, 95, 146, 162
elçilik 46, 53, 88
elkâb 41
el-Kâdir Billâh-i Abbâsî 51
el-Mustazhir 161
elyazmaları 108
emân 71, 85, 89, 116, 147, 169
emâret-i ceş 129
Emevî 17, 43
Emevîler 11
Emînü'l-mille 50, 52, 98, 118
Emîr Adudu'd-devle 161

Emîr Ebû'l-Hâris [Mansûr bin] Nûh-i Sâmanî 47
 Emîr Ferruhzâd 156
 Emîr Hamîd 156
 Emîr Hasenek 128
 Emîr Hasenek Mîkâl 127
 Emîr-i mücâhid-i megâzî 44
 Emîr İsmail 45, 47, 49, 122
 emîrlar 136, 137
 emîrlik 29, 152, 168
 emirname 35
 Emîr Nâsirü'd-dîn Sebüktegin 25, 29, 43, 44, 129
 Emîr Nasr 68, 92, 129, 130
 Emîr Râzî Ebû'l-Kâsım Nûh bin Mansûr-i Sâmanî 43
 Emîr Sebüktegin 25, 29, 30
 Emîrül-mü'minin 25
 Emîrül-mü'minin Ahmed bin el-Muktedir 161
 Emîrül-mü'minin Ali 77
 emlâk 91, 123
 emsile 117
 erkân-ı devlet 115, 130
 erzâk parası (vücûh-i erzâk) 45
 esâmî-i eşrâf 157
 esbân 137
 Esedullâhu'l-Gâlib Ali bin Ebî Tâlib 77
 eşek yükü 140
 esîr 30, 104, 112, 118, 144, 150, 155, 158, 168
 eşkıyâ 56
 eşya 63, 122, 123, 155
 eşyâ 56
 etbâ 34
 etbâ' 81
 etraf melikleri 148
 evbâş 137
 evkâf 111
 evliyâ-yı devlet-i Sultân 69
 eyer 165

F

Fars 25, 146
 Farsça 11, 13, 43, 97
 fenn-i belâgat 34
 Ferîdü'd-dîn Mübârekşâh 77, 78
 Ferîdü'd-dîn Mübârekşâh-i Merve'r-rûdî 77
 fermân 34, 41, 46, 85, 88, 112, 153, 154, 155, 160

Ferruhzâd 153, 154, 155, 156
 Ferruhzâd bin Mes'ûd 155
 fersah 68, 104, 114, 150, 151, 152, 158, 164
 feryâd 68, 90
 feryâdnâme 41, 93
 Fetihâbâd 145
 fetihnâme 52
 fîdye 39, 40
 figâna 68
 fil 30, 39, 40, 56, 68, 69, 71, 82, 85, 93, 96, 99, 101, 103, 105, 157, 164
 filhâne-i hâs 73
 fil-i hâs 69
 Firavun 100
 Fîrûz bin Yezdcerd bin Şehriyâr 25
 Fîrûzkûh 76, 77
 fitne 89, 136, 144, 145
 fırtına 38
 Fransızca 12, 18
 Frengî miğferler 82

G

Gajgâv 25
 Gang Suyu 161
 ganîmet 39, 41, 56, 69, 71, 73, 74, 93, 94, 101, 103, 115, 147, 157
 Ganj Nehri 102, 111
 Garcistân 86, 87, 88, 89, 91, 92
 Garcistânlılar 86
 gâşîyye 82
 gavvâs 114
 gaza 37, 58, 88, 99, 124, 158, 161
 gazâ 116
 gaziler 104, 113
 Gazne 26, 28, 29, 30, 38, 42, 43, 46, 47, 49, 60, 61, 65, 70, 72, 78, 79, 85, 90, 91, 92, 94, 98, 99, 101, 106, 113, 115, 116, 117, 118, 120, 122, 123, 124, 125, 130, 132, 134, 136, 137, 138, 144, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 154, 155, 156, 159, 161, 162, 163, 164, 165, 166, 167, 168, 169
 Gazne Kalesi 49, 122, 152
 Gazneli 36, 55, 70, 74, 109, 143
 Gazneliler 13, 17, 20, 25, 29, 34, 42, 48, 50, 53, 55, 146, 150, 155, 159, 163, 169, 179
 Gazne Mescid-i Camî'i 113
 Gazneviyân 155

Gaznî'n 46, 116, 117, 168
gece 38, 52, 68, 98, 104, 109, 135, 136,
147
gecebaskını 96
gel git 110
gemi 113
gemici 97
Germşîr 42, 146
Geştasb 99
Geylânîlâr 63
gez 72, 113
Gîrî Kalesi 139
Gıyâsü'd-dîn Muhammed-i Sâm 77, 169
göç 15, 42, 48
gönüllüler 99, 111
gulâm 25, 69, 82, 84, 90, 91, 122, 143,
154
gulâmân-ı hâss 93
gulâm-i Türk-i tirendâz 69
gulâmlar 135, 139
gül bahçesi 121
Gülsarık 155
gümüş 53, 54, 71, 72, 102, 164
gümüş tabaklar 83
gündüz 98, 104, 147
Gûr 74, 75, 77, 78, 79, 86, 127, 167,
168, 169, 176
Gürgân 160
Gûr hâkimi 77
Gûr halkı 77
Gûrlular 20, 74, 75, 169
Gûrlular Tarihi 167
Gûr melikleri 167
gurre 132
gürz 113

H

haberci 160
haberciler 61, 153, 154
Hâce Ahmed bin Hasan-i Meymendî 136
Hâce Ebû Nasr-i Müşkân 123
Hâce Hasan-i Meymendî 91
Hâce-i Bozorgvâr 126
Hâce Nizâmü'l-mülk-i Tûsî 161
hâcib 83, 146, 150
Hâcib Altuntaş 68, 89, 93, 135
Hâcib-i bozorg 161
Hâcib-i kebîr Altuntaş 98
hâciblik 28
Hâcib Toğantegin 161
hadem 28, 40, 45

hâdimler 168
hadis imâmı 53
Halaclar 41, 67
halife 52
halk 43, 58, 68, 75, 103, 110, 115, 136,
137, 143, 147
hamr 143
hamr-ı şarab 90
hançer 56, 93, 101
Hândmir 11, 17
hâne 72
hânkâh 128
harac 85
haraç 39
harâc 116
Hârezm 20, 52, 62, 94, 95, 96, 98, 135,
136, 180
Hârezm ordusu 135
Hârezmşâh Ali bin Me'mûn 65
Hârezm sâhib-i ceyşi 95
Hârezmşâhlar 11, 17, 20, 25, 77, 178
Hârezmşâh Me'mûn 94
Hârezm vilâyeti 94, 95
harvâr 140
Hasan bin Nasr 60
haşem 37, 40, 42, 45, 46, 65
Hasenek 127, 128, 133
Hasenek Mikâl 128
hâs gulâmlar 71
hâs kullar 71, 73
hâs mevlâlar 49
hâssa atları 137
hâssa memlûkleri 121
hâssa ordusu 99
hasta 17, 45
hastalık 120, 124, 155
havâss 52, 90, 135
hâzin 165
hazîne 33, 35, 37, 45, 46, 49, 58, 71, 87,
110, 114, 116, 121, 140, 164
hazinedâr 165
hazîne-i âmire 116
Hazret-i Emîr (Abbâsî halifesi) 142
Hazret-i Mûheymin [Allah] 69
hediye 54
Hemedân 130
Herât 16, 17, 43, 48, 60, 63, 74, 89, 91,
134, 152, 160
hilâfet 25
Hilâfet misâli 124
hil'at 51, 52, 70, 84, 156

- hile 137, 152, 160
Hind 28, 36, 37, 39, 40, 41, 43, 54, 57, 58, 67, 70, 73, 77, 84, 85, 88, 92, 93, 94, 98, 100, 101, 103, 104, 106, 110, 111, 114, 115, 116, 117, 118, 122, 124, 127, 134, 135, 136, 145, 146, 147, 157, 158, 159, 165, 167, 168
Hind beldeleri 41, 106, 145
Hind diyârı 167
Hindî kılıçlar 82
Hind-İrân tarihçileri 77
Hindistân 12, 17, 29, 30, 31, 33, 37, 41, 48, 52, 58, 59, 61, 66, 69, 70, 71, 74, 76, 84, 88, 92, 106, 108, 110, 118, 136, 138, 145, 146, 153, 154, 157, 161, 166, 167, 168, 169
Hindistân Emirligi 161
Hindistân gazası 52
Hind kaleleri 134
Hindliler 38, 39, 43, 71, 86, 102, 109, 111, 113, 147, 157
Hindli rindleri 147
Hind Meliki 93
Hind melikleri 147, 158
Hind meliklerinin meliki 73
Hind memleketleri 157
Hind racaları 84
Hind racası 92
Hindu 31, 113
Hindû 55
Hindu ateşgedeler 31
hisâr 157
Hişâvend 133, 134
hizmetçi 90
Hırhız 153, 154, 155
Hitâyî 54
Horâsân 25, 27, 28, 43, 47, 48, 51, 53, 55, 60, 61, 63, 74, 79, 87, 94, 106, 115, 122, 123, 128, 129, 130, 131, 134, 135, 136, 137, 138, 148, 150, 151, 155, 158, 162, 166
Horâsân Emîr-i Ceyşî 27
Horâsân emirleri 52
Horâsân emirliği 46, 50
Horâsân hâcibi 146
Horâsân ordu.su 129
Horâsân Sâhib-i Ceyşî Alptegin 25
Horâsân ülkesi 51, 60
Hoten 66
Hüdâvend 35
Hüseyn Baykara 12, 17
Hüsrev Melik bin Hüsrevşâh 168, 169
Hüsrevşâh bin Behrâmşâh 167, 168
hutbe 29, 41, 51, 88, 92, 95
Hz. Âdem 76
İ
Irak 120, 123, 125, 134, 136, 162
İrâk-ı Acem 130
İsfahân 120, 131, 134
İsfahânîlar 131
ikrâ 41
ikrâ' 30
İ
İbn Kâkûveyh 134
İbn Sûrî 75, 79
İbrahim bin Mes'ûd 156, 157, 159
ibrik 118
içki 90
İhlâsiye Hânkâhı 16
iklim 117
İklim-i Hind 116
ilhâd 59
İlig Han 27, 50, 52, 53, 54, 59, 65, 66, 68, 69, 81, 84
İmâm Ebû't-Tayyib 54
İmâm Ebû't-Tayyib Sa'lûkî 80
İmâmü'l-muttakîn 78
inci 53, 54, 72, 79, 84, 116
İncil/İncir Nehri 16
İngilizce 12, 18
ipek halı 83
İran 11, 12, 15, 17, 20, 34, 42, 43, 61, 64, 68, 84, 106, 131, 140, 176
İran kisrâları 84
İrem'in gülistânı 90
İsfizâr 160
İshâk 28
ishal hastalığı 120
ışkence 89, 126
İslâm 15, 17, 21, 31, 37, 38, 41, 56, 57, 70, 73, 76, 78, 99, 103, 111, 112, 115, 125, 146, 175, 177
İslâm 139
İslâm bayrakları 37
İslâmiyet 11, 121
İslâm sancakları 70
İspanyolca 12, 18
istid'â 35
istimâlet-nâme 88
istişâre 115

İsveççe 12, 18
 isyan 33, 47, 132
 isyân 27, 59, 85, 87, 89, 131, 134, 136,
 139, 167
 İtalyanca 12, 18

K

kabâ-yı Rûmî 82
 kabir 98
 Kâbulistân 116
 Kâbul Şâh 30
 kabza 160
 Kadir Han 67, 68
 Kâdı Minhâc-ı Sirâc 76
 kâfir 117, 158
 kaftanlar 82
 kâfûr 53
 kâfûrlar 84
 kâkım 54
 kâkûveyh 134
 kalb 33, 49, 56, 93
 kalb-i leşker 68
 kale 30, 36, 48, 49, 61, 71, 72, 87, 89,
 99, 100, 102, 103, 112, 113, 114,
 115, 122, 137, 140, 141, 147, 149,
 150, 152, 153, 154, 155, 157
 kalkan 82
 Kanavc 98, 99, 102, 103, 111
 Kandeher 32, 143, 146
 Kannoc 98
 kanun 52
 kapıcı 110
 kar 81, 137
 Kara Arslan 25
 Karabeckem 25
 Kara Melet 25
 karargâh 27, 135
 Kara Yağmân 25
 kardeşlik 85
 karınca 41
 Karmaî 55, 125
 Kârûn'un hazînesi 73
 kar yağışı 92
 kasîde 69, 167
 kasır 101
 kâtib 34, 124
 kâtiblik 35
 kavut 31
 kedbânû 90
 kedi 79
 kemend 80

kemer 165
 kenîzek 111
 Keşmîr 58, 99, 106
 Kirmân 34, 43, 146, 178
 Kitabu Hadîkatü'l-Hakika 166
 kitaplar 108
 kılavuzluk vazifesi 99
 kılıç 27, 31, 33, 41, 49, 54, 59, 63, 65,
 69, 82, 84, 93, 99, 100, 103, 113,
 124, 131, 150, 154, 164
 kılıç kabzası 83
 kın 82
 kırbaç 91
 kırmızı 30, 102, 114, 120, 163, 164
 kırmızı altın 84, 102, 114
 kırmızı dînâr 120
 kış 137
 kûsâs 142
 kışlak 138
 kütük 79
 köle 26, 104
 köpek 79
 körke/körge (davul) 68
 kôs 51, 68
 köşk 101
 koşum takımları 54, 82
 köy 110
 Küçük Molla 19
 küfür 59, 70
 külâh 144
 Kul Çandra 100, 101
 kulunc 148
 kumâr 129
 kumârbâz 129
 Kumârî ödler 84
 kumaş 53, 71
 Kum halkı 136
 Kur'ân 122, 160
 Kurban Bayramı 145
 kürkler 54
 kurt 41
 kuş 128
 Kusdâr 36, 37
 kûtuval 153, 154

L

Lahor 70, 145, 146, 147, 168, 169
 la'l 114
 lakab 52
 la'l 30, 38
 Lamgân 38, 40

Lâî 109

Latince 12, 18, 21, 106, 121

leşker 41, 97, 99

leşkerghâh 135

Lut çölü 90

M

maaş 111

mabed 31, 108

mabedler 40

maden 115

mahbes 117

mahfe 121

mahfil 82

Mâh-ı Mülk (Mâhmelek) Hatun 77

mâh-ı siyâm 132

Mahmûd 55, 123, 124

mahpus 147, 153, 155

makam 35, 58, 153

mâl 29, 33, 37, 39, 56, 60, 73, 91, 94,
117, 121, 122, 123, 137, 140, 148,
160

mancınık 89

mansıb-ı debîrî 35

Mansûr-i Nûh 28

matbah 31

matem merasimi 156

Mathura 98

Mâverâü'n-nehr 15, 43, 44, 52, 61, 67,
81, 99, 135, 175, 176

Mâverâü'n-nehr 27, 94

Mâverâü'n-nehr melikleri 145

Mecdûd bin Mes'ûd 145

Mecdû'd-devle bin Fahrû'd-devle 118, 134

meclis-i hâss 90

meclis-i hümayûn 82

medrese 62, 107, 130

medreseler 142

Mehd-i Irâk 161

Mekke-i mübâreke 160

mektub 47, 49, 67, 142, 153, 159

mektup 30, 46, 88, 90, 101, 131, 151,
153, 154

Melik Nûh 87

Melikü'l-Acem 25

mellâh 97

Mel'ûn Tuğrul 153, 154

memâlik 46

memâlik-i hâss 82

memâlik-i hâssa 49, 121

memâlik-i mahrûse 142

memlûk 25

memlûkler 49, 143

Me'mûn bin Me'mûn 95, 98

memur 49

memurlar 40, 136

men 71, 110, 143, 162, 164

menşûr 77, 123, 134

menzil 40, 63, 94, 118, 128, 135, 148,
159

mercan 53, 84

merdiven 113

merhale 40

mermer 101, 106, 107

mersûmât 111

Merv 25, 43, 61, 62, 65, 67

Merve'r-rûd 89

mescid 80

mescidler 31, 40, 142

mesned 117

Mes'ûd bin İbrahim 161

Mes'ûd bin Mahmûd 148, 153

Mes'ûd-i Kerim 161

Mes'ûd'un nâibi 136

meşveret 29, 95, 96, 136, 150, 152

mevâlî 49

Mevdûd bin Mes'ûd 138, 144, 145, 146,
147, 148, 149, 150, 151Mevdûd bin Mes'ûd 140, 142, 144, 148,
150

mevkif-i saltanat 35

meydân-ı sebz 121

meymene 68, 92

meyveler 84

mezar taşı 98

mezheb 124

mîl 134

minber 37

Minhâc-i Sirâc 160

mirâs 53

Mîr Fâzıl-i Sâkî 19

mîsâk 40, 49, 78

misâl 35, 88, 89, 117, 123

miskâl 102

miskler 84

mızrak 69, 82, 93, 103

Moğol 95

mor 121

muasker 56, 135

muasker-i İslam 56

mücâhidler 94

mücevher 71, 72, 73, 83, 110, 120, 121

mucibince 78, 91, 93, 135
 mugannî 110
 Muhammed Ali Ebû'l-Kâsım İmâdî 25
 Muhammed bin Mahmûd 11, 15, 25, 27,
 42, 50, 51, 55, 62, 68, 73, 74, 79, 122,
 123, 130, 132, 133, 134, 136, 139,
 140, 141, 143, 144, 162, 169
 Muhammed bin Melikşâh 162
 Muhammed bin Sebüktegin 124
 Muhammed bin Sûrî 74, 78
 Muhammed-i mekhûl 138
 Muhammed Rahîm Han 19
 Muhammed Rıza Agehî 19
 Muhammed Yûsuf er-Râcî 19
 muhârebe 33, 38, 68, 135
 muhâsara 135
 Muhsin bin Tâk 63
 mühûr 90
 mukaddeme 93, 96, 132
 mukaddeme-i leşker 93, 99
 mülâzımân 33
 mülk 37, 60, 74, 84, 85, 87, 115, 123,
 165
 Multân 55
 Mûltân 55, 57, 58, 59, 61, 111, 145, 167
 Munc 103
 Munc Kalesi 103
 Muntasır 52, 53
 Muntasır-ı Sâ mânî 130
 murassa 165
 murassa kâseler 83
 Müslüman 50, 57, 71, 77, 78, 99, 100,
 105, 107, 147, 179
 Müslümanlar 41, 43, 55, 93, 94, 99,
 101, 113, 147
 musri'ân 61
 müşrik 114, 117
 müşrikler 41
 Mustafa b. Hasan Şâh 12, 18
 mutavvi'a 111
 mutavvia-i İslâm 99
 mutfak 31
 Muttra 98, 99
 müvekkil 90

N

nâib 70, 134, 136
 nâibler 130, 137
 nakid 85
 namaz 122
 nâme 90

nârenciyeler 84
 Nârin 73
 Nâsirü'd-devle 30, 33, 45, 47
 Nasr 55
 Nasr bin Nâsirü'd-dîn 48, 129
 Nây Kalesi 156
 nefâyis 53
 nehir 43, 66, 106, 135
 Nengrehâr 144
 Nesâ 43, 63
 nevâse 69
 nezir 69, 110, 136
 nezir 111
 ni'met kâfiri 153
 ni'met kâfiri Tuğrul 152
 nikâh 54, 95
 ni'met kâfiri 167
 Nişâbûr 27, 43, 46, 47, 53, 60, 62, 63,
 79, 107, 119, 125, 126, 129, 130, 133
 Nûh bin Mansûr 27, 86, 87, 121, 128
 Nûrtegin 137, 138
 Nûştegin 154, 155
 Nûştegin-i Belhî 144

O

Oğuz askerleri 67
 Oğuz Emîri 63
 Oğuzlar 154, 168
 ok 35, 69, 93
 okçu 69
 okçular 113
 Oniki İmâm 11
 ordu 29, 33, 34, 37, 38, 41, 46, 49, 50,
 60, 61, 67, 68, 69, 71, 73, 75, 81, 92,
 93, 96, 97, 103, 111, 112, 113, 115,
 135, 136, 137, 138, 139, 144, 145,
 146, 147, 148, 150, 153, 155, 156,
 157, 161, 163, 165, 167, 169
 ordugâh 27, 113, 135
 ordunun öncüsü 93
 ordu-yı Sultân 97
 ordu-yu hümayûn 73
 orman 100, 135, 157
 ormanlık 131, 135
 Orta Asya 20, 41, 55, 61, 66
 oruç 122, 157
 oruç ayı 132
 ot 112
 otağ (hâne) 72
 ova 33

Ö

- öd ağacı 54
 öncü 132
 Özbek Hanı 12
 Özbek Hanı Şeybâni Han 17
 Özkend 52, 54, 81

P

- pâdişâh 25, 35, 52, 53, 84, 99, 142, 146,
 156, 159, 166, 167, 168
 pâdişâh-ı bahr ve berr 96
 pâdişâhlık 26, 30, 152, 153, 155, 159,
 161
 pâdişâhlık yasaları 161
 para 71, 121, 137, 140, 148, 163
 perdedâr 110
 Peşâver 42, 70, 143
 pest 31
 peyk 159, 160
 pilâni-u cengi 54
 pirân-ı devlet 71
 piyâde 93
 piyadeler 82
 pusu 135, 150, 151
 put 66, 102, 109, 113
 puthâne 40, 93, 101, 102, 109, 110, 111,
 112, 113, 114
 puthâneler 102, 113
 putlarının mahzeni 71

R

- Racpal 102
 rakâs câriye 110
 ravza-i yemîni 156
 Rây 86
 râyât 59
 râyet 48, 96, 164
 râyet-i feth-âyet 48, 96
 reccâle-i sipâh 82
 resm-i fide 40
 resm-i kılâvuzî 99
 Re'y 136
 Rey 118, 120, 122, 123, 132
 ribât 139, 145
 rikâb 128, 139
 rind 129
 riâyset 30
 riâyât 116
 rıtl 121
 Rıza Kulu Han Hidâyet 18
 ru'esâ 73

Ruhhac 35

- rûmâl-i surh (kırmızı yüz örtüsü) 118
 Rûmî halı 82, 83
 Rûmî ipek 82
 Rûmî kaftanlar 82
 Rûm kayserleri 84
 runûd-i Hinduvân 147
 rûsûm 161
 ru'us-i menâbir 37

S

- sadaka 69, 122, 142
 sâhib-i ceyş 60
 sâhib-i râyet 69
 sahra 33
 saltanat merkezi 169
 saltanat sarayı 35, 108
 saman 112
 Sâmânî hükümdarı 27, 28, 29
 Sâmânîler 20, 25, 26, 27, 29, 42, 50, 52,
 63, 65, 75, 87, 132, 180
 Sâmânî melikleri 52
 Sâmânoğulları 121
 samur 54
 sancak 30, 48, 59, 69, 70, 73, 164
 saray 50, 118, 121
 sarı 120
 Sâsânîler 20, 43, 131
 savaş 38, 41, 46, 49, 54, 56, 68, 81, 93,
 96, 100, 112, 113, 116, 132, 135,
 138, 146, 157, 163
 savaş araç gereci 46, 132
 savaşçı 69, 93
 savaşçılar 112
 savaş filleri 54
 Sâveliler 136
 Sebüktegin 29, 30, 32, 36, 50, 59, 141,
 148, 169
 sefer 31, 57, 70, 85, 90, 94, 98, 108,
 129, 151, 162
 Selâcika 155
 Selçuklular 11, 13, 17, 20, 43, 62, 136,
 137, 138, 145, 146, 148, 150, 155,
 157, 159, 161, 179
 Selçuklu Türkleri 146
 sel hastalığı 120
 Semerkand 27, 44, 53, 135
 Senâ'i 166
 Serahs 27, 43, 53, 62, 137, 179
 Serândib 58
 Serândib madeni 115

Serheng Hasan 156
 ser-tırâş 110
 Seyfû'd-devle Mahmûd 45, 46, 47, 48, 49, 58
 Seyyid Burhânü'd-dîn Hâvendşâh 15, 16
 Seyyid Hasan-ı Gaznevî 167
 seyyid-i mülûk ve selâtin 142
 sikkê 41, 88, 128
 silah 82
 Silâhdâr 154
 sinân 82
 Sind 33, 55, 56, 106, 144
 Sind Nehri 138
 sipâh 33, 41, 97
 sipâh-ı hasım 33
 sipâh-ı hâssa 99
 Sîstân 55, 148, 149, 150, 152, 164
 Sîstân Valisi 163
 sofa 120
 sofrâ 72, 83, 117
 soğuk 38, 80
 Somnât 108, 109, 111, 112, 113, 114, 115, 116, 117, 118
 su 61, 65, 111, 112, 158
 Sübaşı Tegin 60, 61, 63, 65
 sûfî şeyhler 128
 su'î'l-kaniyye hastalığı 120
 sulh 39, 132, 157
 Sultân Abdu'r-reşîd 149
 Sultân Ferruhzâd 155, 156
 Sultân Hüseyin Baykara 16
 Sultân İbrahim 160, 161
 Sultân'ın fermânı 89
 Sultân'ın orağı 97
 Sultân'ın vekilleri 91
 Sultân Mahmûd 36, 50, 51, 52, 55, 59, 60, 70, 78, 81, 84, 94, 98, 99, 101, 103, 104, 108, 111, 114, 115, 118, 120, 121, 122, 123, 124, 126, 127, 128, 129, 133, 152, 161
 Sultân Melikşâh 159, 161
 Sultân Mes'ûd 124, 134, 136, 137, 138, 139, 142, 144
 Sultân Mevdûd 150
 Sultân Sencer 62, 161, 162, 163, 164, 165, 168
 Sultân Sencer-i Selçukî 161
 Sultân Yemînü'd-devle Mahmûd 38, 92
 Sünnî 55
 Sürmeli Muhammed 138, 139, 142

Ş

Şâh Şâr 88, 89, 90
 şâhzâde 150
 Şâhzâde 124
 Şâr 86, 87, 88, 89, 90, 91
 şarap 143
 Şâr Ebû Nasr 86, 88, 89, 91
 şarkıcı 110
 şebihûn 96
 şehir 28, 36, 47, 48, 54, 55, 60, 61, 62, 66, 94, 97, 147, 158
 şemşîr 54, 103
 şemşîrhâ-yı Hindî 82
 Şemsü'l-Meâlî Kâbûs 63
 Şerik-i Kumârbâz 128
 Şerve Kalesi 104
 Şeybânî Han 12
 Şeyh Bahâü'd-dîn Ömer 16, 17
 Şeyh Ferîdü'd-dîn Attâr 109
 şimşek 38, 160
 Şîr Muhammed Münis 19
 şihne 49
 şihnelik 60
 şütürân 137

T

Tabakât-ı Nâsirî 76
 tabaklar 84
 Taberistân 63, 131, 136, 137
 tabibler 120
 tâbiyyet 36, 87, 147
 tabya 135
 tac 164
 tâcirler 74
 Tahran 13, 18, 52, 72, 177
 taht 27, 42, 63, 64, 78, 92, 95, 117, 118, 148, 154, 155, 156, 164, 167
 tahtehâ-yı câme 53
 tahtgâh 169
 Tâk Kalesi 150
 Târih-i Benâketî 159
 Târih-i Güzide 30, 44, 45, 150, 159
 Târih-i Mücedvel 25
 Târih-i Yemînî 56, 57, 69, 75, 87, 100, 122
 taş 12, 66, 109, 113, 135
 taş baskı 12, 18
 taş 118
 taş ve ibrik-i hâssa 118
 reber 164
 Tebrîz 71

Tekîn-âbâd 98, 132
 Tekîn-âbâd Kalesi 133
 tekke 128
 remren (nûk-i peykân) 69
 Terâkime 155
 Terâkime-i Selçûkî 146
 Tercümânü'd-Düsrûr 12, 19
 teşrifâr-ı hâssa 88
 tiğ 49, 54, 82
 Timur 11
 Timurlular 11
 Timurlular devri 15
 tîr 93
 tîrendâzân 113
 Tirmiz 61
 Togan 32, 33, 34, 48, 73, 81, 84, 95, 180
 Togan Han 73, 81
 Toharîstân 67
 Tokat 48, 179
 töre 117
 tüccâr yolu 74
 Tuğrul Bozan (ni'met kâfiri Tuğrul) 137, 150, 151, 152, 153, 154, 155
 tuğyan cizyesi 59
 Türk 11, 12, 13, 18, 21, 25, 26, 30, 36, 41, 44, 50, 54, 66, 67, 69, 77, 82, 94, 97, 154, 158
 Türk diyârı 36
 Türk diyarına 54
 Türk gulâmı 69
 Türkistân 12, 17, 25, 43, 54, 67, 72
 Türk kabileleri 82
 Türkler 29, 86, 143, 149, 155
 Türkmenler 52, 136, 146, 179
 Türk nijâd (Türk soylu) 25
 Tûs 65
 tutsak 155

U-Ü

ulemâ 166
 ummâl 49, 136
 umûr-ı memleket 155
 usta 101, 102, 106
 Urbî 36, 75, 88
 Uygurca 18, 19
 ümerâ 168
 ümerâ-yı devlet 138

V

vakıf 108, 130
 vatan 32, 53, 58, 90, 136

Vayhand Nehri 70
 veliahd 45
 vergi 33, 37, 60, 73, 115, 137, 161
 vesika 157
 vezâret 134
 vezîr 47, 60, 89, 126, 134, 136, 145, 148, 149
 Vezîr Emir Hasenek Mikâl 133
 vezîrlîk 126, 127
 visâk 90
 vücûh-i denâ'ir 37

Y

Yabgu 150, 151
 Yabgu-i Selçukî 150
 yağma 58, 63, 103, 112, 137, 164
 yâkûr 34, 36, 43, 47, 48, 53, 61, 62, 63, 72, 102, 114, 115, 116
 yara 135
 yas merasimi 46
 yazı 142, 160
 yem 31, 75, 105, 112
 yemin 69, 90
 Yeminü'd-devle 38, 39, 50, 52, 53, 55, 65, 67, 69, 81, 85, 87, 88, 93, 94, 96, 98, 101, 113, 118, 122, 130
 Yeminü'd-devle Mahmûd 39, 55, 67, 69, 71, 86, 92, 94, 101, 111, 118, 130, 134, 150
 Yezdcerd-i Şehriyâr 25
 Yinaltegin 95, 96, 97, 98
 yoldaş 29, 87
 yük hayvanları 112
 Yûsufbin Sebüktegin 133, 134

Z

Zâbulistân 116
 Zâhid Âhûpûş 128
 Zâhid Dâbeşlîm 116, 117, 118
 zahire 49, 71, 89
 Zâvülistân 161
 zeâmet 30, 46
 zeâmet-i cüyûş 50
 Zeyd bin Ali bin el-Hüseyin 15
 zira' 113
 ziyâfet 83
 zırh 82
 zûbîn 93, 103
 Zuhâk/Duhâk 77
 zu'emâ 73
 zümrüd 114

AFGANİSTAN VE HİNDİSTAN'A HÜKMEDEN TÜRKLER; GAZNELİLER

963-1187 yılları arasında Afganistan'dan kuzey Hindistan'a, Horasan'dan ve Maverâünnehr'e kadar uzanan geniş sahada hüküm süren Gazneliler, sadece siyasî ve askeri faaliyetleriyle değil, hem hâkim oldukları bölgelerde, bilhassa Hindistan coğrafyasında İslam'ın yayılmasına, hem de oluşturdukları kültürel ve medenî müesseselerle Türk-İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesine büyük katkıda bulunmuşlardır.

Gazneliler Devleti'nin kurucusu olarak kabul edilen Alptegin, Sâ mânî emîri Ahmed b. İsmail tarafından satın alınan Türk kökenli bir gulâmdı. İyi bir eğitim almış ve kısa sürede temayüz ederek önemli görevlere yükselmişti.

Ancak Sâ mânî tahtında meydana gelen hükümdar değişikliklerine müdahale edebilecek derecede etkin bir güce ulaşan Alptegin'in bu nüfuzu, bir müddet sonra onu merkezî otorite ile karşı karşıya getirdi. Sâ mânîoğulları hizmetinden ayrıldı ve Gazne'ye giderek burada bir devlet kurdu. Alptegin'in köle pazarında başlayan hikâyesi, hâkim olduğu coğrafyada günümüze kadar etkisi silinmeyen bir devletin, Gazneliler Devleti'nin kurucusu olarak son buldu.

Elinizdeki bu çalışma gerek Türk tarihinin, gerekse İslam tarihinin unutulmaya yüz tutmuş önemli bir devrine, Gazneliler dönemine ışık tutuyor.

Kronik

₺ 17,50

kronikkitap.com

kronikkitap

ISBN: 978-975-2430-05-1

9 789752 430051

